

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'ÂN'DA NAMAZ VE NAMAZ ANLAMINA GELEN
KAVRAMLAR VE BU KAVRAMLARIN TEFSİRLERDE
İNCELENİŞ BİÇİMİ (BEYZÂVÎ VE MERÂĞÎ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜÇÜK

HAZIRLAYAN
Veysel AVCI

Malatya, 2017

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KUR'ÂN'DA NAMAZ VE NAMAZ ANLAMINA GELEN
KAVRAMLAR VE BU KAVRAMLARIN TEFSİRLERDE
İNCELENİŞ BİÇİMİ (BEYZÂVÎ VE MERÂĞÎ ÖRNEĞİ)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**Hazırlayan
Veysel AVCI**

Malatya – 2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN'DA NAMAZ VE NAMAZ ANLAMINA GELEN
KAVRAMLAR VE BU KAVRAMLARIN TEFSİRLERDE İNCELENİŞ
BİÇİMİ(BEYZÂVÎ VE MERÂĞÎ ÖRNEĞİ)
YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN

YRD. Doç. Dr. Ahmet Küçük

HAZIRLAYAN

Veysel AVCI

Jürimiz ...17.11.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans/ doktora tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak .TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim, TEFSİR Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. YRD. DOÇ. DR. AHMET KÜÇÜK
2. PROF. DR. ABDURRAHMAN ATEŞ
3. YRD. DOÇ. DR. AHMET ABAY
4.
5.

imzası

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Küçük'ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Kur'ân'da Namaz ve Namaz Anlamına Gelen Kavramlar ve Bu Kavramların Tefsirlerde İnceleniş Biçimi (Beyzâvî ve Merâğî örneği)” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakça da yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Veysel AVCI

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi, taahhüt eder, tezimin /raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü üniversitesi arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin/raporumun tamamı heryerden iletişime açılabilir.

Tezimin /Raporumun iki yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvurmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tarih ve imza ve

Veysel Avcı

ÖNSÖZ

İnsan evreni incelediği zaman muhteşem bir düzenin olduğunu atomlardan galaksilere kadar her şeyin Allah'ın koymuş olduğu düzen içinde vazifelerini gerçekleştirdiğini görür.

Evrendeki her şeyin belli vazifesi olduğu gibi akıl, kalp gibi üstün cihazlarla donatılan insanın da büyük bir vazifesi ve sorumluluğu olmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm bu vazifenin ibadet olduğunu bildirir. İbadetler içinde en üstün ve en kapsamlı ibadet ise namazdır. Birçok âyet-i kerîmede namazın öneminden ve fonksiyonlarından bahsedilmiştir. Böylelikle namaz vasıtasıyla insana vazifesi öğretilmiş ve hatırlatılmıştır. Bu bağlamda insan bu vazifesini gerçekleştirdiği zaman dünya ve âhirette saadete ereceği belirtilmiştir.

Kur'ân'da namaz birçok kavramla ifade edilmiştir. Bu yüzden namaz anlamına gelen kavramların anlaşılması namaz konusunun da daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Tefsirlerde namazla ilgili konu ve kavramlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Müfessirler kendi metodlarına göre namazla ilgili âyetleri tefsir edip kıymetli bilgiler aktarmışlardır. Biz de bu çalışmamızda tefsir ve farklı alanlardaki çalışmalarıyla önemli eserler sunmuş olan iki müfessiri “Namaz ve namaz anlamına gelen kavramlar” ve bu konuları aktarıırken kullandıkları metodlar açısından mukayese etmeye çalıştık. Bu müfessirler Ömer Nasîrüddîn el-Beyzâvî ve Ahmet Mustafa el-Merâğî'dir.

Çalışmamız esnasında iki tefsiri de namaz hususunda genel bir taramaya tabi tuttuk. Çalışmamızın ilk bölümünde Beyzâvî ve Merâğî'nin namaz olarak tefsir ettikleri kavramların ilk dönem kaynaklarda geçen anlamlarını aktardık. Daha sonra farklı asırlarda yaşamış müfessirlerin bu kavramlar hakkındaki düşüncelerini ifade ettik. Kronolojik sıralamayı takip ederek Beyzâvî'nin konu hakkındaki düşüncelerini ve bu konuları aktarıırken kullandığı metodlar hakkında bilgiler aktardık. Aynı yöntemi Merâğî tefsirine de uyguladık. İkinci bölümde ise Beyzâvî ve Merâğî'nin namazla ilgili konular hakkındaki görüşlerini aktardık. Bu iki tefsiri, birinci ve ikinci bölümlerdeki konulara göre mukayeseye tabi tuttuk. Böyle bir mukayese yapmamızın sebebi ise aradan geçen yedi yüz yıllık süreçte namazla ilgili ortaya çıkan kavram ve düşünceler arasındaki farklılıkları tespit edebilmektir.

Çalışmamda katkısı bulunan kıymetli görüşleriyle yolumu aydınlatan danışman hocam Yrd. Doç. Ahmet Küçük ile Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu ve Prof. Dr. Abdurrahman Ateş'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Veysel AVCI
Malatya – 2017

ÖZET

“Kur’ân’da Namaz ve Namaz Anlamına Gelen Kavramlar ve Bu Kavramların Tefsirlerde İnceleniş Biçimi (Beyzâvî ve Merâğî örneği)” isimli tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın önemini, amacını ve yöntemini ortaya koyduk.

Birinci bölümde Beyzâvî ve Merâğî’nin hayatlarını ilmî yönlerini ve tefsir metodlarını ortaya koyduktan sonra namaz anlamına gelen kavramların sözlük ve terim anlamını, kök anlamıyla terim anlamı arasındaki münasebeti inceledik. Eski ve yeni lügatlardan alıntılar yapıp müfessirlerin bu kavramlar hakkındaki görüşlerine yer verdik. Bu konuda Taberî Mâtürîdî, ibni Ubeyde, Şâfî gibi ilk asırlarda yaşamış müfessirlerden örnekler verdiğimiz gibi günümüzde yaşamış müfessirlerden de nakiller yaptık. Daha sonra Beyzâvî ve Merâğî’nin bu kavramlara verdiği mânaları örnekler vererek gösterdik. İkinci bölümde ise Beyzâvî ve Merâğî’nin namazla ilgili diğer konular hakkındaki görüşlerini aktardık. Ayrıca bu iki müfessirin kullandıkları metodları, fikhî değerlendirmeleri örnek âyetler üzerinden anlattık.

ABSTRACT

Our thesis which is the Study of the Salah Concept in Quran Tafsirs in the Context of Al-Baydawi and Al-Maraghi consists of one introduction part and two sections. In the introduction part, we explained the importance, the aim and the methodology of our study.

In the first section, we examined the dictionary and term meaning of the concepts which means salah and also its relationship between root meaning and term meaning after bringing up Al-Baydawi and Al-Maraghi life, knowledge and their interpretation methodologies of the Quran respectively. In addition, we considered the thoughts of other mufassirs about the salah concepts by referring the old and the new dictionaries. In this matter, we exemplified both the mufassirs existed in the early centuries such as Taberi Al Maturidi , Ibn Ubayd, Shafi'i and also the recent mufassirs. Then, we illustrated the views of Al-Baydawi and Al Maraghi related to salah concepts. In the second section, we stated the views of Al-Baydawi and Al Maraghi regarding other matters which is related to salah. Additionally, we demonstrated the evaluations of Islamic law and the methodologies of those mufassirs with respect to the example verses of the Quran.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	iii
ONUR SÖZÜ	iv
BİLDİRİM	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
II. Konuyla İlgili Yapılan Önceki Çalışmalar	2
III. Araştırmanın Yöntemi	2
I. BÖLÜM: BEYZÂVÎ VE MERÂĞÎ TEFSİRİNE GÖRE NAMAZ ANLAMINA GELEN SÖZCÜKLER.....	4
1.1. Beyzâvî ve Merâğî'nin Hayatları ve Tefsir Metotları	4
1.1.1. Beyzâvî'nin Hayatı ve Tefsir Metodu.....	4
1.1.2. Merâğî'nin Hayatı ve Tefsir Metodu.....	8
1.2. Namaz Anlamına Gelen Sözcükler	15
1.2.1. Salât	15
1.2.2. Secde	23
1.2.3. Rükû	29
1.2.4. Kıraat.....	33
1.2.5. Kıyâm	37
1.2.6. Tesbih	40
1.2.7. Zikr	43
1.2.8. Dua.....	48
1.2.9. Mescid.....	49
1.2.10. Namaz Anlamına Gelen Diğer İfadeler	52
II. BÖLÜM: BEYZÂVÎ VE MERÂĞÎ TEFSİRİNDE NAMAZ İLE İLGİLİ KONULAR.....	54
2.1. Beyzâvî ve Merâğî Tefsirine Göre Namazın Özellikleri ve Önemi.....	54
2.2. Namaz ile İman Arasındaki İlişki.....	64
2.3. Namaz Nasıl Kılınmalı	67

2.4. Namaz Vakitleri	70
2.5. İstikbâl-i Kible.....	76
2.6. Cemaatle Namaz.....	80
2.7. Cuma Namazı	82
2.8. Korku Namazı	84
2.9. Namazda Kasr	86
2.10. Bayram Namazı	88
2.11. Gece İbadeti	89
2.12. Önceki Ümmetlerde Namaz	92
2.13. Aileye Namaz öğretimi.....	94
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	99

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
c. : Cilt
c. : Celle Celâluhû
çev. : Çeviren
H.z. : Hazreti
ö. : Ölüm tarihi
s. : sayfa
S. : Sayı
Tsz. : Tarihsiz
v. : Vefatı
vb. : ve benzeri
Yay. : Yayınları
Yyy. : Yayın yeri yok
Krş. : karşılaştır
Çev. : Çeviren
r. : Radiyallahu anh
a. : Aleyhisselam
a.s. :Aleyhissâlâtu vesselam

GİRİŞ

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Asrımızda bütün insanlık ferdî ve toplumsal büyük hastalıklar içinde kıvranmaktadır. Bu manevi hastalıkların reçetesi Kur'ân'da mevcuttur. Kur'ân'ın bize sunduğu ilaçlardan biri de namazdır. Zira namazla kişi günde beş defa kendine sonsuz nimetler bahşeden yaratıcısını ve dünyaya niçin geldiğini hatırlar. Kul olduğu bilincine varır ve bir disiplin altına girer. Onu her an gören birinin varlığını hissettiği için gizli ve açık günahlardan çekinmeye çalışır. Bu bağlamda ferdî ve toplumu istikâmete sokacak olan namaz konusunun çok vurgulanmasını ve işlenmesini gerekli gördüğümüzden çalışmamızın konusu olarak namazı seçtik.

Namaz konusunun tam olarak anlaşılması ise namaz anlamına gelen kavram ve ifadelerin anlaşılması ile mümkün olacaktır. Çünkü kelimeler cümlelerin, cümleler ise kitabın anahtarlarıdır. Namaz konusunun anlaşılması için namazla ilgili kavramları dirâyet ekolünden olan ve yaşadıkları zamanın ruhunu yansıtan iki büyük tefsirde nasıl işlendiğini inceledik. Böylece kavramların bu süreç içerisinde yaşadıkları anlam değişim ve kaymalarını, genişleme ve daralmalarını görme imkânı bulduk.

Çalışmamızın diğer bir amacı da farklı zamanlarda yaşamış müfessirlerin namaz hakkındaki görüşlerini naklederek kullandıkları metodları gösterebilmektir. Zira mukayese, bir hakikatın daha açık bir şekilde görülmesini sağlar.

Tezimizin konusu olarak bu iki müfessiri seçmemizin sebebini ise şöyle açıklayabiliriz: Beyzâvî, Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl adlı eserinde sahabenin büyüklerinin, tabiîn âlimlerinin görüşlerini ve kendisinden önceki ana tefsir kaynaklarının belirttikleri fikirleri özetlemiş, hadis ilmine dayanarak âyetleri tefsir etmiştir. Ayrıca Arap edebiyatı ve dil kurallarına vukufiyetine dayanarak yaptığı yorumlarla da âlimlerin beğenisini kazanmıştır. "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl" adlı eseri üzerinde 255 civarında şerh ve hâşiye yapılması bu tefsirin önemini açıkça göstermektedir. Beyzâvî âyetleri izah ederken edebî incelik yönünden Zemahşerî'nin Keşşâf isimli tefsirinden çokça yararlanmış ve onun Mu'tezilî fikirlerini ayıklaması sebebiyle araştırmacılar için ana bir kaynak olmuştur.

Merâğî'yi de yirminci yüzyılda yaşamış, belâgat ve Arap dili edebiyatı konularında vukufiyeti olan büyük bir müfessir olması dolayısıyla seçtik. İçtimaî tefsir ekolüne mensup olan müfessirin namazın toplumsal etkilerinden tefsirinde önemli ölçüde bahsetmesi onu seçmemizdeki diğer bir etkidir.

II. Konuyla İlgili Yapılan Önceki Çalışmalar

Tezimizle alakalı önceki çalışmalardan birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır:

İlhan UYGÜL, “Kurân'da Allah Teâla'nın Namaza Verdiği Önem”, (Yüksek lisans tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Kahramanmaraş 2014.

Bu yüksek lisans tezinde namazın İslâm'daki öneminden, ferdi ve toplumsal faydalarından bahsedilmiştir.

Recep TORAMAN, “Kur'ân'da Salât Kavramı” (Yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Konya, 2005.

Bu yüksek lisans tezinde salât kavramının menşei, mânası, namazın kılınış şekli ve öneminden bahsedilmiştir.

Cemaleddin Sancar, “Merâğî ve Tefsirindeki Metodu”, (Yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Konya, 1991.

Mehmet bağış, (2017) “Beyzâvî tefsirinin Ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir usûlü açısından tahlili”, (Doktora), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Erzurum, 2017.

Bizim çalışmamız farklı zamanda yaşamış bu iki müfessirin namaz konusuna ve kavramlarına bakış açılarını ve bu mevzuları izah ederken kullandıkları metodlarını gösterme ve karşılaştırma açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamıza, Beyzâvî ve Merâğî tefsirlerini namaz hususunda genel bir taramaya tabi tutarak başladık. Beyzâvî ve Merâğî'nin doğrudan namaz olarak tefsir ettikleri kavram ve ifadeleri tesbit ettik. Bu kavram ve ifadelerin anlamlarını lügatlardan özellikle eski lügatlardan araştırdık ve anlamlarını aktarıp müfessirlerin bunlar hakkındaki görüşlerine yer verdik. Taberî, Mâtürîdî, Ebû Ubeyde Ma'mer b.

Müsenna, Şâfiî gibi ilk asırlarda yaşamış müfessirlerden örnekler verdiğimiz gibi günümüzde yaşamış müfessirlerden de nakiller yaptık. Daha sonra Beyzâvî ve Merâğî'nin bu kavramlara verdiği mânaları örnekler üzerinden gösterdik. Devamında ise namazla alakalı konular hakkındaki Beyzâvî ve Merâğî'nin görüşlerini aktardık. Beyzâvî ve Merâğî'nin bu konuları izah ederken kullandıkları metodları, fikhî değerlendirmeleri örnek âyetler üzerinden anlattık. Ayrıca kaynakta yer verilen tercümelerden faydalandık.

Beyzâvî'nin ayrıca namazla ilgili âyetleri tefsir ederken kullandığı hadislerin kaynaklarını bulup ekledik. Merâğî ise hadislerin kaynağının çoğunu kendi aktardığı için sadece kaynağını belirtmediği hadisleri araştırıp çalışmamıza ilave ettik.

Araştırmamızı Beyzâvî ve Merâğî tefsirlerinin namazla ilgili âyetler hakkında yaptıkları yorumlarla sınırlandırdık.

I. BÖLÜM: BEYZÂVÎ VE MERÂĞÎ TEFSİRİNE GÖRE NAMAZ ANLAMINA GELEN SÖZCÜKLER

Kur'ân bize Allah'a karşı vazifelerimizden bahseder. Allah'ın bizden istediklerini emir ve yasaklarını beyan eder. Ona nasıl ibâdet edeceğimizi, hayatımızı nasıl şekillendireceğimizi anlatır. Bu bağlamda şüphesiz amelî olarak gerçekleştirmemiz gereken ibâdetlerin en birincisi namazdır. Bu yüzden Kur'ân'da namazla ilgili âyetler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca namaz Kur'ân'da bir çok kavramla ifade edilmiştir. Doğal olarak namaz, hakkında çok geniş açıklamalarda bulunan konuların başında gelmektedir.

Tezimizin omurgasını teşkil eden namaz anlamına gelen kelimelerin tahliline geçmeden önce Beyzâvî ve Merâğî'nin tefsir metodları hakkında bilgi vereceğiz. Kronolojik sırayı baz alarak ilk önce te'lif edilen Beyzâvî tefsirinin metodunu aktaracağız.

1.1. Beyzâvî ve Merâğî'nin Hayatları ve Tefsir Metotları

1.1.1. Beyzâvî'nin Hayatı ve Tefsir Metodu

Künyesi, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286) olan müfessir, bu gün İran sınırları içerisinde yer alan Şiraz yakınlarındaki Beyzâ kasabasında doğmuştur. Çocukluk dönemini Beyzâ'da geçiren müfessir, babasının, Fars atabegi tarafından başşehir başkadılığına tayin edilmesinden sonra ailesiyle beraber Şiraz'a gitmiş ve ömrünün büyük bir kısmını burada geçirmiştir. Fars emirinin Moğol devletiyle barış politikası izlemesi neticesinde Moğol zulmünden kaçan komşu ülkelerin âlimlerine sığınak oluşturan Şiraz'da büyük bir ilmî çevre oluşmuş ve bu olaylar Şiraz'ı bir ilim merkezi haline getirmiştir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra uzun ilmi seyahatlere gerek kalmadan Şiraz'da bulunan ehl-i sünnet âlimlerinden tefsir, fıkıh, hadis, kelim, mantık gibi birçok ilimden ders alarak kendini yetiştirmiştir. Bazı araştırmacılar onun Bağdat'ta da öğrenim gördüğünü ifade ederler. Babasının vefatından sonra Fars Emiri tarafından Fahreddin eş-Şirazi'den boşalan Şiraz baş kadılığına tayin edilen Beyzâvî (673 / 1274-75) bir süre bu görevi üstlenmiş, bir taraftan da Ahmed b. Hasan el-Carberdî, Kemaleddin

el-Merâğî, Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahanî gibi birçok talebe yetiştirmiştir. Birçok ilim meclisinde yaptığı münazaralarla ilmî dirayetini göstermiştir. Kadılık vazifesini icra ederken çok hassas ve tavizsiz davrandığı için bu makamdan azledilmesi üzerine Tebriz'e gitmiştir. Belli bir müddet sonra tekrar görevine getirilmiş olup kısa bir müddet bu vazifeyi icra ettikten sonra kadılıktan ayrılıp Tebriz'e yerleşerek vefatına edene kadar ilim, ibadet ve riyazetle meşgul olmuştur. Müfessirin vefat tarihi hakkında çok farklı tarihler verilmekle beraber kaynakların çoğu onun (685/1286) yılında Tebriz'de vefat ettiğini belirtmişlerdir. Beyzâvî'nin hayatı hakkında araştırma yapan pek çok kimse onun yüksek ilmî yeteneğe ve geniş bir kültüre sahip olduğu hususunda birleşmişlerdir. Beyzâvî, İslâmî ilimler sahasında pek çok eser yazarak "allâme" ünvanını kazanmıştır. Özellikle tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl-ü fıkıh sahasında meşhur olmuştur. Beyzâvî aynı zamanda eş'arî düşüncesine sahip önemli bir kelâm âlimidir. Müfessir, kelâmı İslâmî ilimlerin temeli kabul etmiştir. Kelâmî meselelerde ehl-i sünnetin görüşünü delillendirerek ispat etmiş, genellikle Mu'tezile olmak üzere, bâtil mezhep sahiplerinin düşüncelerini, bazen isimlerini belirterek, bazen de isimlerini vermeden çürütmüştür. Arap dili ve edebiyatı, belâgat ve dil incelikleri yönünden Zemahşerî'nin Keşşâf adlı tefsirinden çokça yararlanmış ve onun Mu'tezilî fikirlerini ayıklamışsa da yok denecek kadar az onun etkisinde kaldığı görülmüştür. Ayrıca yaşadığı dönemde felsefe yaygın olduğundan dolayı felsefe ile ilgilenmiştir. Müfessir, usûl-i fıkıhta Fahreddîn er-Râzî ile Taceddin el-Urmevî'den etkilenmiş ve eserlerini onların metoduna göre te'lif etmiştir. Müfessir, usûl-i fıkıha dair yazdığı eserleriyle bu sahadaki ilmi derinliğini de göstermiştir. Beyzâvî tasavvufî yorumları dolayısıyla "Azerbaycan şeyhi" olarak da bilinir. Beyzâvî hadis, nahiv, mantık, astronomi, tarih gibi alanlarda da ilgilenmiştir. Yazdığı eserleri asırlarca Osmanlı medreselerinde ve birçok ilim meclislerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹

Beyzâvî'nin Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vil adlı eseri onun tefsir ilmindeki büyüklüğünü gösteren en önemli kaynaktır. Müfessir, bu eserinde sahabenin büyüklerinin, tabiîn âlimlerinin görüşlerini ve kendisinden önceki ana tefsir kaynaklarının belirttiikleri fikirleri özetlemiş, hadis ilmüne dayanarak âyetleri tefsir etmiştir. Ayrıca Arap edebiyatı ve dil kurallarına vukufiyetine dayanarak yaptığı

¹ Davûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 945/1540), *Tabakatü'l-Müfessirîn*, Mektebetü'l-Vehebe, Âbidin 1972, c. I, s. 242; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1988, c. II, s. 295; Yavuz, Yusuf Şevki, "Beyzâvî", *DİA*, c. VI, s. 100.

yorumlarla da âlimlerin beğenisini kazanmıştır. “Envârü’-t-Tenzîl ve Esrârü’-t-Te’vîl” adlı eseri üzerinde 255 civarında şerh ve hâşiye yapılması bu tefsirin önemini açıkça göstermektedir. Bu özelliklerinden dolayı kaleme aldığı tefsiri ilim dünyasında bir îcaz harikası olarak kabul edilmiştir. Bu tefsirle ilgili 255 civarında şerh ve hâşiye yapılması bu esere ilim dünyası tarafından verilen değeri göstermektedir. Beyzâvî âyetleri tefsir ederken, cümleyi nahiv yönünden inceleyerek belâgatlı bir tarzda maksadını ifade etmiştir. Âyetleri edebî yönden tahlil etmiştir. Aynı zamanda şaz kıraatlar dâhil bütün kıraatlara yer vermiştir. Beyzâvî’nin tefsirinin bir dirâyet tefsiri olduğu açıkça görülmektedir. Dirâyet tefsirlerinin, rivâyet tefsirlerinden istifade ettiği bilinen hususlardandır. Müfessir ahkâm âyetlerini tefsir ederken fikhî mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarına da yer vermiştir. Özellikle Şâfiî’ler ve Hanefî’lerin hakkında delil getirdikleri âyetleri tefsirinde zikrederek, mensubu olduğu Şâfiî’nin görüşlerini tercih etmek sûretiyle bazen Hanefî’leri eleştirmiştir. Kısacası Beyzâvî, tefsirinde kelimelerin kökeni ile ilgili meselelere, âyetin âyetle, âyetin hadisle, âyetin iniş sebepleri vasıtasıyla tefsirine yer vermiş, âyetler ve sûreler arasındaki irtibat ve insicama göre davranmış, az da olsa şiirle istişhad metoduna yer vermiştir.²

Beyzâvî, tefsirini yazarken yararlandığı en mühim kaynaklar, Zemahşerî’nin Keşşâf’ı ile Râzî’nin Mefâtîhu’l-Gayb’ı olmuştur. Kelimelerin ve terkiplerin beyanında, mânalardaki nüktelerin tahlilinde Keşşâf’tan yararlanmıştır. Kur’ân’ın hikmet boyutunu göstermek için, usûlü’-d-dîn, felsefe ve usûl-i fikh hakkındaki görüşleri Mefâtîhu’l-Gayb’a dayanır. Müfessirimiz, ince ve derin bilgilerin işârî nüktelerinde Ragîb el-İsfahanî’nin “Müfredat”ından istifade etmiştir. Genel olarak tefsirinde, kendinden önceki âlimlerin görüşlerini bir araya getirip onları inceler, tenkid eder ve onlardan hükümler istinbat eder. Âyetleri birçok yön ve farklı ihtimallerine göre ele alır. Çıkarım yaptığı görüşleri tercih esnasına göre sıralar, kabul ettiği görüşleri öne alır, daha sonra zayıf ve merdut olarak gördüklerini zikreder. Zayıf olarak kabul ettiği rivâyet ve görüşleri “قیل” veya “فسر” lafızlarıyla ifade edip özetlemeye çalışır. Bu özelliklerinden dolayı Beyzâvî’nin tefsiri, içerik, metot ve üslup bakımından araştırmacılar ve öğrenciler için yüksek bir kıymete sahiptir.³

² Kâtip, Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfü’z-Zunûn an Esâmî’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, Beyrut 1990, c. I, s. 186; Cerrahoğlu, c. II, s. 298-302; Yavuz, “Beyzâvî”, DİA, c. VI, s. 100.

³ Cerrahoğlu, c. II, s. 298-299.

Beyzâvî tefsirine dair birçok müellif hâşiye yazmıştır. Biz burada örnek olarak dört müellifin ismini zikredeceğiz:

1- Zekeriyâ el-Ensârî: Fethu'l-celîl bî-beyân-i hafıyyi Envârü't-Tenzîl

2- Şeyhzâde Muhyiddîn Mehmed: Hâşiye alâ Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl

3- Şehabeddîn el-Hafâcî: İnâyetü'l-Kâdî ve kifayetü'r-Râzî

4- E Konevî İsmail efendinin Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî ⁴

Beyzâvî'nin günümüze kadar gelen eserleri daha çok tefsir, kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh ve gramere dairdir. Beyzâvî'nin te'lif ettiği eserler şunlardır:

1. Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl

2. Tavâliu'l-Envâr min Metâli'i'l-Enzâr: Kelâm ilmine dair olup, Beyzâvî'nin en önemli eserlerdendir.

3. Minhâcü' l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl: Fıkıh usûlüne dair bir eserdir.

4. el Ğâyetü'l-Kusvâ fî Dirâyeti'l-Fetvâ: Ebû Hâmid el-Gazâlî'nin Şâfiî fıkıhına dair: *el-Vasîtu'l-Muhîb bi Ektâri'l Basît* adlı eserinin özetidir.

5. Misbâhu'l-Ervâh: Kelâm ilmine dair bir eserdir.

6. Müntehâ'l-Münâ fî Şerhi'l-Esmâillâhi'l-Hüsnâ: Allah (c.)'ın 99 isminin şerhi ile alakalıdır.

7. Tuhfetü'l-Ebrâr: Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbihu's-Sünne* adlı hadis mecmûasının şerhi olup Beyzâvî'ye âit olduğu kendi ifadesiyle sabittir.

8. Lübbü'l-Elbâb fî İlmi'l-İ'râb: İbn Hâcib'in nahiv ilmi ile ilgili yazmış olduğu *el-Kâfiye* adlı eserin özetidir.

9. Nizâmü't-Tevârih: Hz. Âdem'den itibaren H.674/1275 tarihine kadar geçen olayları anlatmaktadır.

10. Risâle fî Ta'rifâti'l Ulûm ve Mevzuâtihâ: Çeşitli ilimlere dair tariflerin yer aldığı bir eserdir.

⁴ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, (sadeleştiren, Abdulaziz Hatib), Semerkand Yayınları, İstanbul 2004, s. 534.

11. *Mirsâdü'l-Efhâm ilâ Mebâdi'l-Ahkâm*: İbn Hâcib'in Usûl-i fikh hakkındaki *Muntehe's-Sûl ve'l-Emel* adlı eserinin şerhidir.
12. *El-İzâh fî Usûli'd-Dîn*: Kelâm ilmine dairdir.
13. *Şerhu Metâli' Envâr fî'l-Mantık*: Mantığa dair eserin şerhidir.
14. *Tehzib ve'l Ahlâk*: Tasavvuf hakkındadır.
15. *Şerhu'l-Fusûl*: Nâsirüddîn et-Tûsî'nin astronomi hakkındaki *El-Fusûl* adlı eserinin şerhidir.
16. *Şerhu't-Tenbih*: Fıkha dair eserinin şerhidir.
17. *Şerhu Muaddimeti İbn Hâcib*: Usûl-i fikh hakkında yazılmış bir eserdir.
18. *Ta'lik alâ Muhtasari İbn Hâcib*: Usûl-i fıkha dairdir.
19. *Şerhu Müntehabu'l-Mahsûl fî'l-Usûl*: Fahreddin er-Râzî'nin usûl-i fıkha dair eserinin şerhidir.
20. *Şerhu'l-Mahsûl min İlmi'l-Usûl*: Fahreddin er-Râzî'ye âit usûl-i fikh'a dair *El-Mahsûl* adlı eserinin şerhidir.
21. *Şerhu'l-Minhâc*: Kendi eserine yazmış olduğu bir şerhtir.
22. *El-Ayn*: Tefsir hakkındadır.
23. *Muhtasar fî'l-Hey'e*: Astronomi hakkındadır.
24. *Havâssü'l-Kur'ân*: Sûrelerin fazileti hakkındadır.
25. *Şerhu'l-Kâfiye*: Nahiv hakkındadır.⁵

1.1.2. Merâğî'nin Hayatı ve Tefsir Metodu

Merâğî lakabı ile bilinen müfessirimizin adı Ahmet b. Mustafa el-Merâğî'dir.⁶

1883 tarihinde Mısır'ın El-Merâğâ kasabasında doğdu. İlk eğitimini doğduğu kasabada alan ve Kur'ân'ı Kerim'i tecvit kaidelerine göre ezberleyen Merâğî,

⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. II, s. 296-297; Yavuz, "Beyzâvî", DİA, c. VI, s. 102.

⁶ Cemaleddin Sancar yaptığı araştırmada müfessirin künyesinin Ahmet b. Mustafa b. Muhammed b. Abdilmun'im el-Merâğî şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sancar, Cemaleddin, "*Merâğî ve Tefsirindeki Metodu*", (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam bilimleri, Konya 1991, s. 9.

1314/1897 senesinde Ezher Üniversitesi'ne girdi. Muhammed Abduh ve Muhammed Bahiyt el-Mutiî ve Ahmet er-Rıfat el-Feyumî gibi âlimlerden ders aldı. Merâğî, Ezher'deki tahsilini tamamlamak üzere iken Darü'l-Ulûm'a geçti. Farklı medreselerde öğretmenlik yaptıktan sonra Feyyûm'daki öğretmen okulunda idarecilik yaptı. Sudan'da bulunan Hartum Üniversitesi'nin başlangıcını oluşturan Gordon Memorial College'da İslâm hukuku alanında ders verdi. Ardından Kahire Daru'l-ulûm'unda Arap dili ve İslâm hukuku kürsüsü başkanı oldu. Bu zaman zarfında Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi'nin belâgat ve edebiyat bölümünde belâgat ilimleri hocası olarak vazife yaptı ve pek çok talebe yetiştirdi. 1952'de vefat etti.⁷

Merâğî, yarım asra yakın bir zaman diliminde Kur'ân-ı Kerim'i Arap dili ve edebiyatı açısından inceledi. Daha sonra hadis ilmi üzerine çalışmalar yaptı. Bu kabiliyetleri onu bir tefsir yazmaya yöneltti.⁸

Eserleri

1. Tefsîrül-Merâğî: Merâğî'nin en önemli eseridir.
2. Mukaddimet'üt-Tefsîr
3. Buhûs ve Ârâ fî Ulûmi'l-Belâğa: Belâgat ilmiyle alakalı bir kitaptır.
4. El-hisbetu fi'l – İslâm
5. Ed-Dürûsüd-Diyânetü ve'l Ahlâk
6. Ulumû'l-Belâğa: Belâgat ilmine dair yazılmış bir eserdir.
7. Hidâyetü't-tâlib ilâ kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye fin-nahv ve's-sarf: Sarf, nahiv ve belâgatla alakalı bir kitaptır.
8. Tarihü Ulûmi'l-Belâğa ve't-Ta'rifü bi Ricalihî: Belâgat ilimleri tarihi ve belâgat âlimleriyle ilgili yazılmış bir eserdir.
9. Mürşidü't-Tullâb: Belâgata dair yazılmış bir eserdir.
10. el-Mücer fî ilmi'l-usûl
11. er-Rifku bi'l-Hayvani fi'l-İslâm: İslâm'da hayvan haklarına dair yazılmış bir eserdir.

⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Merâğî”, DİA, c. XXIX, s. 164; İsmail, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 245.

⁸ Sancar, s. 9

12. el-Mücer fî'l-Edebi'l-Arabî⁹

Tefsirini incelediğimiz Ahmet Mustafa el-Merâğî, aynı lakapla meşhur olmuş, aynı dönemde yaşayan Muhammed Mustafa el-Merâğî'yle (1881-1945) karıştırılmamalıdır.

Merâğî, tefsirinin mukaddimesinde hicrî ilk dört asırda yaşamış müfessir tabakalarını özetledikten sonra ismi belirtilen tabakalarda geçen müfessirlerin metodlarını da belirtmiştir.¹⁰

Merâğî, tek gayesinin Kur'ân-ı Kerim'in sırlarını ve özünü keşfederek İslâm'ın ilmî meş'alesini taşıyan kafiye katılmak olduğunu söyledikten sonra bu hedefe ulaşması için kendine has olan metodunu özet olarak şu şekilde ifade etmektedir:

1. Her başlıktan hemen sonra sırası gelen ve aynı konuyu anlatan bir, iki veya daha fazla âyet zikrettik.

2. Âyetleri belirttikten sonra onlarda geçen ve anlaşılması okuyucuların anlamasında güçlük çekeceği kelimelerin sözlük mânalarını açıkladık.

3. Âyetlerin geniş tefsirini yapmadan önce okuyucuya ön bir hazırlık ve açıklayıcı olsun diye onlara kısa mânalar verdik.

4. Âyetlerin nüzûl sebebi varsa bu husustaki rivâyet müfessirleri tarafından sahih kabul edilen rivâyetleri naklettik.

5. Okuyucunun kolay anlamasını sağlamak için sarf, nahiv ve belâgat gibi ilimlere mahsus ıstılahları tefsirimizde yer vermemeğe çalıştık. Zira bunlar belli araştırmacı ve uzmanlar için lazım olan teknik kelimelerdir.

6. Eski tefsirlerin yazıldığı asırların anlayışına uygun olarak te'lif edildiklerini görünce biz de asrımızdaki insanın idrakine uygun olarak tefsirimizi te'lif ettik. Zira her asrın kendine has kültürve özelliklerivardır. Farklı ilimlerin teorilerini işaret eden âyetleri anlamak için ise o ilimlerde uzman olan kişilerin görüşlerine yer verdik. Uzman doktor, astronom, güvenilir felsefecilerin bilgilerine başvurduk. Eski tefsirlerde akla ve ilme zıt hikayeler vardı. Kur'ân-ı Kerim'de işaret edilen ilmi

⁹ Yaşaroğlu, "Merâğî", DİA, s. 164; Merâğî, Ahmet b. Mustafa b. Muhammed b. Abdilmun'im, *Tefsîrü'l-Merâğî* (çev. A. Fikri Yavuz, Abdullah Aydın, Vehbi Yavuz, Mehmet Yalar), Aydınlar Yayınevi, İstanbul 1989, c. I, s. 9-10.

¹⁰ Merâğî, Ahmet b. Mustafa b. Muhammed b. Abdilmun'im, *Tefsîrü'l-Merâğî*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2015, c. I, s. 8-12.

meselelerin tefsiri o zamandaki bilgilere göre yapılmıştır. Biz asrımızda ispat edilerek kesinleşen bilgilerle geçmişteki birçok bilginin yanlış olduğunu ortaya koyduk.¹¹

Müfessir, tefsirinde takip ettiği üslûbu şöyle izah etmiştir: Çağımız insanı kolayca anlaşılan anlatım tarzını sever. Münakaşa ve te'villerden hoşlanmaz. Anlatılmak isteneni kolaylıkla anlamak ister. Bundan dolayı bir konuyu ele alırken o konu hakkında daha önceki müfessirlerin yazdıklarını okuyup iyice hazmettikten sonra anladığım manayı şimdiki insanların anlayışına göre yazdım. Bu zor yolu tercih etmemin sebebi, okuyucuların bu eski kitapları okumaktan çekinmeleridir. Çağımız insanı böyle ıstılahlarla dolu zor bir anlatımı rahatlıkla anlayamaz. Bu sebeple okuyucunun Kur'ân-ı Kerîm'in sırlarını rahatça anlaması için kolay ve külfetsiz bir üslûpla yazdım. Şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerîm geçmiş ümmetlere, yaptıkları günahlardan dolayı onların başına gelen azaplara ve yer ile göklerin yaratılmasına işaret ediyor. İnsanın yaratılışı gereği Araplar da Kur'ân'daki bu kısa bilgilerin ayrıntılarını öğrenmeyi istiyorlardı. Onun için özellikle ehl-i kitaptan Abdullah b. Selam gibi müslüman olan âlimlerin bilgisine müracaat ediyorlardı. Aldıkları bütün bilgileri hakikatmış gibi kabul ettikleri için anlatmaya başladılar. Bazı müfessirler tefsir konusunda da ilmi hakikatlardan uzak bu gibi rivâyetleri tefsirlerine almışlardır. Bundan dolayı dinî kaidelerle ve ilmî gerçeklerle çelişen rivâyetleri tefsirimize almadık. Zira bu metod, ilâhî gerçekleri ancak delilleriyle kabul eden aydın insanlara aktarmak için daha güvenli ve cezbedicidir¹²

Merâğî'nin Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri yönüne önem verdiği tefsirinde açıkça görmekteyiz. Tefsirinin birçok yerinde bu tefsir metodunu uygulamıştır. Biz sadece bir örnek vereceğiz:

*“İman edip iyi hareket ve davranışlarda bulunanlar için, içinde ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele”*¹³

Merâğî, yukarıdaki âyette belirtilen sâlih amellerin, insanların iyi kabul ettiği şeyler olduğunu ifade etmiştir. Zira insanın yaratılış itibariyle hayır ve şerri ayırt edecek bir kabiliyette yaratıldığını belirtmiştir. Merâğî bu âyeti Mü'minûn sûresindeki âyetlerle tefsir etmiştir.¹⁴

¹¹ Merâğî, c. I, s. 8-13.

¹² Merâğî, c. I, s. 5.

¹³ Bakara, 2/25.

¹⁴ Merâğî, c. I, s. 64.

Sâlih amellerden bazıları şunlardır: “Gerçekten mü’minler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler. Onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki zekat verirler, iffetlerini korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (cariyeleri) hariç. (Bunlarla ilişkilerden dolayı) kınanmış değillerdir. Şu halde, kim bunun ötesine girmek isterse işte bunlar haddi aşan kimselerdir. Yine onlar (o mü’minler) ki emanetlerine ve ahidlerine riâyet ederler ve onlar ki namazlarına devam ederler. İşte asıl bunlar vâris olacaklardır. (Evet) Firdevs’e vâris olan bu kimseler orada sonsuz olarak kalırlar.”¹⁵

Merâğî, Kur’ân’da kısaca belirtilen mânaları ayrıntılı olarak izah ederek kapalı olan mânaları açıklığa kavuşturarak tefsir ettiği için Rasulullah (a.s.)’ın hadislerinin öneminden bahsederek âyetleri yer yer hadislerle tefsir etmeye çalışmıştır. Ancak aşağıda vereceğimiz misallerde de görüleceği gibi çoğu yerde hadislerin senedini belirtmemiş, hatta bazı yerlerde sıhhat derecelerinden de bahsetmemiştir.¹⁶

Müfessir tefsirinde sahabe kavillerine çokça yer vermiştir. Aşağıda O’nun sahabe kavilleriyle tefsir ettiği âyetlerden bazı misaller zikredeceğiz:

“Ey iman edenler Allah’tan O’na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin”¹⁷

Yukarıdaki âyette ifade edilen Allah korkusu nedir? Bu konu kapalı bir üslupla ifade edilmiştir. Merâğî, aklımıza gelebilecek bu soruları cevaplamak için sahabe tefsirinden yararlanarak açıklamalarda bulunmuştur. O bu konuda biri İbni Mes’ud diğeri de İbni Abbas’tan olmak üzere iki sahabe sözünü naklederek şöyle der: İbni Me’sud (r.) şöyle demiştir: “Allah’tan korkmak” O’na asi olmayıp itaat etmek, nankör olmayıp şükretmek ve O’nu hep hatırlayıp unutmamaktır. İbni Abbas’tan rivâyet edilen tefsir ise şöyledir: “Allah’tan korkmak” müslümanların Allah yolunda hakkıyla cihad etmeleri, bu hususta hiçbir kınayanın kınamasından korkmamaları, kendilerinin, ana ve babalarının aleyhine de olsa adaleti titizlikle gerçekleştirmeleridir.”¹⁸

Müfessirimiz Ahmed Mustafa el-Merâğî, Kur’ân’daki bazı hakikatların daha iyi anlaşılması için bazı âyetleri tefsir ederken müsbet ilimden faydalanmış, bu

¹⁵ Mü’minun, 1-11

¹⁶ Sancar, s. 18.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/102.

¹⁸ Merâğî, c. II, s. 220; Sancar, s. 21.

alandaki bilgi ve tecrübelerini ortaya koymuştur. Merâğî, “Azab emrimiz gelince oranın üstünü altına getirdik.”¹⁹ meâlindeki âyeti tefsir ettikten sonra şöyle diyor: Müfessirler, yerin dibine geçirme olayı ile ilgili olarak aklın ve naklin kabul ve ispat etmediği çeşitli rivâyetler nakledilmişlerdir. Örneğin, Cibril (a.), Lut kavminin yaşadığı şehri kanatlarıyla yerin derinliklerinden söktü. Onu kanatlarıyla dürerek dünya semasına kadar yükseltti. Hatta göktekiler köpek havlamalarını, tavuk seslerini ve merkep anırmalarını duydular. Daha sonra Cibril göklere çıkardığı bu şehri ters çevirip yere bıraktı. Merâğî ise yukarıda âyette bahsedilen helak olayını, su ve toprak katmanları arasındaki hareketlerle izah etmiştir.²⁰ Hz. Mûsâ ve Firavun kıssasında Kızıldeniz’in yarılmasının bir mu’cize olduğunu med-cezir olayı şeklinde açıklayanların da yorumlarına da yer vermiştir.²¹ Fîl sûresinde sözü edilen taş atan kuşları ise hastalık ve mikrop taşıyan sinekler veya hakiki taş atan kuşlar olmak üzere iki farklı şekilde yorumlamıştır.²²

Merâğî tefsiri, rivayet ve dirayet tefsiri özelliklerini kendi bünyesinde toplamıştır. Merâğî, rivâyet tefsiri mümkün olmayan âyetler için dirâyet tefsirine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Âyetlerin tefsirine geçmeden önce dil yönünden müfredat açıklamasına başlayan Merâğî, bazen de şiirle istişhata bulunmaktadır. Merâğî, Kur’ân-ı Kerîm’in insanlara hitab eden ilâhî bir kitap olması sebebiyle içtimaî tefsir yönüne ağırlık vermiştir. Bu konuda bağlı bulunduğu içtimaî-edebî tefsir ekolünün yolunu takip etmiştir. Adı geçen ekolün amacı, Kur’ân’ın hidayet mesajının anlaşılması ve yaşanmasıdır. Mesela Merâğî, “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem bazı insanlar için yararlar vardır.”²³ âyetini Nisâ sûresi 43.²⁴ ve Mâide sûresi 90.²⁵ âyetleriyle irtibatını kurarak izah etmiş ve içkinin ferdî ve toplumsal zararlarından bahsetmiştir. Tıp ilminden yararlanarak içkinin zararlarını şu şekilde sıralamıştır:

¹⁹ Hûd, 11/82.

²⁰ Merâğî, c. IV, s. 340

²¹ Merâğî, c. I, s. 10; Konu ile ilgili âyetin meâli şöyledir: “Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık, Firavun’un taraftarlarını da, siz bakıp dururken denizde boğduk.” Bakara, 2/50.

²² Merâğî, c. X, s. 494; Konu ile ilgili âyetin meâli şöyledir: “Onları üstüne ebâbil kuşları gönderdik.” Fîl, 105/3.

²³ Bakara, 2/219.

²⁴ “İçkili iken namaza yaklaşmayın...” Nisâ, 4/43.

²⁵ “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans oyunları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durunuz ki kurtuluşa eresiniz.” Mâide, 5/90.

1. Sağlığa olan zararları: İçki, mide hastalıklarına, iştahsızlığa, karnın büyümesine, karaciğer ve böbrek hastalıklarına yol açmaktadır. Ayrıca kan akışını ağırlaştırır, bazen de durdurur. Bir Alman doktoru şöyle der: “Kırk yaşındaki alkolik bir insanın vücut yapısı altmış yaşındaki bir kişinin vücut yapısı gibi olur.”

2. Akla olan zararları: İçki, sinir sistemini etkileyerek beyin fonksiyonlarına zarar verir.

3. Malî zararları: Serveti yok edip malı bitirir.

4. Topluma olan zararları: İçki içenler, düşmanlık ve kavgaların artmasına sebep olup toplumda düzen asayişin bozarlar. Ayrıca alkolik insanlar toplum nazarında küçük duruma düşüp çocukların oyuncağı haline gelir.

5. Psikolojik zararları: Alkolik insanlar kolayca sıraya büyük tehlikelere yol açarlar. Özellikle hükümetlerin ve devletlerin politikası ve askerî işler olursa bu tehlikenin boyutu daha da büyür.

6. Dinî zararları: Sarhoş olan kimse dinin direği namaz başta olarak ibadetlerini doğru olarak yapamaz.

Merâğî, zekât gibi ibadetlerin de sosyal hayattaki faydalarından bahseder. Hile-i şerriye diye adlandırdıkları gayr-i meşru yollarla zekât vermekten kaçanların sosyal bir yara açtıklarını söylemektedir. Bütün bu yorumları âyet-i kerimelerin ışığında açıklar. Âyetlerin, içtimaî hayata hâkim kılınmamasından meydana gelen acı gerçekleri misaller vererek açıklar.²⁶

Tefsirinin ana kaynakları, Taberî'nin “Câmiu'l Beyân'ı”, Zemahşerî'nin “Keşşâf'ı”, Vahidî'nin “el-Basît'i”, Fahreddin Râzî'nin “Tefsîrü'l Kebîr'i” ve Alûsî'nin “Rûhü'l Beyân'ı”, Tantavî'nin “Tefsîrü'l Cevâhir’”, İbni Hişam'ın Siyeri, Allâme el-Aynî'nin ve İbni Hacer'in Buhârî şerhleri, İbni Manzûr'un “Lisanu'l-Arab'ı”, Nizamüddîn el-Hasan b. Muhammed el-Kummî'nin “Garâibü'l-Kur'ân'ı”, İbni Kesîr'in tefsiri, Ebu Hayyan'ın “el-Bahrü'l-Muhît” adlı eseri, Burhaniddin İbrâhîm b. Ömerin “Nazmü'd-Dürer fî tenasübi'l-âyi ves'süver” adlı tefsiri, Ziya el-Makdisî'nin “el-Ehâdisü'l-Muhtaresi”, Zemahşerî'nin “Esâsü'l-Belâğası”, İbni

²⁶ Merâğî, c. I, s. 304-306; Sancar, s. 37; Atalay, Orhan, 20. Yüzyıl Tefsir Akımı, Beyan yayınları, İstanbul 2004, s. 80-85.

Haldun'un "Mukaddimesi"dir. Ayrıca Tefsirü'l-Menâr'dan da sıkça nakiller yapılmıştır.²⁷

1.2. Namaz Anlamına Gelen Sözcükler

Kur'ân kavramlarını anlayabilmek için, kavramın Arapçadaki kullanım sahasını, kelimenin kök anlamını, bu mâna ile Kur'ân'da kullanıldığı mâna arasındaki uyumu belirlemek gerekir. Zira bazı kavramlar, Kur'ân'la beraber farklı bir mâna boyutu kazanmıştır.²⁸

Araştırmamızın omurgasını oluşturan bu kısımda Beyzâvî ve Merâğî'nin namaz olarak tefsir ettiği kavramları yukarıda bahsedildiği şekilde ilk önce sözlüklerden ve tefsirlerden, âyetler üzerinden örnekler vererek izah etmeye çalışacağız. Daha sonra sırayla Beyzâvî ve Merâğî'nin bu kavramları ele alış ve tefsir ediş şekli üzerinde bilgiler aktaracağız.

1.2.1. Salât

Namaz anlamına gelen kelimelerden en çok kullanılanı şüphesiz "salât"tır. Arapça bir kavram olan "Salât" kelimesinin etimolojik yapısını ve terim anlamını ve etimolojik yapısıyla terim anlamı arasındaki münasebeti inceleyeceğiz. Lügatlardan alıntılar yapıp, müfessirlerin bu kavram hakkında görüşlerine yer vereceğiz. Zira kavramlar anlaşılırsa âyetler de kolayca anlaşılır. Daha sonra Beyzâvî ve Merâğî'nin bu kavramı ele alış şeklini inceleyeceğiz.

Salât, çoğu dilbilimciye göre dua, tebrik ve yüceltme anlamlarına gelmektedir.²⁹ Arapça'da bir şey içinde barındırdığı şeyle isimlendirilir. Namaz da dua anlamı taşıdığından dolayı "salât" kelimesiyle adlandırılmıştır.³⁰ Nitekim hadis-i

²⁷ Yaşaroğlu, "Merâğî", DİA, s. 164; Merâğî, c. I, s. 23-24.

²⁸ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, Pınar yayımları, İstanbul 2014, s. 56.

²⁹ Zeccâc, Ebû İshak İbrâhîm b. es-serî b. sehl (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân*, İlmü'l- Kütüb, Beyrut 1998, c. I, s. 232; Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (370/980), *Tehzîbü'l-Luga*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001, c. II, s. 2048; İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb (502/1108), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem ve Dâru's-Samiyye, Dımask 2002, s. 285; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ahmed (ö. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2006, c. I, s. 253; İbn-i Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Müessesetü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. II, s. 2230; Cürçânî, Ali İbn Muhammed İbn Ali (ö. 816/1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Mektebet-ü Lübnan, Beyrut 1985, s.139; Âlûsî, Mahmûd Şehabeddin (ö. 1270/1854), *Rûhu'l Meânî*, Daru'l-İhyâi'l Arabiyye, Beyrut, tsz., c. II, s. 117;

³⁰ Taberî, Ebû Cafer Muhammed ibn Cerîr (v. 311/923), *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, I-XXIV, Daru'l-Hicr, Kahire 2001, c. I, s. 248; İsfahânî, s.285; İbn-i Manzûr, c. II, s. 2231.

şerifte bu mânadadır: “Biriniz yemek yemeğe davet edildiği zaman gitsin; eğer oruçluysa salât getirsin.”³¹ Yani yemek sahibine dua etsin. Salâtın dua anlamına geldiği şu şiirle istişhad edilmiştir:

وقابلها الرِّيحُ في دُكَّها، وصلی علی دُكَّها وارْتَسَمَ

Yani, rüzgar sevgilinin küpünü devirmek istedi de adam da onun küpü için salât(dua) etti.³²

صلو kökünden gelen “saliye” ise ateş ile tutuşturmak anlamındadır.

“وَصَلَّيْتُ بِهَا” ateş ile ısındı. “صَلَّيْتُ اللَّحْمَ” eti kızarttım, mânasına gelmektedir. Nitekim “*İnkarınız sebebiyle bugün orada yanınız.*”³³ âyetinin bu anlamda kullanıldığını ifade etmektedir.

Salât, ateş anlamına da gelmektedir. Arapların eğik olan değneği ateş vasıtasıyla doğrulttukları zaman “صَلَّيْتُ الْعُودَ بِالنَّارِ” derlerdi.³⁴ Bu mânaya göre namazı edâ eden kimse değneği ateşe tutup düzeltenin yaptığı gibi içini ve dışını düzeltmeye çalışmalıdır.³⁵

Salât, ibâdet anlamında da kullanılmıştır. Bundan dolayı namaz kılınan yerlere salavat denmiştir.³⁶ İbni fâris ise Yahudilerin ibadet mekanlarının bu isimle adlandırıldığını ifade etmiştir.³⁷

Bazıları “salât” kelimesininin gereklilik anlamını taşıdığını belirtmişlerdir. Çünkü namaz Allah’ın farz kıldığı en önemli ibâdetlerden biridir.³⁸ Bazılarına göre ise devam anlamındadır. Asıl anlamının tazim olduğunu ifade edenler de olmuştur. Çünkü namaz tazim anlamını taşır. Nitekim namazın içinde tahiyat bölümünde “es-Salavat” lafzı vardır.³⁹

صلو kökünden gelen “Salâ” kuyruk sokumuna da denir.⁴⁰ “الصَّلَوَيْنِ” ise devenin uyluklarının başındaki tümsek kemiğe denir. Zira cemaatle namaz kılan kişi önündekinin arkasına gelecek şekilde namaz kılar.⁴¹

³¹ Müslim, *Nikah*, 1431.

³² İsfahânî, s. 285; İbn-i Manzûr, c. II, s. 2231.

³³ Yâsîn, 36/64.

³⁴ İbni fâris, Ebû Hüseyin Ahmed, *Mu’cemu Mekâyisi’l Luğa*, Daru’l-Ceyl, Beyrut 1991, c. II, s. 210.

³⁵ Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddîn, *Mefâtihu’l-Gayb*, Daru’l-mektebet-ül-ilmiyye, Beyrût 2004, c. II, s. 29.

³⁶ İsfahânî, s. 285.

³⁷ İbni fâris, c. II, s. 210.

³⁸ Ezherî, s. 2049; İsfahânî, s. 285.

³⁹ İbn-i Manzûr, c. II, s. 2232.

⁴⁰ Ezherî, s. 2049; İbn-i Manzûr, c. II, s. 2232.

Bazıları “صلی” yı “مرضى”nın(hastalığı gidermek) yapısıyla aynı olduklarını söyleyerek şöyle bir çıkarımda bulunmuşlardır: kişi namazla ateşten kendini kurtarır ve onu giderir.⁴²

Namaz kılana musalli denir. Musalli, sözlükte birinciyi takip eden demektir. Hz. Ali şöyle demiştir: Resûlullah öne geçti, Ebubekir onu takip etti (salla), Ömer de üçüncü oldu.⁴³ Namaz ile içindeki semboller ve dînî hakikatlerin öncülüğünde Allah’a yaklaşan mü’min, hemen ardından Allah’ın emirlere uymak sûretiyle bağlılığını fiiliyata geçirir.⁴⁴

Zemahşerî ise, zekâtın “زكى” kökünden geldiği gibi salâtın “صلو” fiilinden fa’letun vezninde bir masdar olduğunu ifade etmiştir. Anlamının uylukları hareket ettirmek olduğunu söylemiştir. Zira namaz kılan böyle hareketler yapmaktadır.⁴⁵ Râzî ise bu mânanın mümkün olmadığını şöyle açıklamaktadır: Zemahşerî’nin bu görüşü Kur’ân’ın delil olma noktasına büyük bir eleştiriye yol açar. Çünkü salât kelimesi insanların çokça kullandığı bir tabirdir. Bu kelimenin “ uylukları hareket ettirmek” anlamından türediği iddiası dilciler arasında pek bilinmeyen bir açıklama tarzıdır. Eğer bu mânanın bir kaç kişi arasında bilinecek kadar gizli kaldığını kabul edersek aynı hal diğer kelimeler için de geçerli olur. Böylelikle Kur’ân’ı sadece azınlığın anladığını kabul etmemiz gerekir. Mü’minlerin icmâi ile bu batıl olunca Zemahşerî’nin söylediği çıkarımın batıl olduğunu anlarız.⁴⁶

Salât’ın kur’ân’daki kullanımını şu şekildedir: “ *Muhakkak ki, Allah ve melekleri peygambere hep salât ederler. Ey iman edenler siz de ona teslimiyetle salât getirin.*”⁴⁷ âyetinde geçen Allah’ın Resûlüne salâtı, ona rahmet etmesi ve meleklerinin yanında onu övmesi; meleklerin, Allah Resûlüne salâtı ise onun için dua ve istiğfar etmeleri anlamına gelmektedir.⁴⁸ Resûlullah’ın mü’minlere salâtı da onlar için dua ve mağfiret dilemesidir. Nitekim “*Onların mallarından sadaka al ki onunla kendilerini hem temizler hem de arındırırın. Ve onlara salât ediver. Çünkü*

⁴¹ Ezherî, s. 2049; Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Huzur yayınları, İstanbul 2008, c. I, s. 191-192.

⁴² Ezherî; s. 2049; İsfahânî, s.285.

⁴³ Halîl, b. Ahmed b. Amr b. Temîm (ö. 175/791), *Kitabu’l-Ayn*, Yyy., tsz., c. VII, s. 154-155.

⁴⁴ Kasapoğlu, s.122.

⁴⁵ Zemahşerî, Ebü’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed(ö. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, Mektebetü’l-Abigan, Beyrut 1998, c. I, s. 155.

⁴⁶ Râzî, c. II, s. 28.

⁴⁷ Ahzâb,33/ 56.

⁴⁸ Ezherî, c. II, s. 2049; İbn-i Manzûr, c. II, s. 2232.

senin salâtın onlar için sekinettir. Allah işiten ve bilendir.”⁴⁹ âyeti de bu mânadadır. Allah’ın mü’minlere salâtı ise onları tezkiye etmesidir. Nitekim “*Rablerinin salât ve rahmeti onların üzerinedir.*”⁵⁰ âyeti bu anlamda kullanılmıştır.⁵¹

Müşriklerin salâtı hakkında Enfâl 35. âyetin⁵² tefsirinde şöyle denilmiştir: Müşrikler ibâdet ve tavafları el çırpma ve ıslık çalmaktan ibarettir. Müşriklerin namazlarının batıl olduğuna ve yaptıkları şeyin bir anlam ve değeri olmadığına işaret eder.⁵³ İbni Abbas ise şöyle demiştir: müşrikler Kâbe’yi çıplak tavaf eder. El çırpıp ve ıslık çalarlardı. Said Bin Cübeyr’den rivâyet edilmiştir ki Resûlullah Kâbe’yi tavaf ederken müşrikler Resûlullah ile alay etmek için el çırpıp, ıslık çalıyorlardı.⁵⁴

Namaz ıstılah olarak, tekbirle başlayıp selamla son bulan Allah tarafından belirlenmiş hareket ve sözlerden meydana gelen bir ibâdet çeşididir.⁵⁵

Beyzâvî, “salât” kelimesinin “صلو” kökünden gelip dua etmek anlamına geldiğini ifade etmiştir. Zekâtın “زكى” kökünden geldiği gibi. Beyzâvî, belirli fiillerle gerçekleştirilen namaza salât denilmesinin sebebini dua anlamını kapsamamasına bağlamaktadır. Zayıf bir görüş olarak “صلو” nun aslının salveyni(kalçaları) hareket ettirmek olduğunu, zira namaz kılanın rükû ve secdesini bu şekilde yaptığını belirtmiştir.⁵⁶ Aynı zamanda Arap âleminde Yahudilerin ibâdet mekanlarına da salât denildiğinden de bahsetmiştir.⁵⁷

Beyzâvî, Kur’ân’da namaz anlamına gelen lafızlardan en çok kullanılanın salât olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Salât lafzının bazen sadece namaz, bazen hem dua hem namaz, bazen ise sadece dua anlamında kullanmıştır. Beyzâvî, bu anlamları sebeb-i nüzûl, hadis-i şerif veya cümlenin siyak sibakına bakarak belirlemiştir. Örneğin: “*Ey iman edenler, sarhoş iken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın ...*”⁵⁹

⁴⁹ Tevbe, 9/103.

⁵⁰ Bakara, 2/157.

⁵¹ İbn-i Manzûr, c. II, s. 2232.

⁵² “*Onların Beytullah yanındaki salâtları, ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir.*” Enfâl, 8/35.

⁵³ İsfahânî, s. 285.

⁵⁴ Râzî, c. II, s. 28.

⁵⁵ Yaşaroğlu, M. Kâmil, “*Namaz*”, DİA, c. XXXII, s. 351; Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul 2000, c. I, s.172.

⁵⁶ Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, Daru’l- Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2015, c. I, s. 18.

⁵⁷ Beyzâvî, c. I, s. 90.

⁵⁸ Beyzâvî, c. I, s. 244; c. II, s. 89; c. II, s. 100; c. I, s. 216; c. I, s. 531; c. I, s. 143.

⁵⁹ Nisâ, 4/43.

âyetinin sebab-i nüzûlu zikrederek salâttan kastın namaz olduğunu söylemiştir.⁶⁰ “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.”⁶¹ âyetini Resûlullah’ın seferdeki uygulamalarını göstererek izah etmiştir. Çünkü Resûlullah seferde bazen dört rek’atlı namazları iki rek’at olarak kılmıştır.⁶² “Allah’tan sabır ve salât ile yardım isteyin”⁶³ mealindeki âyetteki “salât” ifadesinden hem namaz hem dua anlamı çıkarmıştır.⁶⁴

Beyzâvî, Kur’ân’da geçen salât lafzının bir kısmını, lügatta geçen şekliyle dua olarak tefsir etmiştir. Örneğin: “Onların mallarından sadaka al ki onları onunla temizleyip arındırasın. Onlara salât et. Çünkü, senin salâtın onlar için bir sükunettir. Allah hakkıyla işiten ve bilendir.”⁶⁵ âyetindeki salât lafzına “dua ve istiğfar ederek şefkat etme” anlamı vermiştir.⁶⁶ “Bedevilerden bir kısmı Allah’a ve âhiret gününe iman eder ve harcadığını Allah katındaki yakınlıklara ve Resûlun salâtlarına vesile edinirler. Bilin ki onlar kendileri için bir yakınlıktır...”⁶⁷ âyetinde geçen salât lafzını bir hadise dayandırarak dua anlamı vermiştir. Resûlullah’ın sadaka verenlere dua edip ve onlar için istiğfar ettiğini bundan dolayı sadakayı alanın sadakayı verene dua etmesinin sünnet olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ “Muhakkak ki, Allah ve melekleri peygambere hep salât ederler. Ey iman edenler siz de ona teslimiyetle salât getirin.”⁶⁹ âyetinde geçen Allah ve meleklerin Resûlüne salât etmelerini, şânını ta’zimde ve şerefini göstermede itina etme anlamı vermiştir. İman edenlerin Resûlullah’a salâtını ise aynı şekilde Resûlullah’ın şânını yüceltmeleri ve “Allahümme salli ala Muhammed” demeleri gerektiği şeklinde, yorumlamıştır. Beyzâvî zayıf bir görüş olarak kabul ettiği şu mânayı zikretmiştir: Resûlullah’ın adı geçtikçe ona salavat getirmek vacibdir. Çünkü Resûlullah şöyle demiştir: “Yanında adım anıldığı zaman salavat getirmeyenin burnu sürtülsün.”⁷⁰ Başkasına

⁶⁰Beyzâvî, c. II, s. 216. Sebebi nüzûlü ise şöyledir: “Abdurrahman bin Avf (r.) bir ziyafet hazırladı ve ashaptan birkaç kişiyi çağırdı. O vaki içki mubah idi. Yediler, içtiler ve sarhoş oldular. İçlerinden biri akşam namazını kıldırmak üzere öne geçti. “أعيد ما تعبدون” şeklinde yanlış olarak okudu.” Tirmizî, Tefsir, 3029.

⁶¹ Nisâ, 4/101.

⁶² Beyzâvî, c. I, s. 245.

⁶³ Bakara, 2/45.

⁶⁴ Beyzâvî, c. I, s. 58.

⁶⁵ Tevbe, 9/103.

⁶⁶ Beyzâvî, c. I, s. 410.

⁶⁷ Tevbe, 9/99.

⁶⁸ Beyzâvî, c. I, s. 418-419; Buhârî, Daâvat, 32.

⁶⁹ Ahzâb, 33/56.

⁷⁰ Tirmizî, Dua, 3546.

Resulullah'la beraber salât getirmek caiz, Peygamber'in dışındakilere tek başına salât etmek ise mekruhtur. Çünkü salat, örfen sallahu aleyhi ve selem Resûlullah'a bir şiar ve sembol olmuştur.⁷¹ Nur sûresi 41. âyette⁷² geçen kuşların salâtını ise dua olarak tefsir etmiştir.⁷³

Beyzâvî, müşriklerin salâtı hakkında Enfâl 35. âyetinin⁷⁴ tefsirinde şöyle demiştir: “Onların duaları yahut namaz dedikleri veyahut onun yerine yaptıkları ıslık çalmak ve el çırpmaştır. Rivâyete göre onlar erkek kadın beraber çıplak olarak tavaf eder, ıslık çalar ve el çırparlardı. Şöyle denilmiştir: Resûlullah namaz kılmak istediği zaman müşrikler de namaz kılıyor görüntüsü vermek için ıslık çalar ve el çırparlardı.”⁷⁵

Beyzâvî, *الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ* Beyzâvî, *صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ*⁷⁶

âyetinde geçen “salavat” ifadesinin Yahudilerin ibâdet mekanları olan havralar anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁷

Merâğî, “salât” kelimesinin lügatta dua anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁸ Duanın söz, fiil veya ikisiyle de yapıldığını, kul nimetin artması ve sıkıntılarının def'i için Allah'a dua ettiğini ve böylelikle kulun acizliğini ve Rabbine olan ihtiyacını hissetmesine sebep olduğunu, namazın özünün aslında bu olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Aynı zamanda Araplarda Yahudilerin ibâdet mekanlarına da salât dendiğini ifade etmiştir.⁸⁰

Merâğî, bir kısım âyetlerde geçen “salât” kelimesine hadisler ve sahabe kavline göre dua ve rahmet anlamı yüklemiştir. Şöyle ki: “*Muhakkak ki, Allah ve melekleri*

⁷¹ Beyzâvî, c. II, s. 252.

⁷² “Görmüyor musun ki, göklerde ve yerde olanlar, dizi dizi uçan kuşlar, Allah'ı tesbih ederler. Hepsi de kendi salatını ve tesbihini bilir. Allah da onların yaptıklarını bilir.” Nûr, 24/41.

⁷³ Beyzâvî, c. II, s. 229.

⁷⁴ “Onların Beytullah yanındaki salâtları, ıslık çalmakve el çırpaktan başka bir şey değildir.” Enfâl, 8/35.

⁷⁵ Beyzâvî, c. I, s. 383; Buhârî, Zekât, 64.

⁷⁶ “Onlar, sadece “Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için, haksız yere yurtlarından çıkartılmışlardır. Eğer Allah'ın insanların bir kısmını, bir kısmıyla bertaraf etmesi olmasaydı, mânastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın isminin çokça anıldığı mescitler yıkılıp giderdi. Allah, elbette ona yardım edenlere yardım eder. Şüphesiz Allah güçlüdür, kuvvetlidir.” Hac, 22/40.

⁷⁷ Beyzâvî, c. I, s. 91.

⁷⁸ Merâğî, c. I, s. 44.

⁷⁹ Merâğî, c. I, s. 44.

⁸⁰ Merâğî, I, s. 237.

peygambere hep salât ederler. Ey iman edenler siz de ona teslimiyetle salât getirin.”⁸¹ âyetinde geçen Allah’ın Resûlüne salâtını, ona rahmet etmesi ve meleklerinin yanında onu övmesi anlamına; meleklerin, Allah Resûlüne salâtını ise onun için istiğfar etmeleri anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu görüşünü İbni Abbas’ın “Allah nebîsine rahmet eder. Melaikeler de onun için mağfiret isterler. Mü’minlerin salâtı ise, ona rahmet duası yapmalarıdır.” sözüne bina etmiştir.⁸² Bu mânayı desteklemek için Buhârî’de geçen şu hadisi zikreder: Sahâbîler dediler ki Ya Resûlallah biz sana selamı biliyoruz. Peki sana nasıl salât edececeğiz? diye sordular. Dedi ki " قولوا اللهم صل على محمد وعلى آل محمد ، كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم ، إنك حميد مجيد ، اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم ، إنك حميد مجيد"⁸³

Salât kelimesinin Kur’ân’da kullanımına diğer bir örnek: “Onların mallarından sadaka al ki onunla kendilerini hem temizler hem de arındırırsın. Ve onlara salât ediver. Çünkü senin salâtın onlar için sekinettir. Allah işiten ve bilendir.”⁸⁴ Merâğî âyette geçen salât kelimesinin, rahmet duası anlamına geldiğini belirtir. Verdiği bu mânayı Buhârî ve Müslim’de geçen bir hadisle delillendirmiştir. Hadis şu mealdedir: “ Bir kişi Allah Resûlüne sadaka getirdi mi Allah Resûlü onlar için “ Allah’ım filan kişiye rahmet et.” diye dua ederdi.”⁸⁵

Merâğî, diğer müfessirler gibi “salât” lafzını çoğunlukla namaz anlamında tefsir etmiştir.⁸⁶ Örneğin “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.” âyetini Resûlullah’ın seferdeki uygulamaları gösteren hadisler ışığında namaz anlamı yükleyerek tefsir etmiştir. “ Ey iman edenler, sarhoş iken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın ...”⁸⁷ âyetini ise, Beyzâvî ile aynı sebep-i nüzûlü zikrederek salâtın muradın namaz olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸

Merâğî, müşriklerin salâtı hakkında ise Enfâl 35. âyetin tefsirinde şu açıklamalarda bulunmuştur: müşriklerin ibâdet ve tavafları, el çırpma ve ısıklık çalmaktan ibarettir. İbni Abbas demiştir ki müşrikler Kâbe’yi çıplak tavaf eder. El

⁸¹ Ahzâb, 33/56.

⁸² Merâğî, c. VIII, s. 27.

⁸³ Buhârî, Daavat, 32.

⁸⁴ Tevbe, 9/103.

⁸⁵ Buhârî, Daavat, 32; Merâğî, c. IV, s. 163

⁸⁶ Merâğî, c. III, s. 44.

⁸⁷ Nisâ, 4/43.

⁸⁸ Beyzâvî, c. II, s. 216; Merâğî, c. II, s. 222.

çırpar ve ıslık çalarlardı. Said bin Cübeyr'den rivâyet edilmiştir ki “Resûlullah Kâbe’yi tavaf ederken müşrikler Resûlullah ile alay etmek için el çırpıp, ıslık çalıyorlardı.⁸⁹

Müfessir, mü’minlerin namazını “دائمون”, “يحافظون” ve “يُقيّمون” ifadeleri çerçevesinde iç ve dış bütün şartlarının ve rükünlerinin tam olarak yerine getirip, Allah’ın büyüklüğünü düşünerek, huşû içinde, devamlı ve vaktinde ve onu günahlardan alıkoyan bir ibâdet olarak tanımlamıştır.⁹⁰

Beyzâvî ve Merâğî, salât kelimesinin lügat anlamının dua olduğunu belirtmişlerdir. Araplarda Yahudi’lerin ibâdet mekanlarına da salât dendiğini ifade etmişlerdir. Beyzâvî ayrıca -zayıf bir görüş olarak- Keşşâftan bir alıntı yaparak salâtın lügat mânasının salveyni(kalçaları) hareket ettirmek olduğunu zira namaz kılanın rükû ve secdesini bu şekilde yaptığını ifade etmiştir.⁹¹

Merâğî ise Ahzâb 56. âyeti İbni Abbastan nakil yaparak yorumlamıştır. Mü’minlerin Resûlullâh’a olan salâtlarını ise, ona rahmet duası yapmaları şeklinde ifade etmiş, bu mânayı desteklemek için Buhârî’de geçen bir hadis nakletmiştir.⁹² Burada Merâğînin sahabe kavliyle farklı bir yorum yapması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Beyzâvî ve Merâğî, Resûlullah’ın mü’minlere salâtını ise aynı hadis zikrederek dua ve istiğfar olarak tefsir etmişlerdir. Beyzâvî, bu salât kelimesine şefkat anlamı da yüklemiştir.⁹³ Beyzâvî kuşların salâtını ise dua olarak tefsir etmiştir.⁹⁴ Merâğî ise kuşların salâtına dua anlamı verip, kuşların dua ve tesbihlerini bildiklerini aklî ve ilmî bir şekilde şöyle izah etmiştir: Bu mâna akıldan uzak değildir. Zira bir arı büyük mühendislerin teknolojik aletlerle yapamayacakları peteğini altıgen yapması ve örümceğin ağını yapıp sineği avlaması bunun bir delilidir.⁹⁵

Beyzâvî ve Merâğî mü’minlerin Allah’a karşı salâtı ile ilgili yerleri namaz ve dua olarak yorumlamışlardır. Merâğî kuşların salâtını anlatırken bilimsel bilgilerden faydalanmıştır.

⁸⁹ Merâğî, c. III, s. 515.

⁹⁰ Bkz. Namaz nasıl kılınmalı bölümüne.

⁹¹ Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa Kocevi, *Hâşiye alâ Envâri’t-tenzîl*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1998, c. I, s. 92.

⁹² Merâğî, c. VIII, s. 27; Buhârî, Daâvat, 32.

⁹³ Beyzâvî, c. I, s. 410; Merâğî, c. IV, s. 163.

⁹⁴ Beyzâvî, c. II, s. 229.

⁹⁵ Merâğî, c. VI, s. 359-360.

Namaz anlamına gelen kelimelerden biri de secdedir. Secde kavramının anlamsal çerçevesini belirledikten sonra Beyzâvî ve Merâğî'nin bu konu hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz.

1.2.2. Secde

Secde, tevazu, boyun eğme, kendini küçük görme, alnını yere koyma anlamlarında kullanılmaktadır.⁹⁶ Araplar, sahibinin binebilmesi için deve, başını eğip çömeldiği zaman “سجد لبعير” derler.⁹⁷ Yine Araplar gemi rüzgar sebebiyle sağa sola yalpalayıp bir tarafa meylettği zaman “السفينة تسجد للرياح” yani “Gemi, rüzgar yönüne meyletti.” derler.⁹⁸

Secde Kur'ân'da bulunduğu yere göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, “*Ana babasını tahtın üzerine oturttu, hepsi onun önünde secde ettiler.*”⁹⁹ âyetindeki Yakup (a.)'ın Yusuf (a.)'a secdesi ta'zim mânâsındadır. İbadet kasdıyla değildir. Zira o vakitte sultanlara ta'zim mânâsıyla secde edilirdi. Veya hizmet etme anlamı taşırdı. İbadet kasdıyla sadece Allah'a karşı secde yapılır.¹⁰⁰ İsfehânî ise, Kur'ân'daki secdeyi iki kısımda incelemiş; birincisi insana mahsus ve kendi iradesiyle yaptığı secdedir. “*Allah'a secde edin.*”¹⁰¹ âyeti bu mânâdadır. İkincisi, bütün varlıkların Allah'ın kanunlarına boyun eğmeleri ve itaat etmeleridir. “*Göklerde ve yerde bulunan her şey ve bunların gölgeleri isteselerde istemeseler de Allah'a secde ederler.*”¹⁰² âyeti de bu ikinci mânâda kullanılmıştır.¹⁰³ Bazı müfessirler bir kısım âyetlerde geçen secde kelimesini namaz olarak tefsir etmişlerdir.¹⁰⁴

Fıkhi bir terim olarak secde, namazın rükünlerinden olup alın, burun, el ayaları ve ayak parmakları yere değecek şekilde yere kapanmayı ifade eder.¹⁰⁵

Beyzâvî, secdenin lügat mânâsının hediye, ta'zim için eğilmek ve tevazu göstermek olduğunu, zillet gösterme, karşısındakine tabi olduğunun ve tam itaat

⁹⁶ İbni Fâris, c. III, s. 133-134; İsfehânî, s. 224; İbni Manzûr, c. II, s. 1757-1758.

⁹⁷ Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğa, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 285.

⁹⁸ Zebîdî, Muhammed Murtazâ(ö. 1205/1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-kâmûs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2005, c. V, s. 8.

⁹⁹ Yûsuf, 12/100.

¹⁰⁰ Ezherî, s. 1631; İbni Manzûr, c. II, s. 1758.

¹⁰¹ Necm, 53/62.

¹⁰² Ra'd, 13/15.

¹⁰³ İsfehânî, s. 224.

¹⁰⁴ Ferrâ, Ebu Zekerîyya Yahyâ ibn. Ziyâd(ö. 200/822), *Meâni'l-Kur'ân*, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1983, c. II, s. 285; Mâtürîdî, Ebû Mansur b. Muhammed b. Mahammed b. Mahmud (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tsz., c. VIII, s. 90.

¹⁰⁵ Dalgın, Nihat, “*Secde*”, DİA, c. XVI, s. 272.

ettiğinin göstergesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶ Bir şiirle istişhad edip bir deyimle de bu mânayı kanıtlamıştır. Şöyle ki: “قلن له اسجد لليلي فاسجد” Kadınlar deveye Leyla için secde et dediler. O da secde etti. Yani deveye başını eğ demek istediler.¹⁰⁷ Araplar “hurma ağacı secde etti.” derler. Çünkü çok meyve verdiği zaman dalları eğilir.¹⁰⁸

Beyzâvî, secdenin Allah’a teslim olma anlamına geldiğini ifade etmiştir. Secdeyi sadece Allah’a ibâdet etme, ona karşı zillet gösterme ve ona ortak koşmama anlamında da kullanmıştır.¹⁰⁹ Beyzâvî ayrıca secdenin Allah’ı tazim ve nimetlerine şükür için yapıldığını,¹¹⁰ Allah’ın evrende yarattığı parlak âyetlere ve nimetlere karşı şükür anlamını taşıdığını kulun Allah’a en yakın olduğu anın secde anı olup ona secdeyle yakınlaşılacağını ifade etmiştir.¹¹¹

Beyzâvî, secdeyi bazen namaz anlamında¹¹² bazen namazdaki bir rükûn olarak¹¹³ kullanmıştır. Namazın secde ile tabir edilmesini namazın büyük rükûnlerinden biri oluşuyla izah etmiştir.¹¹⁴ Müfessirin “secde” kelimesini namaz anlamında kullandığına dair şöyle birkaç örnek verebiliriz. Örneğin, “*Rabbini Hamd ile tesbih et. Secde edenlerden (Namaz kılanlardan) ol.*”¹¹⁵ âyetini “Sıkıntılarla karşılaştığın zaman Allah’ı onların dediklerinden tenzih et ve Rabbin seni hakka ilettiği için ona hamdet. Secde edenlerden ol yani namaz kıl. Zira Resûlullah sıkıntılar ve sorunlar arttığı zaman namaza sığınır.” ifadeleriyle tefsir etmiştir.¹¹⁶

Beyzâvî, Fetih sûresinin son âyetinin tefsirinde sahabenin özelliklerini anlatırken “Onları *rükû ve secde ederken görürsün*”¹¹⁷ ifadesini, çoğu vakitlerinde namaz kılarlar, şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁸ “*Yüzlerinde secdeden bir iz vardır.*”¹¹⁹ ifadesini ise şöyle yorumlamıştır: Çok secde ettiklerinden dolayı alınlarında oluşan

¹⁰⁶ Beyzâvî, c. I, s. 52.

¹⁰⁷ Beyzâvî, c. I, s. 52.

¹⁰⁸ Beyzâvî, c. I, s. 546.

¹⁰⁹ Beyzâvî, c. I, s. 373.

¹¹⁰ Beyzâvî, c. I, s. 578.

¹¹¹ Beyzâvî, c. II, s. 610.

¹¹² Beyzâvî, c. I, s. 159; c. I, s. 176; c. I, s. 85.

¹¹³ Beyzâvî, c. I, s. 422; c. II, s. 413; c. I, s. 219; c. II, s. 87.

¹¹⁴ Beyzâvî, c. II, s. 539.

¹¹⁵ Hicr, 15/98.

¹¹⁶ Beyzâvî, c. I, s. 536; Ebû Dâvud, *Salât*, 312.

¹¹⁷ Fetih, 48/29.

¹¹⁸ Beyzâvî, c. II, s. 413.

¹¹⁹ Fetih, 48/29.

damga vardır.¹²⁰ Secdenin namaz anlamında kullanıldığı diğer bir örnek: “*Secdelerin ardında onu tesbih et.*”¹²¹ âyetindeki “وَأَدْبَارِ السُّجُودِ” ifadesinin “namazlardan sonra Allah’ı tesbih edin.” anlamında olduğunu söylemiştir. Beyzâvî, “أَدْبَارِ” kelimesinin edbere kökünden dübürün çoğulu olduğunu, Hicazlı Kıraat imamlarından Asım b. Behdele(ö. 118/736) ve Ali b. Hamza el-Kisâî’nin(ö. 189/805) idbar şeklinde okumuş olduklarını, bu ise “أَدْبَرْتَ الصَّلَاةَ” deyiminden geldiğini ve namaz bitmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹²²

Beyzâvî bir kısım âyetlerde geçen secde kelimesini gece namazı anlamında kullanmıştır. Örneğin: “*Hepsi bir değildir. Ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki gece saatlerinde secdeye kapanır ve Allah’ın âyetlerini okurlar.*”¹²³ Burada ehl-i kitaptan Müslüman olanların teheccüd namazı kıldıklarını ifade etmiştir. Beyzâvî, gece vakti secdeye kapanmanın yatsı namazı anlamına da gelebileceğini belirtmiştir.¹²⁴

Secdenin gece namazı anlamında kullanımına ikinci bir örnek: “*Onlar geceleri kıyâm ve secde ederek ihya ederler.*”¹²⁵ Bu âyet onların gecelerin bir kısmını namaz kılarak geçirdiklerini anlatır.¹²⁶ Beyzâvî, “*Onlara rükû edin denildiği zaman rükû etmezler.*”¹²⁷ âyetini ise şöyle yorumlamıştır: Kıyâmet günü durumun şiddetlenip, işler zorlaştığı zaman secdeyi terk ettikleri için azarlanmak üzere kâfirlere secde yapmaları emredileceğini ama kâfirlerin yapamayacaklarını veya beş vakit namaza onlar sıhhatli iken secdeye davet edildikleri halde secde etmediklerinden dolayı onları zillet bürüyeceğini ifade etmiştir.¹²⁸

Merâğî, “secde” kelimesinin diğer lügat kaynaklarında olduğu gibi emirlere uyma, itaat etme ve boyun eğme anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹²⁹ Bunun en büyük göstergesinin alnını yere koymak olduğunu, zira bazı eski krallara selamın

¹²⁰ Beyzâvî, c. II, s.413.

¹²¹ Kâf, 50/40.

¹²² Beyzâvî, c. II, s. 425.

¹²³ Âl-i İmrân, 3/113.

¹²⁴ Beyzâvî, c. I, s. 176.

¹²⁵ Furkân, 25/64.

¹²⁶ Beyzâvî, c. II, s. 146.

¹²⁷ Mürselât, 77/48.

¹²⁸ Beyzâvî, c. II, s. 518.

¹²⁹ İbni Fâris, c. III, s. 133-134; İsfahânî, s. 224; İbni Manzûr, c. II, s. 1757-1758; Merâğî, c. I, s. 78.

böyle verildiğini, Yakup (a.) ve çocuklarının Yusuf (a.)'a yaptıkları secdenin de bu anlama geldiğini belirtmiştir.¹³⁰

Merâğî, Kur'ân'da secdenin kullanımını iki kısımda incelemiştir:

Birincisi dinde bilindiği şekilde akıl sahiplerinin ibâdet olarak yaptığı secdedir.

İkincisi ise bütün mahlukatın Cenâb-ı Hak'ın iradesine tam olarak boyun eğmeleri ve itaat etmeleridir. Nitekim bazı âyet-i kerîmelerde şöyle buyurulmuştur: “Yıldızlar ve ağaçlar Allah'a secde eder.”¹³¹ ve “Göklerde ve yerlerde her şey ister istemez Allah'a secde eder.”¹³²

Müfessir meleklerin Âdem (a.)'a secde etmeleri ise ibâdet maksadıyla değil. Belki insanın büyüklüğünü itiraf ederek itaat amacıyla yapılan bir secde olduğunu belirtmiştir.¹³³ Secdenin aynı zamanda nimetlere karşı şükrün bir ifadesi olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴

Merâğî namazının özellikle secde ile ifade edilmesinin huşû ve tevazunun kemâlini göstermesine bağlamıştır.¹³⁵ Müfessirin “Secde” kelimesini namaz anlamında kullandığına dair şöyle birkaç örnek verebiliriz. Örneğin, “*Rabbini Hamd ile tesbih et. Secde edenlerden (Namaz kılanlardan) ol.*”¹³⁶ âyetinin “göğsün daraldığı ve sıkıntılarla karşılaştığın zaman Allah'ı onların dediklerinden tenzih et ve Rabbin seni doğru yola ilettiği için ona hamdet ve günün belli vakitlerinde secde et yani namaz kıl.” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Kassâri (ö. 397/1007)¹³⁷ şu görüşüne yer vermiştir: Cenâb-ı Hak bu âyette sıkıntılı şeyleri aşmak ve ızdıraptan kurtulmak için Allah'a ibâdet ve o ibâdetlerin arttırılmasını teşvik etmiştir. Zira Resûlullah sıkıntılar ve sorunlar artıp ciddi bir boyuta geldiğinde namaza sığınır.¹³⁸ Merâğî bu âyetin tefsirinde Resûlullah'ın hayatından örnek getirip secdeye namaz anlamı yüklemiştir.¹³⁹ Merâğî A'raf sûresi 206. âyetinin¹⁴⁰ tefsirinde ise secdeye

¹³⁰ Merâğî, c. I, s. 78.

¹³¹ Rahmân, 55/6.

¹³² Ra'd, 13/15.

¹³³ Merâğî, c. I, s. 78; c. VI, s. 214.

¹³⁴ Merâğî, c. V, s. 168.

¹³⁵ Merâğî, c. IV, s. 177.

¹³⁶ Hicr, 15/98.

¹³⁷ Malîkî fâkihidir. Ali b. Fazl es-sutûrî'den hadis rivayet etmiştir; Özen, Şükrü, DİA, c. XXI, s. 104.

¹³⁸ Ebû Dâvud, Tetavvu', 22.

¹³⁹ Merâğî, c. V, s. 178.

namaz anlamını yükleyerek, Allah'a yakın olan meleklerin de namaz kıldıklarını ifade etmiştir.¹⁴¹

Merâğî, Fetih sûresinin son âyetinin tefsirinde sahabîlerin özelliklerini anlatırken “Onları secde ve rükû yaparken görürsün” ifadesini, sürekli olarak ihlasla namaz kıldıkları şeklinde yorumlamıştır. “*Yüzlerinde secdeden bir iz vardır.*” ifadesini ise şöyle yorumlamıştır: Namazı huşû ile kıldıklarından dolayı onlarda bir eser oluşur. Bundan dolayı denilmiştir ki iyilikler kalbe nur, yüze ziya, rızka da genişlik verir. İnsanların kalplerinde bir muhabbet oluşur. Hz. Ömer’den rivâyet edilmiştir ki “Kim gizli hallerini ıslah ederse, Allah da onun açıktaki hallerini ıslah eder. İnsanın iç âlemi Allah ile bir olursa Allah onun dışını da ıslah eder, temizler, düzeltir ve güzelleştirir.”¹⁴² Merâğî’nin secde kelimesini namaz anlamında kullandığı diğer bir örnek: “*Secdelerin ardında onu tesbih et.*”¹⁴³ âyetindeki “وأدبار السجود” ifadesinin namazlardan sonra Allah’ı zikir ederler, anlamına geldiğini ifade edip iki hadis-i şerifle bunu delillendirmiştir. Buhârî İbn-i Abbas’dan şu hadisi rivâyet etmiştir: “*Bütün namazlardan sonra Allah’ı tesbih edin.*”¹⁴⁴ Müslim’de ise şöyle rivâyet edilmiştir: “*Namazdan sonra 33 Sübhanallah, 33 Elhamdülillah, 33 Allahu Ekber ve sonunda Lailahe İllallahu Vahdehu la şerikeleh lehulmulku ve lehulhamd, denilmelidir.*”¹⁴⁵

Merâğî’nin secdeyi gece namazı anlamında kullandığı bir âyet örneği: “*Hepsi bir değildir. Ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki gece saatlerinde secdeye kapanır ve Allah’ın âyetlerini okurlar.*”¹⁴⁶ Merâğî bu âyetin tefsirinde ehl-i kitaptan Abdullah ibni Selam gibi zatların istikamet üzere olup teheccüd namazı kıldıklarını söylemiştir.¹⁴⁷ Secdenin gece namazı anlamında kullanımına ikinci bir örnek: “*Onlar geceleri Kıyâm ve secde ederek ihya ederler.*”¹⁴⁸ Bu âyet onların gecelerin hepsini veya bir kısmını namaz kılarak geçirdiklerini anlatır. Bunu destekleyen şöyle rivâyetler vardır ki: İbni Abbas dedi “Kim yatsıdan sonra iki rek’at namaz kılsa tüm geceyi secde ile geçirmiş gibi olur.” Müfessir Muhammed b. Sâib

¹⁴⁰ “Şüphesiz Rabbin katındaki melekler ona ibadet etmekten büyüklemezler, onu tesbih ederler ve yalnız o’na secde ederler.” A’râf, 7/206.

¹⁴¹ Merâğî, c. V, s. 475.

¹⁴² Merâğî, c. IX, s. 232; Nesefî, Medariku’t Tenzil, Daru’n-Nefâis, Beyrut tsz., c. VI, s. 241.

¹⁴³ Kâf, 50/40.

¹⁴⁴ Buhârî, Ezan, 139.

¹⁴⁵ Merâğî, c. IX; Müslim, Mesâcid, 144.

¹⁴⁶ Âl-i İmrân, 2/113.

¹⁴⁷ Merâğî, c. II, s. 30.

¹⁴⁸ Furkân, 25/64.

el-Kelbî (ö. 146/763) ise, “Kim akşamdan sonra iki rekat yatsıdan sonrada dört rek’at kılsa tüm geceyi secde ile geçirmiş gibi olur” demiştir. Merâğî, sahabe ve tâbiîn âliminin sözlerini naklederek secdeyi gece vakti kılınan namazlar olarak yorumlamıştır.¹⁴⁹

Merâğî secdenin nasıl yapılması gerektiğini şöyle anlatmaktadır: Kişi, Allah’ın azameti karşısında zillet içerisinde ve kulluğunu ikrar ederek secde yapmalıdır. Secde anında Allah’ı ona layık olmayan şeylerden, şirk, evlat isnat gibi ehl-i küfrün vasıflandırdıklarından tenzih etmek gerektir. Müfessir, kulun Allah’a en yakın olduğu anın secde hali olduğunu; kulun Allah’a secde ile yaklaşacağını ve secdeyi terk etmesiyle de uzaklaşacağını ifade etmiştir.¹⁵⁰

İki müfessir de secdenin lügat anlamının boyun eğme, itaat, emirlere uyma, eğilme ve tevazu anlamında olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵¹ Beyzâvî ilave olarak bir şiir ile istişhad etmiş ve eski bir deyimle kelimenin çıkış anlamını belirtmiştir. İki müfessirde, Kur’ân’da secdenin kullanımını iki kısımda incelemiştir: Birincisi dinde bilindiği şeklinde akıl sahiplerinin ibâdet olarak yaptığı secdedir. İkincisi ise bütün yaratıkların Cenâb-ı Hak’ın iradesine boyun eğmeleri ve itaat etmeleridir.¹⁵²

Merâğî namazın özellikle secde ile ifade edilmesi huşû ve tevazunun kemâlini gösterdiğinden dolayı olduğunu ifade ederken;¹⁵³ Beyzâvî ise namazın en büyük rükünlerinden birisi olmasına bağlamaktadır.¹⁵⁴

İki müfessir de bir kısım âyetlerde geçen secde kelimesine namaz veya namazın bir rükünü anlamını vermişlerdir. Beyzâvî farklı olarak bazı kelimeleri farklı kıraatler ve bazı Arapça deyimler üzerinden açıklamıştır.

İki müfessir de bu konuda hadis ve tabiin kavline müracaat ederek yorum yapmışlardır. Bazı âyetlerde Beyzâvî sahabe ve tabiin kavline müracaat ederken, bazı âyetlerde de Merâğî nakiller yapmıştır. Genel olarak birbirine yakın miktarda nakiller yaptıklarını müşahede etmekteyiz. Ancak Merâğî’nin daha çok hadis zikrettiği görülmektedir.

¹⁴⁹ Merâğî, c. VII, s. 31.

¹⁵⁰ Merâğî, c. X, s. 461; c. VII, s. 92.

¹⁵¹ Beyzâvî, c. I, s. 52; c. I, s. 546; Merâğî, c. I, s. 78.

¹⁵² Beyzâvî, c. I, s. 546; Merâğî, c. I, s. 78.

¹⁵³ Merâğî, c. IV, s. 177.

¹⁵⁴ Beyzâvî, c. II, s. 539.

Namaz anlamına gelen kelimelerden biri de rükûdur. Rükû kavramının anlamsal çerçevesini belirledikten sonra Beyzâvî ve Merâğî'nin görüşlerine yer verilecektir.

1.2.3. Rükû

Rükû, eğilme, tevazu, boyun eğme, kendini küçük görme ve alçakgönüllü olma anlamlarında kullanılır.¹⁵⁵ Zengin olan bir kişi fakir olduğunda veya herhangi bir durumda düşüşe geçmesi de “رُكِعَ” fiiliyle anlatılır. Yaşlı biri beli büküldüğü zaman “رُكِعَ” ile adlandırılır.¹⁵⁶ Bu mânalara göre rükû, kulun bütün benliğini ve gururunu ve sahip olduğu makam ve rütbeleri hiçe sayarak sonsuz kudret sahibi olan Allah karşısında acizliğini ve küçüklüğünü anlayıp huzurunda tevazu içinde eğilmeyi anlatır.¹⁵⁷ Cahiliyye Araplarında hanifler putlara tapmayıp Allah'a ibâdet ettikleri için “رُكِعًا” olarak adlandırılırdı.¹⁵⁸

Rükû, Kur'ân'da farklı anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, “*Rükû edenlerle beraber rükû edin.*”¹⁵⁹ âyetine bazıları cematle namaz bazıları şükür edenlerle beraber şükür edin anlamı vermişlerdir.¹⁶⁰ Râzî ise “rükû” kelimesine hudu' anlamını yani tevazu etme, boyun eğme itat etme, kibirlenmeme anlamı vermiştir. “*Sizin dostunuz ancak Allah, Resûlü ve iman edip namaz kılan, zekâtı veren ve rükûya giden mü'minlerdir.*”¹⁶¹ âyetine ise, Allah'ın emirlerine itaat etme, tevazu ve huşû içinde olma ve günahı terk etme anlamı vermiştir.¹⁶² Bazı müfessirler rükû kelimesini namaz olarak tefsir etmişlerdir.¹⁶³

Dini bir terim olarak rükû, namazın rükünlerinden olup, kıyamda kıraat ettikten sonra elleri dizlere bırakacak şekilde eğilmek demektir.¹⁶⁴

¹⁵⁵ İbn Düreyd. Ebu Bekir Muhammed b. el Hasan (ö.321/933), *Cemheretü'l-Luga*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. II, s. 90; İbni fâris, c. III, s. 435; İsfahanî, s. 202; İbni Manzûr, c. II, s. 1571; Halîl, c. I, s. 200.

¹⁵⁶ İbni Manzûr, c. II, s. 1572.

¹⁵⁷ Kasapoğlu, s. 44-45.

¹⁵⁸ İbni Manzûr, c. II, s. 1572; Rıza, Ahmed (ö. 1379/1960), *Metînu'l-Luga*, Daru'l-Mektebetü'l-İhya, Beyrut 1958, c. II, s. 640.

¹⁵⁹ Bakara, 2/43.

¹⁶⁰ İbni Fâris, c. III, s. 435; Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ (ö. 516/1122), *Meâlimü't-tenzil*, Daru'l-Tayyib, Riyad 1989, c. I, s.88.

¹⁶¹ Maide, 5/55.

¹⁶² Râzî, c. XIII, s. 7-8.

¹⁶³ Taberî, c. XXIII, s. 614; İbni Faris, c. III, s. 435; Neseffî, c. I, s. 44.

¹⁶⁴ Arpacı, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (ed. Komisyon), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 564; Ahmet, Arpa, “Rükû”, Şamil ansiklopedisi, Şamil Yayınevi, İstanbul 1992, c. V, s. 283.

Beyzâvî, rükû'nun tevazu gösterme, itaat etme, eğilme, huşû gösterme gibi anlamlara geldiğini ifade edip bir şiirle istişhadda bulunmuştur.

"لا تذلل الضعيف عليك أن تر *** كع يوما والدهر قد رفعه" Yani, zayıfı hor ve hakir görme***sen bir gün eğilirsin ama o zamanla yükselir.¹⁶⁵

Beyzâvî, Kur'ân'da rükû ifadesini namaz,¹⁶⁶ namazdan bir rükûn¹⁶⁷ ve secde anlamında¹⁶⁸ kullanmıştır. Namazın rükû ile ifade edilmesini namazın rükûnlerinden biri olmasına bağlamaktadır.¹⁶⁹ Beyzâvî "*Onlara rükû edin denildiği zaman rükû etmezler.*"¹⁷⁰ âyetinde geçen rükû ifadesine sebep-i nüzûlü zikrederek namaz veya namazdaki rükû anlamını vermiştir. Âyetin sebep-i nüzûlünü ise şöyle zikretmiştir: "Cebrail (a.) geldi ve Peygamber (a.s.)'ın Sakif kabilesine namaz kılma emrini tebliğ etmesi gerektiğini söyledi. Resûlullah emredince biz rükû yapmayız dediler. Çünkü bu ayıp bir şeydir. Bizim gibi insanlara yakışmaz, dediler."¹⁷¹ Müfessir, "*Rükû edenlerle beraber rükû edin.*"¹⁷² âyetinin cemaatle namaz kılmaya bir teşvik olduğunu, namazın rükû ile ifade edilmesinin Yahudileri daha önce kıldıkları namazdan uzaklaştırmak için olduğunu çünkü onların namazında rükû olmadığını ifade etmiştir.¹⁷³

Beyzâvî'nin rükû kelimesini huşû anlamında kullandığına bir örnek, Mâide 55. âyette¹⁷⁴ geçen "وهم راكعون" ifadesini, namaz ve zekâtlarını huşû içinde gerçekleştirirler, şeklinde tefsir etmiştir.¹⁷⁵ Beyzâvî'nin rükûyu secde anlamında kullandığına bir örnek: "*Davut, onu imtihan ettiğimizi zannetti, Rabbine istiğfar etti ve rükû ederek Rabbine döndü.*"¹⁷⁶ âyetindeki "وَحَرَّ رَاكِعًا" ifadesinin secde anlamına geldiğini ifade etmiştir. Secdenin rükû kelimesiyle isimlendirilmesinin sebebi olarak secdeye rükûdan gidildiği şeklinde açıklamada bulunmuştur. Ayrıca bu âyette geçen

¹⁶⁵ Beyzâvî, c. I, s. 159.

¹⁶⁶ Beyzâvî, c. I, s. 86.

¹⁶⁷ Beyzâvî, c. II, s. 86; c. II, s. 310; c. I, s. 413; c. I, s. 59.

¹⁶⁸ Beyzâvî, c. II, s. 310.

¹⁶⁹ Beyzâvî, c. II, s. 539; Zemahşerî'de bu konu da Beyzâvî'yle aynı açıklamada bulunmuştur, bkz. Zemahşerî, c. I, s. 260.

¹⁷⁰ Mürselât, 77/48.

¹⁷¹ Ebû Dâvud, İmâret, 26; Beyzâvî, c. II, s. 539.

¹⁷² Bakara, 2/43.

¹⁷³ Beyzâvî, c. I, s. 59; Süyûtî, Ebu'l-Fazl Ebubekir b. Muhammed Celâluddîn (ö. 911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr*, Yyy.,Kahire 2003, c. I, s. 342; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru'l Kur'ânü'l Kerîm, Beyrut tsz., c. I, s. 53.

¹⁷⁴ Âyetin meali şöyledir: "*Sizin dostunuz ancak Allah'tur, resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki rükû ederek namaz kılar, zekât verirler.*"

¹⁷⁵ Beyzâvî, c. I, s. 272.

¹⁷⁶ Sâd, 38/24.

rükû kelimesinin namaz anlamına da gelebileceğini söylemiştir. Davut (a.)'ın istiğfar için iki rek'at namaz kıldığı mânasının muhtemel olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷

Merâğî, “Rükû” kelimesine diğer lügatlarda olduğu gibi boyun eğme, baş eğme ve tevazu gösterme anlamlarını vermiştir.¹⁷⁸

Merâğî, Kur'ân'da geçen rükû kelimesine çoğunlukla namaz anlamı yüklemiştir.¹⁷⁹ Rükû kelimesinin namaz anlamında kullanılmasının sebebini ise Allah'a karşı boyun eğmenin ve tevazunun göstergesi olmasıyla izah etmiştir.¹⁸⁰ Örneğin, “*Rükû edenlerle beraber rükû edin.*”¹⁸¹ âyetinin cemaatle namaz kılmaya bir teşvik olduğunu; namazın rükû ile ifade edilmesi Yahudileri daha önce kıldıkları namazdan uzaklaştırma amacını taşıdığını; çünkü onların namazında rükû olmadığını söylemiştir.¹⁸² Diğer bir örnek: “*Onlara rükû edin denildiği zaman rükû etmezler.*”¹⁸³ âyetini şöyle yorumlamıştır: O yalancılara Allah'a ibâdet edin, namaz kılın ve bütün kalp ve gözlerin dehşetinden döndüğü günden korkun denildiği zaman onlar kibirlendiler ve inatlarında ısrar ettiler. Resûlullah, Sakif kabilesine namazı emretti. Onlar, biz rükû etmeyi sevmeyiz, bize göre ayıptır, dediler.¹⁸⁴ Bu âyet hakkında İbn-i Cerir (ö. 310/923) dünyada secde etmediklerinden dolayı âhirette secdeye davet edildikleri zaman yapamazlar, demiştir.¹⁸⁵ Merâğî, bu âyette geçen rükû kelimesine yukarıda geçen Sakif kabilesine dair hadis-i şerifi zikrederek oradaki “rükû” sözcüğüne namaz anlamı vermiştir. Aynı zamanda İbn-i Cerir'den bir nakil yaparak secde anlamında da kullanmıştır. Sahabelerin özelliklerini anlatırken de “*Onlar sürekli secde'de ve rükûdadırlar.*”¹⁸⁶ yani, ihlasla namaz kılarlar ve Allah'ın rızasını ve sevabını umarlar, şeklinde yorumlamıştır.¹⁸⁷ Merâğî, rükûyu namaz anlamının dışında tevazu ve boyun eğme anlamında da kullanmıştır. Örneğin: “*Sizin yardımcınız Allah ve Resûl'ü ve rükû ederek namaz kılan ve zekât veren*

¹⁷⁷ Beyzâvî, c. II, s. 310; Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, c. XXIII, s. 613.

¹⁷⁸ Merâğî, c. I, s. 498; c. II, s. 658; İbni fâris, c. III, s. 435; İsfahanî, s. 202; İbni Manzûr, c. II, s. 1571; Halîl, c. I, s. 200.

¹⁷⁹ Merâğî, c. I, s. 91; c. I, s. 170; c.. I, s. 498; c. VI, s. 229; c. X, s. 297.

¹⁸⁰ Merâğî, c. I, s. 177.

¹⁸¹ Bakara, 2/43.

¹⁸² Merâğî, c. I, s. 91.

¹⁸³ Mürselât, 77/48.

¹⁸⁴ Ebû Dâvud, İmaret, 26.

¹⁸⁵ Merâğî, c. X, s. 297.

¹⁸⁶ Fetih, 48/29.

¹⁸⁷ Merâğî, c. IX, s. 232.

mü'minlerdir."¹⁸⁸ âyeti hakkında münafıklar gibi gösteriş ve riya için değil belki Allah'ın rızası için namaz kılar ve zekât verirler, demiştir.¹⁸⁹

Merâğî, rükûya çoğunlukla namaz veya namazdan bir rükün veya secde anlamı vermekle beraber itaat ve boyun eğme anlamı da vermiştir. Müfessir bu açıklamaları yaparken âyetin sebab-i nüzûlunu zikretmiş ve ibn-i Cerir'den nakil yapmıştır.

Beyzâvî, Kur'ân'daki rükû ifadesini namaz anlamında, namazdan bir rükün ve secde anlamında kullanmıştır. Namazın rükû ile ifade edilmesinin sebebini namazın en büyük rükünlerinden olmasına bağlamıştır.¹⁹⁰ Merâğî ise, Kur'ân'da geçen rükû kelimesine çoğunlukla namaz anlamı yüklemiştir.¹⁹¹ Rükû kelimesinin namaz anlamında kullanılmasının sebebini ise Allah'a karşı boyun eğmenin ve tevazunun göstergesi olması noktasında izah etmiştir.¹⁹² Merâğî bazı âyetlerde geçen rükû kelimesine namazın hepsine işaret eden bir anlam yüklerken; Beyzâvî ise rükû kelimesini sadece namazın bir rükünü olarak tefsir etmiştir.

Beyzâvî ve Merâğî, "rükû" kelimesini huşû anlamında da tefsir etmişlerdir. İki müfessir de Maide 55. Âyette¹⁹³ geçen "وهم راكعون" ifadesine namaz ve zekâtlarında huşû gösterirler anlamını vermişlerdir. Beyzâvî ayrıca farklı yorumlara da yer vermiştir: Aynı şekilde "وهم راكعون" ifadesi, namazda iyilik yapmaya ihsan etmeğe çok arzuludurlar; namazda zekât verirler, anlamındadır. Bu âyetin Ali (r.) hakkında indiği de söylenmiştir. Şîîler bu âyeti Ali (r.)'ın imamlığına delil getirmişlerdir. Yukarıda zikredilen Mâide 55. âyette geçen veliy'den maksadın işleri yöneten olduğunu ifade etmişlerdir. Beyzâvî, kendi yorumunun şîîlerin görüşlerine göre daha açık olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca çoğul kipte gelen "وهم راكعون" ifadesini tekil mânasında kullanmanın görünüşe aykırı olduğunu; çoğul kipte gelmesi insanları bu gibi fiillere alıştırmak için gerekli olduğunu belirtmiştir. Hz. Ali hakkındaki rivayete bakarak namazda az da olsa hareketin namazı bozmayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁴ Beyzâvî'nin yukarıdaki görüşleri aktarıp cevap vermesinde yaşadığı bölgedeki Şîî düşüncelerinin etkili olduğunu¹⁹⁵ söyleyebiliriz.

¹⁸⁸ Mâide, 5/55.

¹⁸⁹ Merâğî, c. II, s. 658.

¹⁹⁰ Beyzâvî, c. II, s. 539.

¹⁹¹ Merâğî, c. I, s. 91; c. I, s. 170; c. I, s. 498; c. VI, s. 229; c. X, s. 297.

¹⁹² Merâğî, c. I, s. 177.

¹⁹³ Âyetin meali şöyledir: "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki rükû ederek namaz kılar, zekât verirler."

¹⁹⁴ Merâğî, c. II, s. 658.

¹⁹⁵ İranda şîî akımları için bkz. Ebû Zehra, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, Anka yayıncılık, İstanbul 2009, s. 45.

1.2.4. Kıraat

Kıraat kelimesi “قرأ” kökünden gelir. Bu kökden gelen “الْقُرْءُ”, toplamak anlamına gelmektedir. Temizlik dönemi ile hayız hali arasında rahimde kan toplanan döneme “الْقُرْءُ” denmiştir. Bir şeyler toplanıp bir araya getirildiğinde ise “وَقَرَأْتُ الشَّيْءَ” denir. Kur’ân kelimesi de bu kökten gelir. Kur’ân-ı Kerim’in bu isimle adlandırılmasının sebebi, Tevrat ve İncil gibi tüm kitapların özünü, maddi ve manevi bütün ilimleri toplamasından, âyet ve sûrelerin bir araya gelerek oluşmasından dolayıdır. “Yaş kuru her şey apaçık bir kitaptadır.”¹⁹⁶ âyeti de bu mânaya gelmektedir.¹⁹⁷ “قرأ” aynı zamanda çıkarmak, atmak anlamında da kullanılmıştır. Kur’ân okuyan kişi onu ağızından çıkardığı için Kur’ân diye isimlendirilmiştir.¹⁹⁸ “قرأ” kökünden gelen “takarra’tü” ise iyice anlamak demektir. Bu da kıraatın anlayarak okumak anlamına geldiğini gösterir.¹⁹⁹ İstilahî olarak Kur’ân okumak ve özellikle namazda Kur’ân’dan bir parça okumaktır.²⁰⁰ Müfessirler Kur’ân’da geçen bazı kıraat ifadelerini namaz olarak tefsir etmişlerdir.²⁰¹

Beyzâvî, namaza, okuma denilmesinin sebebini namazın rükünlerinden biri olmasına bağlamaktadır. Rükû ve secdeye namaz denildiği gibi. Beyzâvî bazı âyetlerde kıraat anlamına gelen kelimelere namaz mânasını vermiştir. Örneğin: “Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar namaz kıl. Ve bir de sabah okuması. Çünkü sabah okuması şahitlidir.”²⁰² “وَقَرَأَ الْفَجْرَ”²⁰² ifadesini sabah namazı olarak tefsir etmiştir. Beyzâvî “إن قرآن الفجر كان مشهودا” ifadesini de ona gece ve gündüz melekleri şahitlik eder veya karanlığın nurla, ölümün kardeşi olan uykunun uyanıklıkla değişmesi gibi kudret şahitlerinin şahitlik ettikleri veya namaz kılanlardan çokları şahitlik eder veya büyük bir cemaatin ona şahitlik etmesi onun hakkıdır şeklinde tefsir etmiştir.²⁰³ Beyzâvî, “فاقرؤوا ما تيسر من

¹⁹⁶ En’am, 6/59.

¹⁹⁷ Ezherî, c. III, s. 2911; Cevherî, Ebu Nasr İsmail bin Hammâd (ö. 400/1009), *Tâcü'l-Luga*, c. I, s. 45-51.

¹⁹⁸ Râzî, c. V, s. 92-93.

¹⁹⁹ Ezherî, c. III, s. 2914.

²⁰⁰ Sifil, Ebubekir, “Kıraat”, *DİA*, c. XXXV, s. 434

²⁰¹ Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö. 204/820), *Ahkamu'l-Kur’ân*, el-Hanci, Kahire 1994, s. 61; Taberî, c. XV, s. 33; Mâtürîdî, c. VII, s. 96; c. X, s. 297.

²⁰² İsrâ, 17/78.

²⁰³ Beyzâvî, c. I, s. 579.

”القرآن” yani, “Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.”²⁰⁴ ifadesinin “Gece namazından kolayınıza geleni kılın.” anlamına geldiğini belirtmiştir.²⁰⁵

Müfessir namazdaki kıraatın seslilik ölçüsü hakkında yorumlarda bulunmuştur. Örneğin: “*Kur’ân okunduğu zaman susun ve dinleyin umulur ki merhamet olunursunuz.*”²⁰⁶ âyetini şöyle yorumlamıştır: Sahabeler, namazda iken konuşuyorlardı. İmamın kıraatini dinlemek ve susmakla emrolundular. Âyetin görünüşteki anlamına bakılarak nerede Kur’ân okunursa dinlemek farz olduğu mânası çıkar. Âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre ise namaz dışında Kur’ân dinlemek müstehabtır. İmama uyan kişinin Kur’ân okumasının vacib olmadığına delil getirilmiş ise de bu zayıf bir görüştür.²⁰⁷ *وانذكر ربك في نفسك*²⁰⁷ âyeti, imam kıraatını bitirdikten sonra cemaatin içinden okuması için bir emirdir. İmam-ı Şâfiî de bu görüştür.²⁰⁸ Beyzâvî, A’raf 205. ve İsrâ 110. âyetini²⁰⁹ tefsir ederken kıraatın nasıl bir ses tonuyla yapılması gerektiğini şöyle izah etmiştir: Gizliden daha üst seviyede açığın da alt tonunda okunmalı. Çünkü bu okuma tonu huşû ve ihlas için daha münasiptir. Ciddi yalvararak, korkarak, iltica ederek okunmalıdır. Namazda ses yükseltilmez.²¹⁰ O zaman müşrikler duyar ve lüzumsuz ve saçma konuşmalarına ve sövmelerine neden olur. Eğer sesini kısarsan mü’minlere işittiremezsin. Açık ve gizli arasında bir yol bul. Zira her şeyin ortası iyidir.

Beyzâvî, kıraatın nasıl bir ses tonuyla yapılması gerektiğini şu hadisi zikrederek açıklamıştır: Ebubekir (r.) sesini kısar ve derdi: Rabbimle hususi görüşüyorum, o benim ihtiyacımı bilir. Ömer (r.) ise sesini yükseltir ve derdi ki: şeytani kovuyor ve gafilleri uyandırıyorum. Resûlullah Ebu Bekir’e sesini yükseltmesini Ömer’e de sesini biraz kısmasını emretti.²¹¹

Beyzâvî, yanlış mânaya götürecek şekilde yapılan kıraatın namazı bozacağını belirtmiştir. Nitekim Beyzâvî, Abdurrahman bin Avf ve bazı sahâbîler içkiden dolayı

²⁰⁴ Müzemmil, 73/20.

²⁰⁵ Beyzâvî, c. I, s. 539.

²⁰⁶ A’raf, 7/204.

²⁰⁷ “*Rabbini içinden zikret.*” A’raf, 7/205.

²⁰⁸ Beyzâvî, c. I, s. 373.

²⁰⁹ “*İster Allah deyin, ister Rahman deyin, En güzel isimler onundur. Namazında sesini çok yükseltme, Ondan çok da kısma. Bu ikisi arasında bir yol benimse.*” İsrâ, 17/110.

²¹⁰ Beyzâvî, c. I, s. 585.

²¹¹ Beyzâvî, c. I, s. 585; Ebû Davut, *Salât*, 310.

kıraatı yanlış yaptıklarından dolayı “Namaza yaklaşmayın ...”²¹² âyetinin indiğini ifade etmiştir.²¹³

Namazda kıraatı konusunda ihtilaf edilen bir nokta da namazda Fâtiha sûresinden sonra okunan “âmin” kelimesinin hükmüdür. Müfessir “âmin” kelimesinin “kabul et” anlamına geldiğini ve âlimlerin ittifakıyla Kur’ân’dan olmadığını ancak Fâtiha’yı onunla bitirmenin sünnet olduğunu bir hadis ve Hz. Ali’nin sözüyle delillendirmiştir. Resûlullah şöyle demiştir: “Cebrail bana Fâtiha’yı âminle bitirmemi öğretti.”²¹⁴ Hz. Ali (r.)’ın şöyle dediği rivayet edilir: “Âmin, âlemlerin rabbinin mührüdür. Allah onunla kulun duasını mühürler.” Beyzâvî, imamın sesli okunan namazlarda âmini sesli bir şekilde söyleyebileceğini çünkü Resûlullah’ın Fâtihayı bitirdikten sonra sesini yükselterek âmin dediğini belirtir.²¹⁵ Ebû Hanîfe’nin ise Enes bin Malik’ten gelen rivâyete dayanarak gizli okuması gerektiği görüşünü nakletmiştir. Beyzâvî, “İmam âmin dediği zaman siz de âmin deyin. Çünkü melekler de âmin der. Kimin âmini meleklerin âmine denk gelirse geçmiş günahları affedilir.”²¹⁶ hadisine dayanarak imamın arkasındakilerin de âmin demesinin sünnet olduğunu ifade etmiştir.

Merâğî ise bazı âyetlerde geçen kıraat lafzına namaz anlamı vermiştir. Mesela, “*Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar namaz kıl. Ve bir de sabah okuması. Çünkü sabah okuması şahitlidir.*”²¹⁷ âyetinde geçen “وَقْرَانِ الْفَجْرِ” ifadesinin, sabah namazı anlamına geldiğini, çünkü sabah ve akşam namazını meleklerin şahitlik ettiğini belirtmiştir.²¹⁸ Şu hadisi zikredip tezini delillendirmiştir: “Bir kısım melaike gündüzleyin bir kısım melaike geceleyin sizin içinizde bulunurlar. Onlar sabah ve ikinci namazında toplanırlar. Geceleyin sizinle beraber olanlar Allah’ın huzuruna yükselirler. Allah o meleklerle sorar: Kullarımı nasıl bir halde bıraktınız? Melekler cevaben namaz kılarken onları bırakmıştık, derler.”²¹⁹ Kıraatın namaz anlamına geldiği diğer bir örnek: “فَاقرؤوا ما تيسر من القرآن” “Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.”²²⁰ Merâğî, ilk önce onlardan gecenin büyük

²¹² Nisâ, 4/43.

²¹³ Beyzâvî, c. I, s. 216.

²¹⁴ Tirmizî, Salât, 184; Ebû Dâvud, Salât, 172.

²¹⁵ Buhârî, Ezan, 112.

²¹⁶ Beyzâvî, c. I, s. 12; Buhârî, Da’avat, 63.

²¹⁷ İsrâ, 17/78.

²¹⁸ Ayrıca “Onun önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu koruyan ve takip eden melekler vardır.” Ra’d 11. âyet bu hakikatı desteklemektedir; Merâğî, c. V, s. 345-346.

²¹⁹ Buhârî, Mevâkit, 8;

²²⁰ Müzemmil, 73/20.

bir kısmında ibâdet ve namaz kılmaları istendiğini daha sonra Allah'ın rahmetiyle Onlardan kolay geleni okumaları yani kısa bir namaz kılmaları istendiğini ifade etmiştir.²²¹

Merâğî, namaz kıraatindeki sesin ölçüsü hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisi arası bir yol tut.”*²²² Yani: Namazda Kur'ân okurken sesli okuma yoksa müşrikler duyar. Küfür ve hakaret ederler. Sesini çok kısma ki yanındaki sahâbîler senin sesini duyup senden istifade etsinler. Bu âyetin sebab-i nüzûlü ise şöyledir: Resûlullah Mekke döneminde gizli namaz kılıyordu. Namazda sesli okuyunca onu duydular. Kur'ân'a sövdüler. Bunun üzerine bu âyet indi.²²³ Bu mânayı destekleyen şöyle bir hadis vardır ki Hz. Ebu Bekir sessiz bir şekilde kıraat ediyor. Rabbim benim duamı işitiyor, diyordu. Hz. Ömer sesli okuyor. Şeytanları kovuyorum, diyordu. Resûlullah Hz. Ebu Bekir'in sesini biraz yükseltmesini; Ömer'in sesini biraz düşürmesini istedi.²²⁴

İbadetlerde dinin sesli namazlarda sınırladığı kadar sesi yükseltmek gerektir. Bu sınır da yakınındaki kişinin işiteceği kadardır. Bundan dolayı kim sesini kasdi olarak yükseltirse Rabbinin ve Resûlünün emrine muhalefet etmiş olur.²²⁵ Nitekim mü'minler Hayber gazvesinde yüksek sesle dua ediyorlardı. Resûlullah bunu işitti ve dedi ki *“Kendinize gelin, siz ne sağır nede gaybdaki birini çağırıyorsunuz. Şüphesiz siz, beraberinizde olan, çok işiten ve çok yakın olan birini çağırıyorsunuz.”*²²⁶

Merâğî, Kur'ân'ın kıraat şekli olan tertili, yavaş bir şekilde harflerin mahreclerine göre yapılan bir okuma olarak izah etmiştir. Çünkü bu okuma tarzının anlamaya ve tefekküre yardımcı olduğunu bunun sonucunda da Allah'ın büyüklüğünün hissedilip kalbin Allah'ın nuruyla dolacağını belirtmiştir.²²⁷ *“Kur'ân okunduğu zaman susun ve dinleyin. Umulur ki merhamet olunursunuz.”*²²⁸ âyetine göre ise namazın içinde de dışında da Kur'ân okunurken dinlenilmesi gerektiğini bunun dinlemek, anlamak ve ince düşünmek için daha uygun olduğunu ifade etmiştir.²²⁹

²²¹ Merâğî, c. IX, s. 285.

²²² İsrâ, 17/110.

²²³ Tirmizî, Tefsir, 3352.

²²⁴ Merâğî, c. V, s. 368-369; Ebû Dâvud, Salât, 310.

²²⁵ Merâğî, c. I, s. 252.

²²⁶ Buhârî, Kader, 612.

²²⁷ Merâğî, c. X, s. 234.

²²⁸ A'râf, 7/204.

²²⁹ Merâğî, c. III, s. 474.

İki müfessir de, bir kısım âyetlerde geçen “kıraat” kelimesini hadis, sebab-i nüzûl ve sahâbî kavli çerçevesinde namaz olarak tefsir etmişlerdir.

Beyzâvî namaza okuma denmesinin sebebini namazın rükünlerinden biri olduğuna bağlamıştır. Rükû ve secdeye namaz dendiği gibi.²³⁰ Merâğî ise bu noktada bir yorum yapmamıştır.

İki müfessir de Kur’ân’ın namazın dışında dinlemenin müstehab olduğu kanaatindedirler. Merâğî namazda imamın dinlenilmesinin vacib olduğunu ifade etmiştir. Beyzâvî ise ²³¹ *واذكر ربك في نفسك* âyetinin imam kıraatını bitirdikten sonra cemaatin içinden okuması için bir emir olduğunu; İmam-ı Şâfî’nin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.²³²

Beyzâvî, Fâtiha sûresini aminle bitirmenin sünnet olduğunu ilgili hadisi zikrederek delilendirmiştir. Ebû Hanîfe’nin bir rivâyete istinad ederek gizli söylenmesi gerektiği görüşünü de nakletmiştir. Merâğî ise imam-ı Şâfî ve Ebû Hanîfe’nin görüşlerini ve dayandıkları hadisleri zikretmesine rağmen “âmin” sözünün mushaflarda yer almadığından Kur’ân’dan olmadığını bu yüzden namazda okunamayacağını ifade etmiştir.²³³

1.2.5. Kıyâm

Kıyâm, sözlüklerde ayakta durma, kalkma ve doğrulma, mücadele etme, bir mekânda yaşama gibi anlamlara gelmektedir.²³⁴

Kıyâm, Kur’ân’da birçok anlamda kullanılmıştır. “*Gece saatlerinde kalkan, secde ve Kıyâm ederek ibâdetini yapan...*”²³⁵ âyetinde kendi arzusuyla (kalkıp) namaz kılanlar murat edilmiştir. Kıyâm kavramı “*Ey iman edenler, Allah için hakki ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz. Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevketmesin.*”²³⁶ âyetinde bir şeyin hakkına riâyet etmek, şartlarını gerçekleştirmek ve korumak anlamında kullanılmıştır. Kıyâm, bir şeye azmetmek anlamına da gelir. “*Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi,*

²³⁰ Beyzâvî, c. I, s. 539.

²³¹ “*Rabbini içinden zikret.*” A’râf, 7/205.

²³² Beyzâvî, c. I, s. 373.

²³³ Merâğî, c. I, s. 38-39.

²³⁴ Cevherî, c. IV, s. 1634; İbni fâris, c. V, s. 43; İsfahanî, s. 416-417.

²³⁵ Furkân, 25/64.

²³⁶ Âl-i İmrân, 3/18.

dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, iki topuğa kadar ayaklarınızı da yıkayın...”²³⁷ âyetinde kıyâm, namaz kılmak için harekete geçmek mânâsındadır.²³⁸ Müfessirler, bir kısım âyetlerde geçen kıyâm lafzını namaz olarak tefsir etmişlerdir.²³⁹

Kıyâm, fikhî bir terim olarak namazda iftitah tekbiri ve her bir rekatta Kur’ân okuma sürecinde ayakta durmayı ifade eder. Namaz Allah’a hürmet ve sadakatı simgeleyen bir davranışlar bütünüdür. Bunlardan biri de “ Allah’ın huzurunda ayakta duruş” manasına gelen kıyâmdır.²⁴⁰

Beyzâvî, “kıyâm” kelimesini namaz, namazdaki kıyâm,²⁴¹ namaza kalkmak,²⁴² ibâdet için kalkmak,²⁴³ durma, dikilme²⁴⁴ anlamlarında kullanmıştır.

Beyzâvî bazı âyetlerde geçen kıyâm kelimesine namaz veya namazdaki kıyâm anlamını vermiştir. Örneğin:²⁴⁵ “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ” âyetinde geçen “قُومُوا” ifadesini namazdaki kıyâm olarak, “قَانِتِينَ” ifadesini de namazdaki zikir olarak tefsir etmiştir.²⁴⁶ “*Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyâm durarak geçirirler.*”²⁴⁷ âyetinde kıyâm’dan kastın namaz olduğunu belirtmiştir. Gece kıyâmının sebebi olarak ise riyâdan uzak ve meşakkatli olmasını göstermiştir.²⁴⁸ Beyzâvî “*Allah’ı oturarak ayakta ve yanlarınız üstüne yatarak zikredin*”²⁴⁹ mânâsındaki âyette geçen zikirden muradın namaz olduğunu savaştan en çetin zamanlarında kıyâm halinde (ayakta, kılıç sallarken) bile vacib olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁰

Merâğî de kıyâmı namaz kılma, yerinde durma,²⁵¹ ayakta durma,²⁵² namaz için kalkma²⁵³ anlamlarında kullanmıştır.

²³⁷ Mâide, 5/6.

²³⁸ İbni Fâris, c. V, s. 43 İsfahânî, s. 416-417.

²³⁹ Ferrâ, c. II, s. 272; Kurtubî, c. XXI, s. 317; Mâtürîdî, c. V, s. 479.

²⁴⁰ Sifil, Ebubekir, “Kıyâm”, DİA, c. XXV, s. 515.

²⁴¹ Beyzâvî, c. II, s. 321.

²⁴² Beyzâvî, c. II, s. 437.

²⁴³ Beyzâvî, c. II, s. 535.

²⁴⁴ Beyzâvî, c. I, s. 415.

²⁴⁵ “*Namazlara ve orta namaza dikkat edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.*” Bakara, 2/238.

²⁴⁶ Beyzâvî, c. I, s. 128.

²⁴⁷ Furkân, 25/64.

²⁴⁸ Beyzâvî, c. II, s. 146

²⁴⁹ Nisâ, 4/103.

²⁵⁰ Beyzâvî, c. I, s. 234.

²⁵¹ Merâğî, c. I, s. 57.

²⁵² Merâğî, c. II, s. 134; c. II, s. 302; c. IX, s. 295.

Merâğî, bazı âyetlerde geçen kıyâm kelimesine namaz anlamı vermiştir. Mesela: “ *Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takva üzerine kurulan mescid içinde namaz kılman elbette daha uygundur. Onda temizlenmeyi sevenler vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.*”²⁵⁴ Merâğî âyetin sebebi nüzûlünü zikrederek âyetde geçen “لا تقم” ifadesine “namaz kılma” anlamı vermiştir.²⁵⁵

Merâğî tefsirine göre kıyam kelimesinin namaz anlamında tefsir edilmesine diğer bir örnek: “*Namazlara ve orta namaza dikkat edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.*”²⁵⁶ Merâğî “kunût” kelimesine Allah’ın büyüklüğünü düşünerek hissedilen bir korku ve kalbin huzur ve huşûsuna engel olan herşeyden sıyrıлма anlamı vermiş. “قُمُوا” ifadesine namaz kılın anlamı yüklemiştir. Bu tezini kuvvetlendirmek için âyetin sebab-i nüzûlünü zikretmiştir: Zeyd Bin Erkam şöyle demiştir: “Biz ilk zamanlar namazda konuşuyorduk. Herhangi birimiz yanındaki ile konuşuyordu. “Namazlara ve orta namaza dikkat edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.” âyeti²⁵⁷ inince biz susmakla emrolunduk ve konuşmaktan menedildik. Çünkü insanlarla konuşmak kunût mânasına aykırıdır. Bundan dolayı konuşmanın terki gerekir.”²⁵⁸

Kıyâmın gece namazı anlamında kullanıldığı bir örnek: “*Geceleyin Rablerine secde ederek ve kıyâm durarak geçirirler.*”²⁵⁹ Merâğî, âyetdeki kıyâm ifadesini Rahmanın kullarının geceleyin kalkıp namaz kıldıkları şeklinde yorumlamıştır. Özellikle gece kıyâmı ile ilgili bazı âyetleri namaz kılma olarak tefsir etmiştir.²⁶⁰

Merâğî, “*Rabbinin hükmüne sabret. Sen gözetimimizdesin. Kalktığın zaman da rabbini hamd ile tesbih et.*”²⁶¹ âyetinde geçen “حين تقوم” ifadesini “meclisten kalktığın zaman” anlamını vermiştir. Resûlullah’ın ömrünün son dönemlerinde meclisten kalktığı zaman Allah’ı tesbih ettiğini belirtmiştir.²⁶² Merâğî, Atâ b. Ebi Rabah(ö. 114), Said b. Cübeyr(ö. 94), Süfyân es-Sevrî (ö. 161) gibi müfessirlerin de

²⁵³ Merâğî, c. X, s. 226.

²⁵⁴ Tevbe, 9/108.

²⁵⁵ Merâğî, c. I, s. 170.

²⁵⁶ Bakara, 2/238.

²⁵⁷ Bakara, 2/238.

²⁵⁸ Merâğî, c. I, s. 354; Tirmizî, Salât, 297.

²⁵⁹ Furkan, 25/64.

²⁶⁰ Merâğî, c. VII, s. 31; Bkz. gece ibadeti maddesine.

²⁶¹ Tûr, 52/48.

²⁶² Ebû Dâvud, Âdâb, 27.

bu âyetten, meclisten kalkıldığı zaman Allah'ın tesbih edilmesi gerektiği anlamını çıkardıklarını ifade etmiştir.²⁶³

Beyzâvî ve Merâğî, “kıyâm” kelimesini namaz, namazdaki kıyâm, namaza kalkmak,²⁶⁴ durma, dikilme²⁶⁵ anlamlarında kullanmışlardır.

1.2.6. Tesbih

Namaz anlamına gelen kelimelerden biri de “Tesbih”tir. “Tesbih” kavramının anlamsal çerçevesini belirledikten sonra Beyzâvî ve Merâğî'nin görüşlerine yer vereceğiz. Tesbih, “s-b-h” kökünden gelen tef'îl bâbından bir masdardır.²⁶⁶ Suda ve havada hızlı hareket etmek, nehirde yüzmek ve yüzüp uzaklaşmak anlamına gelir.²⁶⁷ Tesbih, Kur'ân'da âyetlere göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kelime “*Her biri bir yörüngede yüzmektedir.*”²⁶⁸ âyetinde istiâre yoluyla yıldızların yörüngelerindeki hareketleri anlamında kullanılmıştır. “*Seni gündüzleyin çok meşgul edecek işlerin vardır.*”²⁶⁹ Âyetinde ise yoğun bir şekilde çalışmak mânasında kullanılmıştır. Boş vakit ve tasarruf anlamında da kullanılır. Ayrıca Araplarda taaccüp yani şaşırma anlamında kullanılır.²⁷⁰

Tesbih ıstılâhî olarak Allah'ı bütün kötü şeylerden, çocuk sahibi olmaktan ve uluhiyetine yakışmayan şeylerle vasıflandırılmaktan tenzih etme, uzak tutma anlamındadır. Başka bir ifadeyle tesbih, Allah'ı bütün noksanlıklardan beri kılmak, onu üstün sıfatlarla vasıflandırmaktır. Onun bir ve tek, her şeyden üstün olduğunu her atomun gerek lisanı hal gerekse lisanı kal ile haykırmasıdır.²⁷¹ “*Yedi gök, yer ve bunların içindekiler Allah'ı tesbih ederler. Hiç bir şey yoktur ki Allah'ı hamd ile tesbih etmesin; ancak siz onların tesbihlerini anlamıyorsunuz.*”²⁷² âyetinde tesbih tenzih ve ibadet anlamında kullanılmıştır.²⁷³

²⁶³ Merâğî, c. IX, s. 320.

²⁶⁴ Beyzâvî, c. II, s. 437; Merâğî, c. X, s. 226.

²⁶⁵ Beyzâvî, c. I, s. 415; c. II, s. 535.

²⁶⁶ İbni Manzûr, c. II, s. 1734.

²⁶⁷ Cevherî, c. I, s. 327; İsfehânî, s. 416; İbni Manzûr, c. II, s. 1734-1737.

²⁶⁸ Enbiyâ, 21/33.

²⁶⁹ Müzemmil 73/7; İsfehânî, s. 416-417.

²⁷⁰ İbni Manzûr, c. II, s. 1735-1736.

²⁷¹ Dungaj, Gezim, “Ku'an'da Tesbih Kavramı”, (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Temel İslâm bilimleri, İstanbul 2006, s. 5.

²⁷² İsrâ, 17/44.

²⁷³ Cevherî, c. I, s. 32; İsfehânî, s. 416-417; İbni Manzûr, c. II, s. 1735; Yurdağür, Metin, DİA, c. XL, s. 528.

Tesbih kelimesinin diğerk bir mânası ise Allah'a ibâdet ederken hızlı davranmaktır.²⁷⁴ Tesbih kelimesi bütün ibâdet çeşitlerini kapsayacak bir anlam içermektedir. Dua, namaz özellikle de nâfile namaz anlamında da kullanılmıştır.²⁷⁵ Zira bazı âyetlerde geçen tesbih ifadesine namaz anlamı verilmiştir. Örneğin, “Onların dediklerine sabret; güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et; gece saatlerinde ve gündüzleri de tesbih et ki Rabbinin rızasına eresin.”²⁷⁶ Müfessirler namaza tesbih anlamı verilmesini Allah'ı ta'zim ve tesbih anlamı taşıması özelliğine dayandırarak izah etmişlerdir²⁷⁷

Beyzâvî, “tesbih” kelimesinin “سبح في الأرض والماء” deyiminden gelip “Suda ve havada gidip uzaklaşmak” anlamında olduğunu, ıstılahi olarak Allah'ı (c.) bütün kötülüklerden, zulümden, noksanlıktan uzak tutmak,²⁷⁸ yaratılmışların özelliği olan acizlikten, mahlukata benzetmekten²⁷⁹ ve şirkten tenzih etme anlamında kullanmıştır.²⁸⁰

Beyzâvî, namaz vakitleriyle ilgili âyetlerdeki tesbih kelimesini, namaz ve tenzih olarak tefsir etmiştir. Beyzâvî'ye göre bu vakitlerde Allah'ın kudreti daha açık bir şekilde görüldüğünden tesbih ve namaza emredilmiştir. “فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ”²⁸¹ âyetinin tefsirini şu şekilde yapmıştır: “فاصبر على ما يقولون وسبح بحمد ربك” Rabb'ini hidâyet etmesinden, yardımından, muvaffak kılmasından ve nimetlerin hakiki sahibi olduğundan dolayı hamd ederek namaz kıl, ya da onu şirkten ve kâfirlerin dediklerinden tenzih et. “وقبل غروبها” yani: öğle ve ikinci namazını kıl. Çünkü: bu ikisi gündüzün sonudur veya sadece ikinci namazıdır. “ومن آتاء الليل” yani: gece saatlerinde namaz kıl. “فسبح” ile akşam ve yatsı namazlarını kasetmiştir. Çünkü kalb o vakitlerde daha toplu ve nefis istirahata daha

²⁷⁴ İsfehânî, s. 417.

²⁷⁵ Cevherî, c. I, s. 327; İbni Fâris, c. III, s. 125-126; İsfehânî, s. 417; Zemahşerî, Esâsu'l-belâğa, s. 282.

²⁷⁶ Tâhâ, 20/130.

²⁷⁷ Taberî, c. XVI, s. 209; Mâtürîdî, c. VII, s. 321; İbni Manzûr, c. II, s. 1735; İbn Atiyye, Abdurrahman b. Gâlib (ö. 541/1147), *el-Muharrerü'l- Veciz Fî tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, Dâru Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut tsz., c. IV, s. 70; Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsenna (210), *Mecâzu'l-Kur'an*, el-Hancı, Kahire tsz., s. 36.

²⁷⁸ Beyzâvî, c. I, s. 50.

²⁷⁹ Beyzâvî, c. II, s. 425.

²⁸⁰ Beyzâvî, c. II, s. 62.

²⁸¹ “O halde dediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım vakitlerinde ve gündüzün etrafında tesbih et ki hoşnudluğa eresin.” Tâhâ, 20/130.

meyillidir. Bundan dolayı Allah (c.) şöyle buyurmuştur: *إن ناشئة الليل هي أشد وطأ وأقوم* 282 yine aynı ifadeden kastın yatsı namazı olduğu söylenmiştir. Çünkü ehl-i kitab o vakitte namaz kılmazlardı. 283 “وأطراف النهار” Bu ifadeyle sabah ve akşam namazları tekrar edilmiştir. Yukarıdaki ifadeyle sabah ve akşam namazın özel bir konumları oldukları murad edilmiştir. Veya öğle namazı murad edilmiştir. Çünkü: gündüzün ilk yarısının sonu ve son yarısının başıdır. Çoğul olması, iki yarım olmasından veya gündüzün cins isim olmasından veya gündüzün bölümlerinde nâfile kılmaya emirdir. “لعلك ترضى” ve “tesbih et” emri arasında bir alaka mevcuttur. Yani: Allah’ın yanında nefisini razı edecek şeye nail olmak için bu vakitlerde tesbih et, demektir. 284

Beyzâvî, namaz vakitlerini anlatan âyetlerde geçen tesbih kelimesini tenzih ve namaz olmak üzere iki şekilde tefsir etmiştir. 285

Merâğî ise, tesbih kelimesini Allah’ı layık olmadığı şeylerden, 286 bâtil ve boş yere yaratmaktan, 287 çocuğu olmaktan ve maddelerden terki edilmekten, 288 Allah’ı zatında, sıfatlarında, fiillerinde akıl sahibinin anladığı şeylerden, bütün noksan sıfatlardan, şirk koştuktan ve kâfirlerin dediklerinden tenzih etme anlamlarında kullanmıştır. 289 Akıllı varlıkların “sübhânallâh” gibi ifadelerle Allah’ı tesbih ettikleri gibi akılsız varlıklar da taşıdıkları sanat ile Allah’ın kudretine, ilmüne, rububiyetine ve ilahlığına şahitlik edip onu bütün kusurlardan, yaratılmışların vasıflarından ve müşriklerin dediklerinden tenzih ettiklerini ama müşriklerin eserin eser sahibine olan işaretini, gaflet ve cehaletlerinden dolayı göremediklerinden varlıkların tesbihatını anlayamadıklarını ifade etmiştir. 290

Merâğî, Kur’ân’da geçen bazı tesbih kelimelerine namaz ve tenzih anlamı vermiştir. 291 Birinci Örnek Merâğî, “*Sen onların dediklerine sabret güneşin doğmasından öncede batmasından önce’de Rabbini Hamd ile tesbih et; Gecenin bir kısım bir saatleriyle gündüzün etrafında tesbih et ki hoşnutluğa eresin.*” 292 âyetini

282 “Gerçekten gece kalkışı etki bakımından daha kuvvetli ve okuma bakımından da daha sağlamdır.” Müzemmil, 73/6

283 Râzî, c. XXI, s. 115.

284 Beyzâvî, c. I, s. 176.

285 Bkz. Namaz vakitleri.

286 Merâğî, c. I, s. 71.

287 Merâğî, c. II, s. 134.

288 Merâğî, c. II, s. 365.

289 Merâğî, c. VI, s. 36.

290 Merâğî, c. V, s. 319.

291 Bkz. Namaz vakitleri.

292 Tâhâ, 20/130.

şöyle tefsir etmiştir: Yani Ey Resûl, Allah'ın âyetlerini yalanlayanların söyledikleri sen sihirbazsın, sen mecnunsun, sen şairsin gibi sözlere karşı sabret. Güneşin doğuşundan önce ve sonra gündüzün ve gecenin farklı saatlerinde yani bunlar gibi umum vakitlerde Rabbini hamd, ta'zim ve tesbih ile meşgul ol. Resûlullah (a.s.) “Siz Rabbinizi şu ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Bundan dolayı kim güneşin doğuşundan ve batışından önce namaz kılmaya gücü yetiyorsa namaz kılsın.”²⁹³ dedi ve sonra bu âyeti okudu. Yine bu hususta Resûlullah şöyle demiştir: “Güneşin doğuşundan ve batışından önce namazı kılan kimse asla cehenneme gitmez.”²⁹⁴ Merâğî, yukarıdaki âyetle ilgili hadislerden yola çıkarak tesbih kelimesini namaz ve tenzih olmak üzere iki anlamda da kullanmıştır.²⁹⁵

Merâğî tefsirine göre tesbih kelimesinin namaz anlamında tefsir edilmesine ikinci bir örnek: “ *Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et.*”²⁹⁶ Merâğî yukarıdaki âyetteki tesbih kelimesini tenzih anlamı vermekle beraber İbni Abbas'ın namaz olarak tefsir ettiğini belirtmiştir.²⁹⁷

Beyzâvî, “Tesbih” kelimesinin lügatta “سبح في الأرض والماء” deyiminden gelip “Suda ve havada gidip uzaklaşmak” anlamında olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁸ Merâğî ise lügat anlamını vermeyip ıstılahi olan Allah'ı bütün layık olmadığı şeylerden tenzih etme anlamında kullanmıştır.²⁹⁹

Beyzâvî ve Merâğî “tesbih” kelimesini çoğunlukla tenzih anlamında namaz vakitleriyle ilgili âyetlerdeki namaz ve tenzih olarak tefsir etmiştir. Çünkü bu vakitlerde Allah'ın kudreti ve rahmeti daha açık bir şekilde görüldüğünden tesbih ve namaz emredilmiştir. Nitekim hadisler ve sahabe kavilleri de bu vakitlerde yapılan tesbihin, namaz mânasına geldiğini göstermişlerdir.³⁰⁰

1.2.7. Zikr

Zikr, hatırlama, anma, unutmamanın zıttı, bir şeyi ifade etme anlamlarına gelmektedir.³⁰¹ Zikir kelimesi, övgü, şeref anlamlarına da geldiği söylenmiştir.

²⁹³ Buhârî, Ezan, 129.

²⁹⁴ Müslim, İman, 299.

²⁹⁵ Müslim, Mesâcid, 213-214.

²⁹⁶ Kâf, 50/39-40.

²⁹⁷ Merâğî, c. IX, s. 236.

²⁹⁸ Beyzâvî, c. I, s. 50; Beyzâvî, c. II, s. 425; Beyzâvî, c. II, s. 62.

²⁹⁹ Merâğî, c. I, s. 71.

³⁰⁰ Beyzâvî, c. I, s. 176; Merâğî, c. IX, s. 236.

³⁰¹ İbni Fâris, c. II, s. 358; Cevherî, c. II, s. 572; İsfehânî, s. 179; İbni Manzûr, c. II, s. 1386-1387.

Örneğin, “*Zikir sahibi Kur’ân’a yemin olsun.*”³⁰² Yani şerefli olan Kur’ân’a yemin olsun anlamındadır.³⁰³

Bazen zikir kelimesi insanın elde ettiği bilgileri muhafaza etmesi anlamında kullanılmıştır. Bazen de bir şeyin kalbe gelmesi veya söylenen söz anlamındadır. Bundan dolayı zikrin iki kısma ayrıldığı ifade edilmiştir.³⁰⁴

Birincisi kalb ile zikir; ikincisi dil ile zikir. Bunlar da iki kısımda incelenir: unutulmuş şeyi zikretmek ve hafızada devam eden zikretmek.

Dil ile zikre örnek: “*Bu bereketli bir zikirdir ki onu indirdik.*”³⁰⁵ ve “*O zikir aramızda ona mı indirildi.*”³⁰⁶ âyetlerde geçen zikir kelimesi, Kur’ân anlamında kullanılmıştır. Unutulmuş şeyi zikretmeye örnek: “*Ben balığı unutmuşum! Muhakkak ki onu sana söylememi unutturan şeytandan başkası değildir.*”³⁰⁷ Kalb ile dilin beraber zikrine örnek: “*Babalarımızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı anın.*”³⁰⁸ Âyetinde olduğu gibi.³⁰⁹

Ayrıca “ذَكَرَ” kökünden gelen “ذَكَرَ” kelimesi dişinin zıttı anlamındadır. “Erkek kız gibi değildir”³¹⁰ âyetinde olduğu gibi. Erkeğe istiare edilerek bazı varlıklar isimlendirilmiştir.³¹¹

Zikir düşünmek anlamında da kullanılmıştır. Örneğin: “*Düşünün ki Allah sizi Nuh kavminden sonra onların yerine hâkim yaptı.*”³¹² âyetinde olduğu gibi.³¹³

Râzî de kalb ile zikri üç kısımda incelemiştir: birincisi, Cenâb-ı hakkın zatını ve sıfatını gösteren deliller üzerine tefekkür; ikincisi, Allah’ın insana verdiği vazifelerin, emir ve yasakların nasıl olduğunu düşünmek; üçüncüsü, mahlukatın yaratılışındaki ince hakikatler hakkında akıl yürütmek. İnsanların azalarıyla zikretmeleri ise bütün uzuvların namaz gibi emroldukları vazifelerle meşguliyetleri ve yasaklanan amellerden uzak durmalarıdır. Nitekim “*Allah’ın*

³⁰² Sâd, 38/1.

³⁰³ İbni Fâris, c. II, s. 358; Cevherî, c. II, s. 572.

³⁰⁴ İsfehânî, s. 179.

³⁰⁵ Enbiyâ, 21/50.

³⁰⁶ Sâd, 38/8.

³⁰⁷ Kehf, 18/63.

³⁰⁸ Bakara, 2/200.

³⁰⁹ Cevherî, c. II, s. 573; İsfehânî, s. 179.

³¹⁰ Âl-i İmrân, 3/36.

³¹¹ İsfehânî, s. 179.

³¹² A’râf, 7/69.

³¹³ İsfehânî, s. 179.

zikrine koşun.”³¹⁴ Âyetinde zikir den murat namazdır. Bundan dolayı emr-i ilâhî namazla beraber bütün ibâdetleri kapsamaktadır.³¹⁵ Âlimler Bakara sûresi 152. âyette³¹⁶ geçen zikri, medhü sena, rahmet, anma, yardım, yol gösterme, kendine yaklaştırma şeklinde tefsir etmişlerdir. İbni Abbas'ta zikri namaz, Kur'ân okuma, dua, şükür ve bütün taatları içine alacak şekilde yorumlamıştır.³¹⁷ Günde beş vakit olarak kılınan namaz, zikrin bütün güne yayılmasını sağlar.³¹⁸

Beyzâvî, “zikir” kelimesini kulun Rabbini anması, düşünmesi ve hatırlaması, taat, sevab anlamlarında kullanmıştır.³¹⁹ Rabbimizin onu gece gündüz devamlı olarak zikretmemizi emrettiğini belirten Beyzâvî, zikrin Allah (c.)’u tesbih etme, tehlil, temcid, hamdetme, namaz, Kur'ân okuma ve ilim öğrenme gibi çok hakikatleri kapsayan bir mâna olduğunu ifade etmiştir.³²⁰

Beyzâvî, namazın emredilmesinin hikmetini Allah'ı(c.) zikretmek yani anmak olduğunu; namazda kalb ve dili onun zikriyle meşgul etmek gerektiğini; Allah'ı Kur'ân'da geçen sıfatlarıyla överek devamlı hatırlamanın gerekliliği üzerinde durmuştur.³²¹ Nisâ sûresi 103. âyette geçen “*Allahı oturarak ayakta ve yanlarınız üstüne yatarak zikredin*”³²² ifadesinde geçen zikir den muradın namaz olduğunu; savaşın en çetin zamanlarında, ok atarken, düşmanla çarpışırken, kılıç sallarken bile namazın vacib olduğunun söylenebileceğini ifade etmiştir.³²³ Beyzâvî, “*Onlar ki ayakta, oturarak ve yanları üstü Allah'ı zikrederler.*”³²⁴ âyetinde geçen zikir den muradın da namaz dışındaki diğer zikirler olduğunu; mü'minlerin bütün durumlarında Allah'ı zikretmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Beyzâvî zikrin önemini belirtmek için şu hadisi nakletmiştir: “Kim cennet bahçelerinde dolaşmak

³¹⁴ Cum'a, 62/9.

³¹⁵ Taberî, c. XXII, s. 637; Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbni Kayyım (ö.597/1201), *Bedâiu't-Tefsîr*, Riyâd, 1993, c. I, s.78; Râzî, c. XXIX, s. 8; Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusûf el-Endülüsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l Muhit*, Dâru Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1993, c. I, s. 145; Şevkânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadir*, Daru'l-Berisûr, Beyrut 1998, c. I, s. 470; Halil, Muhammed, *el-Kafîye*, şirket-ü Matbuat, Beyrut 1993, s. 464.

³¹⁶ “Öyle ise beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim...” Bakara, 2/152.

³¹⁷ İbni Manzûr, c. II, s. 1386-1387.

³¹⁸ Kahveci, İhsan, “*Kur'ân'da zikir kavramı ve boyutları*”, (yükseklisans tezi), Marmara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri, İstanbul 1995, s. 63.

³¹⁹ Beyzâvî, c. I, s. 57; Beyzâvî, c. I, s. 60; Beyzâvî, c. I, s. 95.

³²⁰ Beyzâvî, c. I, s. 538.

³²¹ Beyzâvî, c. II, s. 44.

³²² Nisâ, 4/103.

³²³ Beyzâvî, c. I, s. 234.

³²⁴ Al-i İmran, 3/191.

isterse Allah'ı çokça zikretsün.”³²⁵ Âl-i İmran sûresi 191. âyette geçen zikirde kastın namaz olabileceği fikrini de aktarmıştır. Bu görüşe göre âyetin “Onlar güç ve kuvvetlerine göre bu üç halden biriyle namaz kılarlar.” anlamına geleceğini ifade etmiştir. Bu mânayı destekleyen şu hadisi zikretmiştir: Resûlullah İmran bin Husayn'a şöyle demiştir: “Namazı ayakta kıl, eğer gücün yetmezse oturarak, bunu da yapamazsan yan yatarak ima yoluyla kıl.”³²⁶ İmam-ı Şâfiî'nin bu delillere dayanarak hastanın sağ tarafına yatıp ön tarafı kibleye gelecek şekilde namaz kılabilir, görüşünü ileri sürdüğünü belirtmiştir.³²⁷

Merâğî ise, zikrin, hatırlamak ve unutmamanın zıttı anlamında olduğunu belirtmiş ve zikrin hem dil hem de kalp ile yapılan bir hatırlatma olduğunu ifade etmiştir.³²⁸ Merâğî, kalb zikri olmadan dil ile yapılan zikirlerin bir faydası olmadığını³²⁹ ve bütün ibâdetlerden kasıt Allah'ın azametini hissetmek olduğunu ve Allah'ın zikri ile kalplerin nurlandırılması gerektiğini,³³⁰ kulun, daima Rabbinin isimlerini, sıfatlarını, nimetlerini ve ona olan ihtiyacını hatırlaması gerektiğini belirtmiştir.³³¹ Zikri, tesbih, tehlil, namaz ve Kur'ân okuma gibi ibâdetleri kapsayan bir kavram olarak değerlendirmiştir.³³² Merâğî, en faziletli zikrin sabah ve ikindi namazlarında yapılan zikirler olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu namazlara iki grup melaikenin şahitlik ettiğini ifade etmiştir.³³³

Merâğî, bir kısım âyetlerde geçen zikir lafzını namaz olarak da tefsir etmiştir. Örneğin: “*Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman Allah'ın zikrine yürüyün ve alışverişi bırakın.*” âyetinde geçen zikirde kastın namaz ve hutbe olduğunu ifade etmiştir.³³⁴ Ahzâb 35. âyetinin³³⁵ tefsirinde ise “الذاكرين” ifadesine

³²⁵ Tirmizî, *Daavat*, 82.

³²⁶ Ebû, Dâvud, *Salât*, 175.

³²⁷ Beyzâvî, c. I, s. 195.

³²⁸ İbni Fâris, c. II, s. 358; Cevherî, c. II, s. 572; İbni Manzûr, c. II, s. 1386-1387; İsfahânî, s. 179; Merâğî, c. I, s. 279.

³²⁹ Merâğî, c. III, s. 476.

³³⁰ Merâğî, c. I, s. 279.

³³¹ Merâğî, c. III, s. 431.

³³² Merâğî, c. X, s. 236;

³³³ Merâğî, c. III, s. 476.

³³⁴ Cum'a, 62/9. Bkz. Cuma namazı; Vehbi, Mehmet, *Hulâsâtü'l-Beyan fî tefsiri'l-Kur'ân*, Üçdal neşriyat, İstanbul 1966, c. II, s. 57; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar neşriyat, İstanbul 1989, c. II, s. 159.

³³⁵ “*Allah'a teslim olmuş erkek ve kadınlar, İman eden erkekler ve iman eden kadınlar, İtaat eden erkekler ve itaat eden kadınlar, Doğru, sadık erkekler ve doğru, sadık kadınlar, Sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, Mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, Oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, Irzlarını koruyan erkekler ve irzlarını koruyan*

bütün zikir çeşitlerini gerçekleştirenlerle beraber, namaz kılanları da bu kapsama almıştır.³³⁶ Bu mânayı şu hadisle delillendirmiştir: “Bir kişi hanımını geceleyin kaldırır ve iki rekat gece namazını kılarlarsa zakirinlerden olurlar.”³³⁷ Başka bir örnek: ”Şüphesiz münafıklar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Ve Allah’ı da pek az zikredeler.”³³⁸ âyetinde zikirden kasdın namaz olduğunu, çünkü münafıklar âhirete inanmadıkları için yaptıkları amellerin karşılığını alamayacaklarını ve yapmadıkları zaman azap çekmeyeceklerini zannettiklerinden namazlarını isteksizce kıldıklarını, sadece gösteriş için edâ ettiklerini, insanlar görmedikleri zaman ise kılmadıklarını belirtmiştir.³³⁹

Merâğî, Namazın amacının kula Rabbini hatırlatmak olduğunu; kişi namaz kılarken kalb ve dil ile Allah’ı zikredip sadece ona dua ettiğini ve ona yalvardığını ve bu şekilde Rabbini düşünen bir kulun da günahlardan çekineceğini ifade etmiştir.³⁴⁰ Merâğî, beş vakit namazın da bir zikir olduğunu; onlarla yetinmeyip nâfile namazların da kılınmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ta ki iman kuvvetlensin ve nefis günahlardan temizlensin.³⁴¹

Merâğî, namazın bir zikir olduğunu ifade etmiş. Namaz kılanın Rabbini hatırladığını ve böylelikle günahlardan çekindiğini belirtmiştir.

İki müfessirde “zikir” kelimesini kulun rabbini anması, düşünmesi, taat, sevab hem dil hem de kalp ile yapılan hatırlatma anlamlarında kullanmışlardır. Zikrin Allah’ı (c.) tesbih etme, tehlil, hamdetme, namaz, Kur’ân okuma ve ilim öğrenme gibi çok hakikatleri kapsayan bir mâna olduğunu ifade etmişlerdir.³⁴²

Merâğî, Ahzab 35. âyetinin tefsirinde ise “الذاکرین” ifadesini bir hadisle delillendirerek zikredenler ve namaz kılanlar şeklinde açıklamıştır. Beyzâvî ise kalb ve dil ile zikir edenler olarak, genel bir ifadeyle tefsir etmiştir. Bu âyette Merâğî hadisle tefsir metodunu kullanarak tahsis yaptığını görüyoruz.

kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlar, Allah, onlar için mağfiret ve büyük bir ödül hazırladı.” Ahzâb,33/35.

³³⁶ Merâğî, c. VIII, s. 8.

³³⁷ Ebû Dâvud, *Tetavvu’*, 10.

³³⁸ Nisâ, 4/142.

³³⁹ Merâğî, c. II, s. 339.

³⁴⁰ Merâğî, c. VI, s. 84.

³⁴¹ Merâğî, c. II, s. 303.

³⁴² Beyzâvî, c. I, s. 538; Merâğî, c. X, s. 236.

1.2.8. Dua

Dua, bir şey istemek anlamındadır. Dua nida gibidir.³⁴³ Veya da'vet anlamındadır.³⁴⁴ “Dua kelimesi, “çağırma, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek” mânasındaki da'vet gibi masdar olup, “küçükten büyüğe aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz” anlamında isim olarak da kullanılır. Dua istilâhî olarak ise Allah'ın büyüklüğü karşısında kulun aczini itiraf etmesi, Allah'a isteklerini bildirmesidir.³⁴⁵

Beyzâvî, bir kısım âyetlerde geçen dua lafzına namaz anlamı vermiştir. Örneğin: “*onlar geceleyin yanları yataklarından uzaklaşır, Rablerine korkarak ve umarak dua ederler ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar.*”³⁴⁶ âyetindeki dua ifadesinin Resûlullah'ın tefsiri üzerine kulun geceleyin kalkması anlamına geldiğini belirtmiştir.³⁴⁷ Dua edenlerden kastın, sahâbîlerden akşamdan yatsı namazına kadar namaz kılanların olabileceğini ifade etmiştir.³⁴⁸ İkinci bir örnek: “*Sabah akşam Rablerine dua ederek cemalini dileyenleri kovma. Onların hesaplarından sana bir şey yoktur. Senin hesabından da onlara bir şey yoktur ki onları kovup da zâlimlerden olasın.*”³⁴⁹ âyetinin sebep-i nüzûlünü zikredip sabah ve akşam dua eden sahâbîlerden bahsetmiştir. Zayıf bir görüş olarak da duadan kastın sabah ve ikinci namazları olduğunu belirtmiştir.³⁵⁰

Beyzâvî, Kur'ân'da namaz anlamında en çok kullanılan kelimenin salât olduğunu; salâtın kelime mânasının dua olduğunu ifade etmiştir. Müfessir, namazın dua mânasını içermesinden dolayı “dua” kavramını namaz olarak yorumlamıştır.

Merâğî ise, dua kelimesinin isteme ve talep etme anlamında olduğunu belirtmiştir. Duanın sözle ve kalple Allah'a yönelmek olduğunu; kul dua ederken ihtiyacını ve Rabbinin büyüklüğünü hissetmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bundan

³⁴³ İsfehânî, s. 169-170.

³⁴⁴ Cevherî, c. V, s. 1865-1866.

³⁴⁵ Cilacı, Osman, “Dua”, DİA, c. IX, s. 530.

³⁴⁶ Secde, 32/16.

³⁴⁷ Müslim, Tefsir, 3194.

³⁴⁸ Beyzâvî, c. II, s. 235.

³⁴⁹ En'am, 6/52.

³⁵⁰ Beyzâvî, c. I, s. 302; Taberî de aynı sebep-i nüzûlü zikrederek duayı namaz olarak tefsir etmiştir. Taberî, c. IX, s. 263; Âyetin sebep-i nüzûlü şöyledir: Eşraftan bazıları sana iman edelim ama sen namazda şunları geri at, demişlerdir. Müslim, fedâilu's-sahâbe, 45.

dolayı Resûlullah'ın duayı ibâdetin özü olarak tanımladığını belirtmiş ve namazın dua anlamı taşıdığından bahsetmiştir.³⁵¹

Merâğî, bir kısım âyetlerde geçen dua lafzına namaz anlamı vermiştir. “*Sabah akşam Rablerine dua ederek cemalini dileyenleri kovma. Onların hesaplarından sana bir şey yoktur. Senin hesabından da onlara bir şey yoktur ki onları kovup da zâlimlerden olasın.*”³⁵² âyetinin sebab-i nüzûlünü zikredip dua kelimesinin dua ve namaz olmak üzere iki anlama da gelebileceğinden bahsetmiştir. Zira İslâmın başında sabah ve akşam olmak üzere iki vakit namazın varolduğunu ifade etmiştir.³⁵³ Örneğin: “*Geceleyn vücutları yataklardan uzak kalır, Rablerine korkarak ve umarak dua ederler ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar.*”³⁵⁴ âyetinin, kulun geceleyn namaz kılması anlamına geldiğini belirtmiştir.³⁵⁵

Müfessir, bazı âyetlerde geçen dua lafzına namaz anlamı vermiştir. Namazın dua kelimesiyle adlandırılmasının sebebini, namazın bir dua şekli olmasıyla açıklamaktadır.

Beyzâvî ve Merâğî, bir kısım âyetlerde geçen dua lafzına namaz anlamı vermiştir. İki müfessir de aynı âyetin sebab-i nüzûlünü zikredip dua anlamı vermiştir. Merâğî önemli bir noktaya dikkati çekerek dua lafzının namaz anlamına geldiğini kuvvetle muhtemel görürken, Beyzâvî zayıf bir görüş olduğunu kabul etmiştir.

1.2.9. Mescid

Namaz mânasına gelen kelimelerden biri de “mescid”dir. Diğer kavramlar namazın içerdiği mânalar iken bu kavram namaz kılınan mekanın adı olması itibariyle farklı bir yorum olarak karşımıza çıkmıştır. “Mescid” kavramının sözlük anlamını verdikten sonra Beyzâvî ve Merâğî'nin görüşlerine yer vereceğiz. Mescid, secde edilen, namaz kılınan, ibâdet yapılan yer, kendisiyle secde yapılan azalar anlamına gelmektedir.³⁵⁶ Beyzâvî, mescidlerin namaz kılınan mekanlar olduğunu; orada sadece Allah'a dua ve ibâdet edildiğini; genel anlamda yeryüzünün de bir mescid olduğunu çünkü yeryüzünün Resûlullah için mescid kılınmış olduğunu ifade

³⁵¹ Merâğî, c. I, s. 44.

³⁵² En'am, 6/52.

³⁵³ Merâğî, c. III, s. 110; Reşîd Rızâ da Merâğî'yle aynı görüştedir; Reşîd Rızâ, c. VII, s. 435.

³⁵⁴ Secde, 32/16.

³⁵⁵ Merâğî, c. VII, s. 331-332.

³⁵⁶ İbni Fâris, c. III, s. 134; İsfehânî, s. 225; İbni Manzûr, c. II, s. 1758.

etmiştir.³⁵⁷ “ *O kandil öyle evlerde yakılır ki Allah onların yüceltilmesine izin vermiştir. Orada ismi anılır. Onu orada sabah akşam tesbih eder.*”³⁵⁸ Beyzâvî âyette geçen tesbih kelimesinin tenzih ve namaz anlamlarına geldiğini dolayısıyla âyette belirtilen evlerden kastın mescidler olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁹

Beyzâvî “ *De ki rabbim adaleti emretti. Her mescitte yüzlerinizi doğrultun. Dini ona has kılarak ona dua edin. Sizi ilkin yarattığı gibi ona döneceksiniz.*”³⁶⁰ âyetinde geçen mescid kelimesinin namaz anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁶¹

Merâğî ise, mescidleri ibâdet ve namazın edâ edildiği mekanlar olmasının yanısıra orada sadece Allah’a ibâdet edilip ve ona ortak koşulmayan,³⁶² Allah’ın içinde boş sözlerden, kötü sıfatlardan temiz tutulduğu ve zatını ta’zim edilmesine emrettiği yerler olarak tanımlamıştır. Allah’ın oralarda ihlasla ibâdet yapılmasını emrettiğini ve manevi necaset olan boş söz ve müstehcen şeylerden temiz tutulmasını istediğini ifade etmiştir. Mescidlerde bütün meşguliyetlerden uzak durup tam bir kalp huzuruyla ibâdet etmenin gerektiğini belirtmiştir.³⁶³ Müfessir “ *O kandil öyle evlerde yakılır ki Allah onların yüceltilmesine izin vermiştir. Orada ismi anılır. Onu orada sabah akşam tesbih eder.*”³⁶⁴ âyetinde geçen evlerden kastedilen yerlerin mescidler olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁵ Verdiği mânayı şu hadislerle teyit etmiştir: “Mescidler yeryüzünde Allah’ın evleridir. Yıldızlar semâ ehlini ışıklandırdığı gibi mescidlerde yeryüzü ahâlisini ışıklandırır.”³⁶⁶ Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah Yeryüzünü bana temiz bir mescid kıldı.”³⁶⁷

Merâğî, “ *Ey Âdemoğulları! Her mescidin yanında zinetinizi alınız. Yeyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz.*”³⁶⁸ âyetinde geçen mescidden muradın namaz ve özellikle cuma namazı olduğunu ifade etmiştir. Namazın ve tavafın sıhhat şartından birinin setr-i avret olduğunu ve bunun en az zînet olarak kabul edildiğini ve süsten maksadın

³⁵⁷Müslim, Mesâcid, 3; Beyzâvî, c. I, s. 535.

³⁵⁸Nûr, 24/36.

³⁵⁹Beyzâvî, c. II, s. 125.

³⁶⁰A’râf, 7/29.

³⁶¹Beyzâvî, c. I, s. 237

³⁶²Merâğî, c. X, s. 226.

³⁶³Merâğî, c. VI, s. 354-355; c. III, s. 284.

³⁶⁴Nûr, 24/36.

³⁶⁵Merâğî, c. VI, s. 355.

³⁶⁶Heysemî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman b. Ebû Bekir b. Ömer (ö. 807), *Mecmau’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2015, c. II, s. 256.

³⁶⁷Tirmizî, Seyr, 1553.

³⁶⁸A’râf, 7/31.

güzel elbiseler giymek olduğunu belirtmiştir. Namazda özellikle cuma ve bayram namazlarında güzel elbiseler giymenin vacip değil sünnet olduğunu, toplantılarda, kutlamalarda ve ibâdetlerde giyim tarzının örf-i nasa (toplumun örf ve âdetlerine) göre olmasını, güzel halde olup, israftan kaçınılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca müfessir, müslüman olarak her şeyde olduğu gibi giyimde de orta yola riâyet etmenin lüzumundan bahsetmiştir.³⁶⁹

Merâğî, mescidlerde namaz vb. ibâdetlerle Müslümanların bir araya gelip birbirleriyle tanışıp muhabbet ettiğini ve böylece din kardeşliği tesis edilip kin ve düşmanlıkların kaybolduğunu ifade etmiştir. Zengin ve fakir her müslümanın eşit bir şekilde aynı safta namaz kılıp kalplerin birleştiğini belirtmiştir.³⁷⁰

Müellif, İslâmiyetin namaz kılan kişiyi, Rabbine yalvarmaktan engellememesi için cami ve mescitlerde süslemeyi yasakladığını söylemiştir. Müfessir esefle şöyle bir eleştiri getirmiştir: Müslümanlar cami ve minberlerdeki süs ve nakışlar hususunda diğer din mensuplarını taklit ettiler. Türbeler yapıldı ve din adamları onlara benzer elbiseler giydiler. Belki çoğunda onları da geçtiler. Böylece mescitler putperestlerin put ve mabetleri halini aldı. Müslümanlar, ilk zamandaki Müslümanların camileri süslemekten alıkoyan hikmeti ya unuttular ya da unutmuş gibi görünmek istediler.³⁷¹

Merâğî, Tevbe 18. âyetine³⁷² göre mescidleri imar edenlerin farz namazları bütün şartları ve adablarıyla edâ etme ve içindeki zikir ve tilaveti iyice düşünerek okuma ve her an Allah'ın gözetiminde olduğunu düşünerek huşû içinde olma gibi özelliklere sahip olan kişiler olduğunu belirtmiştir.

Kur'ân, özellikle Mescid-i Dırar adı verilen bir mescidden haber vermiştir. Merâğî bu mescid hakkında şu bilgileri vermiştir: Mescid-i Kuba'ya Komşu olan bir mescidi, evs ve hazreç kabilelerinden oluşan 12 münafık Ebu Amr'ın direktifleri doğrultusunda inşa ettiler. Resûlullah Tebük seferine çıkmadan önce onun yanına geldiler ve o mescidde namaz kılmasını istediler. Bu mescidi hastalar, zayıflar ve kış gecelerinde namaz kılanlar için bina ettik dediler. Resûlullah: Biz sefere çıkacağız dönünce İnşallah, dedi. Resûlullah Tebükten dönünce bir gün veya daha az bir

³⁶⁹ Merâğî, c. III, s. 286-287.

³⁷⁰ Merâğî, c. IV, s. 86.

³⁷¹ Merâğî, c. I, s. 371.

³⁷² “Allah'ın mescitlerini sadece Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar onarabilir. İşte onların doğru yolda olanlardan olmaları ümit edilir.” Tevbe, 9/18.

zaman diliminde Cebrail (a.) geldi. Bu mescidin yapılış sebebinin ayrılık çıkarmak için olduğunu haber verdi. İlk gününde Takva üstüne kurulan Kuba mescidini Medine'ye hicretten önce Mü'minler arasında yardımlaşma için inşa edilmişti. Onlar ise mü'minlerin arasını açmak için bu mescidi inşa ettiler. Resûlullah o mescidin yıkılması ve o yerin çöp atılan bir yer kılınması için emretti. Sahabeler o emri icra ederek o mescidi yıktılar. Mescidin inşasının diğer bir sebebi Kâfirlerin küfrünü kuvvetlendirmektir. Yoksa Allaha yakınlık için ve muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek için değildi. Mü'minler Kuba Mescidinde beraber namaz kılıyor ve bunun sonucunda tanışma, kaynaşma ve yardımlaşma meydana geliyordu. Bunlar İslâmın toplumsal maksatlarının en mühimlerindenidir. Onlar mescidleri çoğaltarak dinin maksadına zıt olan ayrılık çıkarmak için kullandılar. Merâğî şu an Kahire'de birbirine yakın bir çok mescidin var olduğunu ve bunların riya için ve heveslerine uyan zenginlerin cehaletinden ve âlimlerin nasihat etmemesinden dolayı yapıldığını ifade etmiştir.³⁷³

Beyzâvî ve Merâğî, farklı âyetleri tefsir ederek mescid kelimesini namaz anlamı vermişlerdir. Mescidlerin fonksiyonlarını, nasıl kullanılması gerektiğini, cami cemaatinde ve camileri inşa edenlerde bulunması gereken özellikleri belirtmiştir.³⁷⁴

1.2.10. Namaz Anlamına Gelen Diğer İfadeler

Kunût, Kur'ân'da taat, ibâdet, namazda susma, huşû ve kıyâm anlamlarında kullanılmıştır.³⁷⁵ Beyzâvî ise kunût sözcüğüne itaat, ibâdet ve namaz anlamı vermiştir. Tahrîm sûresi 5. âyette³⁷⁶ geçen “قانتات” kelimesinin “namaz kılan kadınlar” mânasına geldiğini ifade etmiştir. Bakara sûresi 238. âyette³⁷⁷ geçen “قانتين” ifadesine ise namazda zikrederler, anlamını vermiştir.³⁷⁸

Hasene, bazı lugatlarda güzellik, iyilik, çirkinliğin zıddı, ibâdet ve sevab anlamlarında kullanılmıştır.³⁷⁹ Beyzâvî ve Merâğî hasene kelimesini bütün

³⁷³ Merâğî, c. I, s. 170.

³⁷⁴ Beyzâvî, c. I, s. 535; c. I, s. 421; Merâğî, c. VI, s. 354-355; c. III, s. 284.

³⁷⁵ Mücâhid, Ebu'l-Haccac b. Cebr (ö. 103/721), *Tefsiru'l-Mücâhid*, Daru'l-Fikr, Nasr 1989, s. 239; Zeccâc, c. I, s. 198; İbni Faris, c. V, s. 31; Cevherî, c. I, s. 233; İsfehani, s. 413; Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup b. Muhammed (ö. 817/1415), *Kâmusu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005, s. 158; Süyûtî, c. III, s. 98-101; Ebû Suûd, Muhyiddîn b. Muhammed (ö. 982/1574), *İrşad-u Akl Selim*, Daru'l-Turasü'l-Arabiyye, Beyrut, tsz., c. I, s. 236.

³⁷⁶ “Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona sizden daha iyi kendini Allah'a veren, inanan, sebatla itaat eden, tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bâkire eşler verebilir.” Tahrîm, 66/5.

³⁷⁷ “Namazlara ve orta namaza devam edin.” Bakara, 2/238.

³⁷⁸ Beyzâvî, c. I, s. 128.

³⁷⁹ Ezherî, c. I, s. 822; Cevherî, c. V, s. 1694; İsfehani, s. 119.

güzellikleri ve iyilikleri alacak şekilde anlamlandırmışlardır.³⁸⁰ Hûd sûresinin 114. Âyetindeki “إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ” ifadesinin tefsirinde iyiliklerin kötülükleri sildiğini ve keffaret olduğunu, hasene kelimesinden kasdın namaz olduğunu belirtmişlerdir. Bu mânayı bir hadis ve âyetin sebab-i nüzûlüyle delillendirmişlerdir.³⁸¹

İbadet, kölelik, emirlere itaat anlamına gelmektedir.³⁸² Beyzâvî, Fâtiha sûresi 4. Âyetinde geçen “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” “*Biz ibâdet ederiz ve biz yardım isteriz*” deki biz zamirinin namaz kılanlarla beraber olan hafaza meleklerine ve cemaat halinde namaz kılan cemaate işaret ettiğini belirterek, ibâdet kelimesini namaz anlamında kullanmıştır. Mü’minlerin beraber ibâdet edip maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladıklarını, ibâdetleri o cemaatin hürmetine ve onların duasıyla kabul olduğunu bu sebeplerden dolayı cemaat namazının emredildiğini ifade etmiştir.³⁸³

Merâğî’nin namaz anlamında kullandığı kelimelerden biri de “istiğfâr”dır. İstiğfar, günahlardan temizlik için Allah’a dua etmek demektir.³⁸⁴ Merâğî, “*Onlar seherler’de istiğfâr ederler.*”³⁸⁵ âyetinde geçen “يَسْتَغْفِرُونَ” ifadesini namaz kılarlar, anlamında yorumlamıştır. Çünkü gecenin sonunda ruhun daha safî, kalbin dünyevî meşguliyetlerden uzak olduğunu, istiğfârın sadece dil ile sınırlı kalınmayıp amellerde takviye edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁸⁶

Beyzâvî ve Merâğî, hasene kelimesini namaz olarak tefsir etmişlerdir. Farklı olarak Beyzâvî, kunût ve ibâdet kelimelerini; Merâğî ise istiğfâr kelimesini namaz olarak yorumlamıştır.

³⁸⁰ Beyzâvî, c. I, s.

³⁸¹ Beyzâvî, c. I, s. 472; Merâğî, c. IV, s. 364; Taberî de haseneyi namaz olarak tefsir etmiştir bkz. Taberî, c. XII, s. 626.

³⁸² Ezherî, c. III, s. 2302; Cevherî, c. II, s. 438.

³⁸³ Beyzâvî, c. I, s. 9-10; c. I, s. 234; İbadet kelimesinin namaz olarak tefsiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Elmalılı, c. I, s. 114; Nursi, Said, *İşaratü'l İ'caz*, Envar neşriyat, İstanbul 2015, s. 21.

³⁸⁴ Cevherî, c. I, s. 337; İbni Manzûr, c. III, s. 2912.

³⁸⁵ Zâriyât, 51/18.

³⁸⁶ Merâğî, c. VII, s. 273.

II. BÖLÜM: BEYZÂVÎ VE MERÂĞÎ TEFSİRİNDE NAMAZ İLE İLGİLİ KONULAR

Namaz mevzusu, öneminden ve çok boyutlu olmasından dolayı Beyzâvî ve Merâğî tefsirinde birçok konu başlığı altında incelenmiş ve yorumlar yapılmıştır. Biz de namazın önemi ve özellikleri konusundan başlamayı uygun gördük. Çünkü bir meseleyi kavramak özelliklerini bilmeye bağlıdır ve önemi anlaşılan bir konu daha çok dikkatle incelenir.

2.1. Beyzâvî ve Merâğî Tefsirine Göre Namazın Özellikleri ve Önemi

Beyzâvî, namazın bütün ibâdetleri kapsamı, günahları temizlemesi, sıkıntıları azaltması, insanı kemâle erdirmesi, aşırı dünya sevgisi gibi manevi hastalıkları yok etmesi vb. özelliklerini izah ederek önemine işaret etmiştir.

Beyzâvî, namazın özelliklerinden birinin insanın nefsini kemâle erdirmesi olduğunu ifade etmiştir. Müfessire göre Hz. Lokman'ın evladına nasihat verirken namazını kılmasını emretmesinin sebebi de budur.³⁸⁷ Eğer kişi namaz gibi ibâdetler ve imanla kendini kemâle erdirmezse, o ebedî âleme girmeye hak kazanamayacağını, cennet âlemindeki o kâmillerin meclisinde oturamayacağını ve onlarla birlikte olma liyakatini elde edemeyeceğini söylemiştir. Çünkü insanın yaratılış gayesinin, nefsini ilim ve amelle kemâle erdirmek olduğunu belirtmiştir.³⁸⁸

Müfessir, namazın özelliklerinden biri olarak, namaz kılanların dünya sevgisinden ve devamlı olarak nazarını ve hislerini sadece dünyaya çevirme gibi manevi hastalıklardan uzak tuttuğunu ve koruduğunu belirtmiştir. Çünkü namaz, nazarımızı devamlı olarak âhirete ve Allah'a çevirmemize sebep olur. Böylelikle namaz kılan fani dünya hayatını sonsuz olan bir hayata tercih etmez.³⁸⁹

Beyzâvî, namazın Allah (c.)'u düşündürüp hatırlattığı için insanı günah ve çirkin işlerden alıkoyduğunu belirtir. Böylelikle namaz, nefse bir korku verir. O korku ise nefsi kötülük yapmaktan sakındırır, insan kötülük yapıyorsa da belli bir süre sonra bıraktırır. Beyzâvî, namazın bu özelliğini şu hadisle izah etmiştir:

³⁸⁷ Beyzâvî, c. II, s. 229.

³⁸⁸ Beyzâvî, c. II, s. 528.

³⁸⁹ Beyzâvî, c. II, s. 527.

“Ensardan bir genç Resûlullah ile beraber namaz kılardı. Birçok günah ve çirkin işlerde de bulunurdu. Resûlullah’a o gencin yaptıkları anlatılınca dedi ki, namaz, onu yaptıklarından menedecektir. Çok kısa bir zaman sonra onları bıraktı ve tevbe etti.”³⁹⁰

Beyzâvî, namazın özelliklerinden biri olan günahlara kefarete oluşuna ve kusurları örtmesi yönüne dikkatleri çekmiştir.³⁹¹ Hûd sûresinin 114. Âyetindeki “إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ” ifadesinin tefsirinde iyiliklerin kötülükleri sildiğini ve günahlara keffaret olduğunu, hasenelerin en önemlilerinden birinin de namaz olduğunu belirtmiştir. Bu âyeti “İki namaz, büyük günahlardan sakınıldığı takdirde arasındaki küçük günahlara keffarettir.”³⁹² hadisiyle tefsir etmiştir. Bu yorumunu âyetin sebep-i nüzûluyla güçlendirmiştir: “Bir sahabe Resûlullah’a geldi ve: Ben bir kadına dokundum, ancak ona yaklaşmadım, dedi. Âyet bu olay üzerine indi ve sahabînin kılmış olduğu namazın işlediği günahı temizlediği belirtildi.”³⁹³ Beyzâvî, günahların insanın ruh ve kalbinde bir kir ve pislik gibi olduğunu, Allah (c.) o kirlerimizden temizlenmemizi istediğini, namaz ve zekâtın bizi bu kirlere temizleyen en önemli vesilelerden olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁴ Beyzâvî, sahabenin Peygamberle gizli konuşmalarından önce sadaka vermediklerinden dolayı hata ettiklerini ama bunun namazla telafisinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Müfessir namazın bunun gibi kusurları tedavi edişini kırık bir kemiğin tekrar düzeltilip onarılmasına benzetmiştir.³⁹⁵

Beyzâvî, namazın farklı bir özelliğinin de bedenî ve rûhî birçok ibâdeti kendi bünyesinde barındırması olduğunu ifade etmiştir. Müfessire göre namaz, hadesten ve necasetten taharet gibi maddi temizlikle beraber, ruhun ve kalbin manevi temizliğine vesile olmaktadır. Ayrıca namaz, malını taharet ve setri avrete sarfetmekle mali bir ibâdet gerçekleştirmek ve Kâbeye yönelmek, kendini ibâdete verip yoğunlaşmak,

³⁹⁰ Beyzâvî, c. I, s. 210; Buhârî, *Tefsir*, 4.

³⁹¹ Beyzâvî, c. I, s. 25; c. I, s. 506.

³⁹² Müslim, *Taharet*, 14.

³⁹³ Tirmizî, *Tefsir*, 3112.

³⁹⁴ Beyzâvî, c. I, s. 472.

³⁹⁵ Beyzâvî, c. II, s. 271; Beyzâvî, bu yorumunu Mücadele sûresinin 12. ve 13.âyetlerini tefsir ederken yapmıştır. “Ey iman edenler! Peygamber’e gizli bir şey söyleyeceğiniz zaman, gizli olarak söylemeden önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer bulamazsanız, şüphesiz Allah bağışlar ve merhamet eder. Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten çekiniyor musunuz? Bunu yapamazsanız; Allah, tevbenizi kabul eder, öyleyse namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Elçisine itaat edin, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” Mücâdele, 58/12-13.

azalarla tevazu göstermek, Fâtiha gibi namaz sûrelerini okuyarak Kur'ân tilâvetini gerçekleştirmek, kelime-i şهادet getirmek, kalp ile ihlaslı bir niyet getirmek, şeytanla mücadele etmek, Cenâb-ı Hakk'a yalvarmak, şükürün bütün çeşitlerini ve dua gibi ibâdetleri kapsamaktadır.³⁹⁶

Beyzâvî, namazın ibâdetlerin anası, mü'minlerin mi'racı ve âlemlerin rabbine yakarış olduğunu, namaz vesilesiyle kulun Rabbinin huzuruna yükselip ona yalvarıp dua ettiğini ifade etmiştir.³⁹⁷ Ayrıca namaz kılanın ona yapılan uyarılardan ve tavsiyelerden etkilendiğini ve yaşamında güzel değişimler gerçekleşip hayatını Kur'ân'ın emrettiği şekilde yaşayacağını belirtmiştir.³⁹⁸

Beyzâvî namazın öneminden dolayı Allah (c.)'ın namaz kılanlara büyük vaadlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Farz namazını edâ edenlerin hadislerde belirtildiği gibi inci ve yakuttan köşkerin bulunduğu bir mertebe olarak tasviri yapılan Adn cennetine gireceklerinin müjdelendiğini ve cennetten daha büyük olan rıza-i ilahiyi kazanacaklarını ifade etmiştir.³⁹⁹ Cenâb-ı hakk'ın insan için cennet ve cehennemde bir yer hazırladığını, kâfirlerin namaz kılmamalarından dolayı bu büyük mükâfatı kaçıracağını; mü'minlerin ise, namazlarını vaktinde ve devamlı kıldıklarından dolayı Firdevs gibi cennetin yüksek makamlarına nâil olacaklarını ve aynı zamanda o kâfirlerin yerlerine de mirasçı olacaklarını belirtmiştir.⁴⁰⁰ Ayrıca Beyzâvî Kur'ân'ın namazı terkedenleri dehşetli bir şekilde tehdit ettiğini, namazı terkeden ve vaktinde kılmayanın cennetin yolundan sapıp, gayya olarak tabir edilen cehennemın diğer derelerinin dahi ondan sakındığı dehşetli bir dereye düşeceklerini anlatmıştır.⁴⁰¹ Müfessir, yetimle ilgilenmemek dinde zafiyeti gösterip ve azarlanma ve kınamayı icab ederse dinin direği olan namazı kılmamanın daha ziyade azarlanmayı ve kınanmayı gerektirdiğini, söylemiştir. Kur'ân, namazdan gafil olanlara ve gösteriş için namaz kılanlara “*Yazıklar olsun*”⁴⁰² ifadesiyle ağır bir azarlamada bulunmuş ve hem halk ile hem Hâlıkı ile muamelelerinin kötü olduğuna işaret etmiştir.⁴⁰³

³⁹⁶ Beyzâvî, c. I, s. 59.

³⁹⁷ Beyzâvî, c. I, s. 95.

³⁹⁸ Beyzâvî, c. II, s. 271.

³⁹⁹ Beyzâvî, c. I, s. 412.

⁴⁰⁰ Beyzâvî, c. II, s. 100.

⁴⁰¹ Beyzâvî, c. II, s. 543.

⁴⁰² Mâûn, 107/4.

⁴⁰³ Beyzâvî, c. II, s. 625.

Beyzâvî göre “Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibâdet eden kimselerdi”⁴⁰⁴ meâlindeki âyette genelin özele atfı yani ibâdet ve hayır gibi genel bir ifadeden sonra namaz ve zekât gibi ibâdetlerin zikredilmesi, bu iki ibâdetin diğer ibâdetlerden daha üstün olduğunu gösterir.⁴⁰⁵ Yine Meâric sûresinin 23. ve 34. âyetlerinde⁴⁰⁶ mü’minlerin özelliklerini anlatırken iki def’a namazın zikredilmesi, faziletinin ve diğer ibâdetlerden üstünlüğünün delili olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁷

Beyzâvî, namazın Allah ve Resûlüne bir icabet olduğunu ifade etmiş ve bu mânâyı şu hadisle izah etmiştir: “Resûlullah Ubey adlı bir sahabeyi çağırdı. Sahabe ise namaz kılıyordu. Hemen namazını kıldı ve geldi. Resûlullah, bana icabet etmene ne mani oldu? dedi. Sahabe namaz kıldığını söyledi. Resûlullah bana gelen “Allah ve Resûlü’ne icabet edin.”⁴⁰⁸ âyetinden haberin yok mu? dedi.”⁴⁰⁹ Beyzâvî, bu hadisteki icabet emrinin hangi aşamada olması gerektiği hususunda ihtilafa düşüldüğünü belirtmiştir.⁴¹⁰

Allah mü’minlerin istikamet üzere devam etmeleri için sınırlar koymuştur. Beyzâvî, rükû ve secde ederek namaz kılanın, bu sınırlara göre hareket ederek kâmil mü’minler sınıfına dahil olacağını ifade etmiştir.⁴¹¹

Beyzâvî, namazın sıkıntılara karşı manevi bir sed olduğunu ve Resûlullah (a.s.)’in ailesi sıkıntıya düştüğü zaman onlara namazı emredip ve Tâhâ 132. âyeti okuduğunu belirtmiştir.⁴¹² Beyzâvî, kişinin namaz vesilesiyle Allah’a ve âhirete yönelmesiyle dünyaya olan şehvetinin kırılacağını böylelikle geçim sıkıntısını önemsemeyeceğini ve dünyanın güzelliklerine göz dikmeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹³ Aynı zamanda namaz kılan bir kişinin gelecek hakkında korkmadığını, kaybettiği

⁴⁰⁴ Enbiya, 21/73.

⁴⁰⁵ Beyzâvî, c. II, s. 75.

⁴⁰⁶ “Onlar namazlarında devamlıdır.” Meâric, 70/23; “Onlar namazlarını korurlar.” Meâric, 70/34.

⁴⁰⁷ Beyzâvî, c. II, s. 527.

⁴⁰⁸ Enfâl, 8/2

⁴⁰⁹ Buhârî, Tefsîr, 130.

⁴¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Beyzâvî, c. I, s. 380.

⁴¹¹ Beyzâvî, c. I, s. 423.

⁴¹² Tâhâ 132. âyetin meâli şöyledir: “Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç takva iledir.”

⁴¹³ Beyzâvî, c. II, s. 62.

şeylerden dolayı üzülmeyeceğini bunun sonucunda hayatının saadet içinde geçeceğini söyleyerek namazın psikolojik etkisine vurgu yapmıştır. ⁴¹⁴

Merâğî'ye göre namaz, Mâbud olan Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini ve ona ne kadar ihtiyaç duyulduğunu anlamının ve hissetmenin en mükemmel ifadesidir. Namazın nefsin terbiyesinde ve insanı yüce ve manevi âlemlere yükseltmesinden dolayı Allah (c.) “*Şüphesiz namaz ahlâksızlıktan ve günahlardan alıkoyar.*” ⁴¹⁵ buyurarak namazın bu büyük etkisini anlatmıştır. Resûlullah ise “Namaz dinin direğidir.” ⁴¹⁶ diyerek namazın önemini vurgulamıştır. ⁴¹⁷ Merâğî, namazı nefisleri ıslah edip rezaletin ve kötülüğün kirlerinden temizleyip çeşitli güzel ahlâklarla donatan bir ibâdet olarak tanımlamaktadır. ⁴¹⁸ Müfessir ayrıca namazın iki dünyada zafere götüren bir vasıta, istikamet pusulası, en şerefli bir ibâdet, imanın göstergesi, Allah'ı hatırlatma gibi özelliklerinden bahsetmiştir.

Merâğî, namazın insanı dünya ve âhirette zafere götüren önemli vasıtalarından biri olduğunu ifade etmiştir. Çünkü namazın, iman bağlarını kuvvetlendirdiğini, sağlamlaştırdığını, insanın gayretini ve şevkini artırdığını, himmetini yücelttiğini, Allah'a münacat ve yalvarmakla ruhu manen yükselttiğini söylemiştir. Namaz vesilesiyle mü'minlerin birbiriyle tanışıp kaynaştığını bununla imanın ve Allah'a olan güvenin arttığını ifade etmiştir. Böylelikle nefsin açık ve gizli olarak işlediği günahlardan uzaklaştığını belirtmiştir. Merâğî, namaz kılanın hakkı daha iyi kavrama noktasında derinleştiğini ve kuvvetleştirdiğini bunun sonucunda Allah'ın söz verdiği zafere liyakat kazanacağını ifade etmiştir. ⁴¹⁹

Merâğî, namaz kılan ve infak eden mü'minlerin istikamet üzerinde olduğunu, nasıllı bir insanın bineğin üstünden düşmeden yoluna devam ettiği gibi namaz kılanların da hayatlarına istikametle devam edeceklerini belirtmiştir. Eğer kişi kendi arzularına göre hareket ederse doğru yolu kaybedeceğini ve dalalet yollarına düşeceğini ifade etmiştir. Nitekim Araplar “Arzusuna bindi, sapıklığı binek yaptı.” sözüyle kendi nefsanî arzularına göre hareket edip namaz kılmayanların yoldan sapacakları anlamını kasetmişlerdir. ⁴²⁰

⁴¹⁴ Beyzâvî, c. I, s. 143.

⁴¹⁵ Ankebût, 29/45.

⁴¹⁶ Tirmizî, *İman*, 8.

⁴¹⁷ Merâğî, c. I, s. 44.

⁴¹⁸ Merâğî, c. I, s. 135.

⁴¹⁹ Merâğî, c. I, s. 161.

⁴²⁰ Merâğî, c. I, s. 46.

Merâğî, namazın özelliklerinden birinin günahlara karşı kefareti olduğunu Hûd sûresinin 114. Âyetinde geçen “إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ” ifadesini tefsir ederek göstermiştir, Zira bu haseneden muradın namaz olduğuna: “Beş vakit namaz büyük günahlardan çekinildiği takdirde arasındaki küçük günahlara keffarettir.”⁴²¹ hadisini delil getirmiştir.⁴²²

Müfessir, namazı, şer’i hükümlerin şeaîr kısmı kapsamında incelemiş ve şeaîri şöyle tarif etmiştir: Kendine has bir şekilde kılınan namaz, Kâbe’ye yönelmek, haccın şartları ve fiilleri gibi dinin alametleri ve sembolleri olarak kabul edilen ibâdetlerdir. Allah bu gibi ibâdetleri, sırrını tamamen anlayamadığımız gâyelere binaen emretmiştir. Bizler bunlar hakkında tasarrufta bulunup arttırıp eksiltermeyiz. Hiç kimse bunlarla ilgili içtihad edemez. Âvam olsun âlim olsun fark yoktur.⁴²³

Merâğî namazın toplumsal faydalarına dikkati çekmiştir. Namazın din kardeşliğini te’sis ettiğini ve mü’minler arasındaki düşmanlık ve kini yok ettiğini ifade etmiştir. Aynı kibleye dönmekle ve cemaat halinde kılınan namazlar vesilesiyle bir tanışma, muhabbet ve kardeşlik oluştuğunu ve bu gibi ibâdetlerin bir birlik oluşturduğundan bahsetmiştir. Aynı zamanda namazın, zengin ve fakiri aynı safta buluşturarak aralarındaki ekonomik seviyeyi kaldırıp manevi eşitliği te’sis ettiğini belirtmiştir.⁴²⁴ Merâğî Müslümanların ferdi ve toplumsal manevi çöküntülerinin sebebini namazla bağdaştırarak şu eleştirilerde bulunmuştur: Âyet ve hadisler namazın bu kadar önemine işaret etmişken, acaba Müslümanların çoğunluğu neden dolayı namazdan yüz çevirdiler, namazı bırakıp ondan gafil olanlar çoğaldı ve namaz kılanların sayısı azaldı? Nasıl oluyor da onlardan birine âyetler ve hadisler okunur, ama o işitmemiş, kulağında bir perde varmış gibi sağır davranıp, kibirlenerek namaz kılmamakta ısrar eder. Bunun sebebi şefaâtçilerin şefaâtına dayanmasıdır. İslâm’a mensup olmaya güvenir ve bunun, âhirette saadete nail olmak için kafi olduğuna inanır. Aynı zamanda bu kimseleri haktan uzaklaştıran aldâtıcı şeyhleri vardır. Nitekim şehir ve köylerde namazın terk edilmesi veya lakaytlık neticesinde ahlâksızlıklar ve günahlar yaygınlaşmış, içki satan yerler, gayr-ı meşru eğlence mekanları ile kumarhaneler çoğalmış, iyilik yapanlar azalmıştır. Karşılıklı merhamet ve şefkat yok olmuş, insanlar arasında güven azalmış, çiftçiler, ekinler

⁴²¹ Tirmizî, *Tahâret*, 14.

⁴²² Merâğî, c. IV, s. 364.

⁴²³ Merâğî, c. I, s. 211.

⁴²⁴ Merâğî, c. IV, s. 86.

olgunlaşmadan önce koparmak, olgunlaştıktan sonra çalmak, zehir veya silahla hayvanları öldürmek sûretiyle birbirlerine saldırmaya başlamışlardır. Can ve mal güvenliği de sarsılmıştır. Eğer insanlar, Allah'ın emrettiği şekilde namaza devam etselerdi, psikolojik faktörle bütün bunlardan vazgeçeceklerdi. Zira namaz, kötülük yapmaktan meneden bir bekçi ve gözcüdür. Bu nedenle, namaza devam eden kimse kumarhanelere, eğlence ve ahlâksızlık yerlerine gitmeye rıza göstermez ve iyiliğe engel olmaz. Tam tersine yardıma müstehak olan kimselere yardım etmeye ciddi gayret gösterir. Sözünde durur, başkasının hakkına tecavüz etmez. Namaz ciddi olarak kılan kimse, hiçbir şekilde ailesinin, akraba ve komşularının haklarını zâyi etmez.⁴²⁵

Müfessir, bedeni ibâdetlerin arasında en şerefli ve en kıymetlisi namazdır, diyerek namazın önemine dikkatleri çekmiştir.⁴²⁶ Merâğî, Mü'minûn sûresinde mü'minlerin özelliği anlatılırken, namazla başlayıp namazla bitirilmesinin namazın büyük bir erdem olduğunu gösteren bir işaret olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁷ “Bilin ki en hayırlı en üstün amel namazdır”⁴²⁸ ve “En faziletli amel vaktinde kılınan namazdır.”⁴²⁹ hadislerini zikrederek namazın ehemmiyetine vurgu yapmıştır. Ayrıca Merâğî namazın üstün bir ibâdet olmasının bir hikmetini her şeyi yaratan Allah'ı ta'zim etme anlamı taşımasına bağlamıştır.⁴³⁰

Merâğî, namazı kul ile Allah arasındaki bağ ve bir sözleşme olarak tanımlar. Allah'u Teâlâ ihsan ve ikramıyla rububiyet sözleşmesini gerçekleştirdiği gibi kul da namaz gibi ibâdetlerle kulluk sözleşmesini gerçekleştirir.⁴³¹ Kul Rabbinin ona verdiği büyük nimetlere karşı şükür olarak namaz kılar.⁴³² Zira namaz nimetlere şükür olarak farz kılınmıştır. Çünkü Allah korkudan sonra güveni, İslâmiyeti, zayıfken bize kuvveti ihsan etmiştir.⁴³³

Müfessir, namazın imanın en somut göstergesi ve rüknü, zengin ve fakir, amir ve memur herkesin üzerindeki farzı ve Allah'ın üzerimizdeki hakkı olduğunu ifade

⁴²⁵ Merâğî, c. I, s. 355; Namazın sosyal etkileri için bkz. Kutup, Seyyid, *Fî Zilâl-il Kur'ân*, İhyâü't-Turasü'l-Arabî, Beyrut 1967, c. I, s. 213.

⁴²⁶ Merâğî, c. VI, s. 186.

⁴²⁷ Merâğî, c. VI, s. 269.

⁴²⁸ İbni Mâce, *Tahâret*, 3.

⁴²⁹ Buhârî, *Mevâkit*, 5.

⁴³⁰ Merâğî, c. VI, s. 186.

⁴³¹ Merâğî, c. VI, s. 186.

⁴³² Merâğî, c. IV, s. 129.

⁴³³ Merâğî, c. VI, s. 370.

etmiştir. Merâğî, eğer kâfirler şirkten tevbe edip namaz kılarılarsa onlara dokunulmayacağını, hür ve serbest bırakılacağını ve namaz kıldıklarından dolayı kan ve malları koruma altına gireceğini söylemiştir. Çünkü namaz imanın varlığının bir işaretidir. Bunu te'yid eden Ebu Hureyreden rivâyet edilen şu hadisi zikreder: “İnsanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer kelime-i şehadet getirip, namaz kılıp zekât verirlerse mal ve kanları korunmuş olur.”⁴³⁴ Müfessir, savaşmamak için namaz yeterli bir sebep olduğunu, çünkü namaz, mü'minler arasındaki toplumsal ve imani ve ruhi bağları te'sis ettiğini belirtmiştir.⁴³⁵ İbrâhîm (a.)'ın da “*Beni ve neslimi namaz kılmaya muvaffak kıl*”⁴³⁶ diye özellikle namaz için dua etmesinin sebebini, namazın mü'mini kâfirden ayırt eden özelliğine bağlamıştır.⁴³⁷

Merâğî, namazın özelliklerinden birini Allah'ı devamlı olarak hatırlamak olduğunu ve namazın bu hususiyetinden dolayı farz kılındığını ifade etmiştir. Namazda sadece Allah düşünülüp ona dua edilip ve ona teveccüh edilmesi gerektiğini; namazda hem dille hem kalp ile zikir olduğunu ve kalp ve dilin beraber meşguliyeti sonucu insanların günahlardan korunacağını ifade etmiştir.⁴³⁸ Namazın, mü'minlere beş def'a Rablerini hatırlattığını, onun huzurunda olduğunu hissettirdiğini böylelikle açık ve gizli hallerde nefsin kontrol altına alınmasını sağladığından bahsetmiştir.⁴³⁹ Merâğî, Kur'ân'ın insanlara sonsuz hayatları için tavsiye ve uyarılarda bulunduğunu; bu uyarılardan ancak dinin çizdiği şekilde farz namazlarını kılanların etkilenip hayatlarında güzel değişimler gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁰

Kur'ân, insanları Allah'a yaklaşmaya ve kurtuluşa ermeğe götüren amelleri teşvik edip ve onun rızasından uzaklaştıran günah ve kusurları yapmaktan alıkoymak için korkutma yolunu tutmuştur. Müfessir, namazın öneminden dolayı Allah (c.)'ın namaz kılanlara büyük vaadlerde bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴¹ Allah namaz kılanlara dünya ve âhirette rahmet edeceğini, huşû içinde ve tevazu göstererek namazını edâ edenleri ve seherlerde istiğfar edip namaz kılanları ise altından nehirler akan cennetlerle müjdelemiştir. Münafıklara ise namazı ihlasla kılmadıkları ve

⁴³⁴ Buhârî, İman, 17.

⁴³⁵ Merâğî, c. IV, s. 48-49.

⁴³⁶ İbrâhîm, 14/40.

⁴³⁷ Merâğî, c. IV, s. 135.

⁴³⁸ Merâğî, c. IV, s. 84.

⁴³⁹ Merâğî, c. VII, s. 277.

⁴⁴⁰ Merâğî, c. VIII, s. 100.

⁴⁴¹ Merâğî, c. I, s. 64.

tembellik ettiklerinden dolayı lanet edileceğini; namazdan menedenin ise perçeminden tutulup çekilerek büyük bir azab çektirileceğini ifade etmiştir.⁴⁴² Merâğî, “Felah” kelimesinin “felh” kökünden geldiğini, yarmak ve kesmek demek olduğunu, yeri yardığından dolayı çiftçiye fellah dendiğini ifade edip Bakara sûresi 5. Âyette⁴⁴³ geçen “الْمُفْلِحُونَ” lafzını, namaz ve ibâdetlerle ciddi gayret ve emekten sonra bütün yollar açılarak kapalı hiçbir yol kalmadan amacına ulaşan ve başaran kimse olarak tanımlamaktadır.⁴⁴⁴

Resûlullah hastalanıp vefat etmek üzereyken ümmetine son nasihatı namaz olmuştur.⁴⁴⁵ Müfessir bu hadisenin bize namazın ne kadar önemli olduğunu gösteren büyük bir ölçü olduğunu ifade etmiştir. Merâğî, namazın Rabbimize yakınlaşmak için onunla aydınlanacağımız bir lamba vazifesi gördüğünü; Allah’a giden yolda önümüzü aydınlatıp bizi Allah’a kavuşturacak önemli bir vasıta olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁶

Müfessir namazla Allah’tan yardım isteneceğini, zira namaz ve sabrın Allah’ın yardımı için manevi direkler hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Namazın çok faydaları olduğu dinin nasları ve hayat tecrübeleriyle sabit olduğunu belirtmiştir. Merâğî, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: Çünkü namaz ahlâksızlıktan ve günahlardan korur. Kul her yerde ve mekânda Allah’ın huzurunda olduğunu bilir. Günde beş defa rabbine münacat eder. Resûlullah’ın zor ve sıkıntılı bir durumla karşılaştığı zaman namaza iltica ettiği rivâyet edilmiştir.⁴⁴⁷ Bir sefer esnasında kızının ölüm haberini alan İbni Abbas yolun kenarına geçti ve namaz kıldı. Akabinde “*Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin.*”⁴⁴⁸ âyetini okuyarak bineğine doğru yürüdü. Aynı zamanda namaz kılan, ruhuna hâkim olup kalbini dolduran bu şuur ile bu yoldaki her zorluğu kolay, her üzüntüyü hafif bularak her türlü belaya katlanır ve her türlü zorluğa karşı koyar. Böylece nefsi, sıkıntılarda sığındığı ve musibetler kendisini ürküttüğü zaman başvurduğu Rabb’ini hoşnut eden hususlardan başka hiçbir şeyi arzulamaz.⁴⁴⁹

⁴⁴² Merâğî, c. IX, s. 285-287; c. VI, s. 233.

⁴⁴³ “*İşte onlar Rablerinin göstermiş olduğu hidayet yolu üzerindedirler ve felaha(kurtuluşa) erecek onlardır.*” Bakara, 2/5.

⁴⁴⁴ Merâğî, c. I, s. 46.

⁴⁴⁵ Canan, İbrâhîm, *Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1993, c. XVI, s. 264.

⁴⁴⁶ Merâğî, c. IV, s. 129.

⁴⁴⁷ Ebû Dâvud, *Tetavvu’*, 22.

⁴⁴⁸ Bakara, 2/153.

⁴⁴⁹ Merâğî, c. I, s. 94; c. VII, s. 308.

Beyzâvî ve Merâğî'nin namazın özelliği hakkındaki ortak görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Günahlara karşı bir kefarete olması;⁴⁵⁰ Namazın şükür olması;⁴⁵¹ Bir zikir olup Allah'ı hatırlatıp günahlardan çekindirmesi;⁴⁵² Hayattaki sıkıntılı şeylere karşı insanın mukavemetini arttırıp, ferahlatması;⁴⁵³ Toplumsal hayatta bir birlik ve kardeşlik ve yardımlaşmayı tesis etmesi;⁴⁵⁴ Ruhu, nefsi ve kalbi temizleyip, terbiye etmesi ve kemâle erdirmesi;⁴⁵⁵ Namazın öneminden dolayı kılanların büyük mükâfatlarla müjdelenecekleri, kılmayanların dehşetli tehdit edilmesi;⁴⁵⁶ Namazın bir dua ve mi'raç olması;⁴⁵⁷ Namazın kılanın hayatında müsbet değişim ve yansımaların gerçekleşmesi;⁴⁵⁸ Namaz kılanın istikametle hayatlarını geçirmeleri;⁴⁵⁹ İbadetlerin en üstünü olması;⁴⁶⁰ Allah ve Resûlüne icabet oluşudur.⁴⁶¹

Merâğî, içtimai tefsir özelliğinden dolayı namazın toplum hayatına yansımalarından sıklıkla bahsetmiştir. Namazı kul ile Allah arasındaki bir rububiyet ve kulluk sözleşmesi olarak tanımlamış ve dinin bir şairi olduğuna dikkati çekmiştir.⁴⁶² Resûlullah hastalanıp vefat etmek üzereyken ümmetine son nasihatının namaz olduğunu; namazın Rabbimize yakınlaşmak için onunla aydınlanacağımız bir lamba vazifesini gördüğünü belirtmiştir.⁴⁶³ Namazın özelliğini daha ayrıntılı izah etmiştir.

Beyzâvî ise, namazın bedenî ve rûhî birçok ibâdeti kendi bünyesinde barındırdığını ifade etmiştir.⁴⁶⁴ Beyzâvî tefsiri, icmâlî bir tefsir olduğundan konuyu kısa ve veciz ifadelerle izah etmiştir.

⁴⁵⁰ Beyzâvî, c. II, s. 271; Merâğî, c. IV, s. 364; c. IV, s. 364.

⁴⁵¹ Beyzâvî, c. I, s. 626; Merâğî, c. IV, s. 129.

⁴⁵² Beyzâvî, c. I, s. 210; Merâğî, c. IV, s. 84; c. VII, s. 277.

⁴⁵³ Beyzâvî, c. II, s. 62; c. I, s. 143; Merâğî, c. I, s. 94.

⁴⁵⁴ Beyzâvî, c. I, s. 58; Merâğî, c. IV, s. 86.

⁴⁵⁵ Beyzâvî, c. II, s. 229; Merâğî, c. I, s. 161.

⁴⁵⁶ Beyzâvî, c. I, s. 412; c. II, s. 100; c. II, s. 625; Merâğî, c. I, s. 64; c. IX, s. 285-287; c. VI, s. 233; c. I, s. 46.

⁴⁵⁷ Beyzâvî, c. I, s. 95; Merâğî, c. I, s. 43

⁴⁵⁸ Beyzâvî, c. II, s. 271; Merâğî, c. VIII, s. 100.

⁴⁵⁹ Beyzâvî, c. I, s. 423; Merâğî, c. I, s. 46.

⁴⁶⁰ Beyzâvî, c. II, s. 75; c. II, s. 527; Merâğî, c. VI, s. 186; c. VI, s. 269.

⁴⁶¹ Beyzâvî, c. I, s. 380; Merâğî, c. III, s. 502.

⁴⁶² Merâğî, c. VI, s. 186; Merâğî, c. I, s. 211.

⁴⁶³ Merâğî, c. IV, s. 129.

⁴⁶⁴ Beyzâvî, c. I, s. 59.

2.2. Namaz ile İman Arasındaki İlişki

Namaz ile iman arasında çok kuvvetli bir bağ vardır. Zira Allah'a iman ona itaatı gerektirir. Beyzâvî, imanı temele, ibâdeti ise onun üzerine inşa edilen binaya benzetmiştir. Temeli çürük bir bina çökeceği gibi binası olmayan bir temel de çok bir mânâ ifade etmez. Bu misal, imanın ibâdeti ayakta tuttuğunu ve onunla devamının mümkün olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁵

Beyzâvî, mü'mini kâfirden ayıran özelliğinin namaz olduğunu ifade etmiştir. “*Ancak şeytan içkide ve kumarda aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkoymak ister.*”⁴⁶⁶ meâlindeki âyetin tefsirinde namazın özellikle vurgulanmasının sebebini onun büyüklüğünü göstermek ve bir uyarı yapılmak istendiğini belirtmiştir. Çünkü namazdan yüz çeviren imandan yüz çeviren gibi olduğunu zira namazın imanın direği görevini üstlendiğini ifade eder.⁴⁶⁷ Beyzâvî bu mânâyı te'yiden kiblenin değiştirilmesinin hikmetini anlatan âyette geçen “*Allah imanınızı zayi edecek değildir.*”⁴⁶⁸ ifadesinde geçen “iman” lafzına namaz anlamı verildiğini “*قيل*” formuyla⁴⁶⁹ belirtmiştir.⁴⁷⁰

Beyzâvî, namazın bir kişide imanın varoluşunun önemli bir alâmeti olduğunu belirtmiştir.⁴⁷¹ Nitekim Tevbe sûresi 5. âyet-i kerîmesinde⁴⁷² ahitlerini bozan müşriklerin öldürülmesini eğer tevbe eder ve namaz kılarlarsa bırakılmalarını emretmektedir. Çünkü Beyzâvî'ye göre namaz, onların imâna geldiklerini gösteren bir işaret görevini görmektedir.⁴⁷³

Müfessir, namaz gibi sâlih ameller işleyenlerin, âhirete kesin bir şekilde iman etmiş olduklarını söyler. Çünkü zor tekliflere tahammül ve ibâdetleri yapmak ancak âkibet korkusuyla ve cehennemden dehşetinden çekinmekle ve hesap gününe inanmakla mümkündür. Zira insan suç işlemeye meyyaldir eğer ceza olmazsa birçok

⁴⁶⁵ Beyzâvî, c. I, s. 39.

⁴⁶⁶ Mâide, 5/91.

⁴⁶⁷ Beyzâvî, c. I, s. 282.

⁴⁶⁸ Bakara, 2/143.

⁴⁶⁹ Beyzâvî, zayıf olarak kabul ettiği rivâyet ve görüşleri “*قيل*” formuyla ifade eder.

⁴⁷⁰ Beyzâvî, c. I, s. 92; Müfessir Sevrî de iman kelimesini namaz olarak tefsir etmiştir; Sevrî, Süfyan b. Said b. Mesrûk (ö. 161/778), *et-Tefsir*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1983, s. 52.

⁴⁷¹ Beyzâvî, c. I, s. 311.

⁴⁷² “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayıp hapsedin; her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tevbe eder, namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Doğrusu Allah, bağışlar ve merhamet eder.” Tevbe, 9/5.

⁴⁷³ Beyzâvî, c. I, s. 395.

kanunu çiğneyebilir. ⁴⁷⁴ Beyzâvî, münâfıkların namazdaki tembelliklerini ve kendilerine ağır gelmesini ise âhirete iman etmemelerine bağlar. Çünkü münâfıklar namazdan sevap beklemedikleri gibi onu terkettiklerinde de azaba uğramaktan korkmuyorlar. ⁴⁷⁵ Zira âhirete iman eden âkıbetinden korkar. Korku ise, onu çokça düşünmeye sevkeder. Bunun sonucunda peygamberlere ve kitaplara iman eder ve namazına devam eder ve onu kaçırmaz. ⁴⁷⁶

Beyzâvî, birçok âyetin tefsirinde namazla iman arasındaki ilişkiye değinmiştir. İmanın namaz kılmayı gerektirdiğine, namaz kılmayı devamlı hale getirdiğine dair açıklamalarda bulunduğu gibi, namazın da imanı ayakta tuttuğuna vurgu yapmıştır.

Merâğî ise tefsirinde Allah'a ve âhirete imanla, namaz arasındaki ilişkiye şöyle değinmiştir: İnsan Allah'a ve her yaptığı amelin karşılığını bulacağı âhirete inanırsa nefisler Kur'ân'ın hidâyetini almaya ve kabul etmeye ve nurundan istifade edip hayatını yön vermeye hazır bir hale gelir. Allah'a ve âhirete kesin bir iman fiiliyattaki eser ve tesirleriyle bilinebilir. Amele dökülmeyen bir iman zihinde bir hayalden ibarettir. Çünkü imanın organlarda ve dilde bir eseri görülmemektedir. Nefsin dizginlenip, amellerde müsbet değişimler olmadığı müddetçe gerçek bir imandan söz edilemez. ⁴⁷⁷ Mü'minler âhirete tam iman ettikleri için hayır ve şer olan bütün amellerin hesaba çekileceği bir günün varlığına inanırlar. Amellerin sevabını ümit eder, Allah'ın azabından korkarlar. Kâfirler amellerinin sevabını ummadığı azabından korkmadıkları için namaz kılmazlar. ⁴⁷⁸ Ayrıca kul, Rabbine kavuşacağını bilip, kıldığı namazların âhiretteki karşılığına inandığı için namazını huşû ile kılar ve kıldığı namazlar ona ağır gelmez. Bilakis ondan büyük bir lezzet alır. Daha çok namaz kılar. Zira karşılığını alacağına inanan kimse vermekte cömert davranır. ⁴⁷⁹ Müfessir, mü'minlerin namaz kılmalarının sebeplerinden birinin de kalplerin dehşet aldığı, azabından titrediği, gözlerin dehşetinden yuvasından çıktığı bir günden korkmaları olduğunu ifade etmiştir. Böyle hisseden bir mü'minin Allah'ın azabından korkup namazla ona iltica edeceğini belirtmiştir. ⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Beyzâvî, c. II, s. 170.

⁴⁷⁵ Beyzâvî, c. I, s. 408.

⁴⁷⁶ Beyzâvî, c. I, s. 311.

⁴⁷⁷ Merâğî, c. I, s. 45.

⁴⁷⁸ Merâğî, c. VII, s. 98-99.

⁴⁷⁹ Merâğî, c. I, s. 94-95.

⁴⁸⁰ Merâğî, c. IV, s. 370.

Müfessir, namazın iman bağlarını kuvvetlendirdiğini ifade etmiştir. Cemaatle kılınan namazlarla mü'minlerin kalplerinin kaynaştığını; birbirleriyle tanıştırap kardeşliklerini ve muhabbetlerini arttırdıklarını; bunların neticesinde imanlarının kuvvetlendiğini belirtmiştir.⁴⁸¹

Merâğî, Bakara 143. âyetinin⁴⁸² tefsirinde namaz ve kible hususunda peygambere uymanın, imanın bir gereği olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸³

Müfessir, namazı imanın varlığının bir göstergesi olarak kabul etmiştir. İbrâhîm (a.) "*Beni ve neslimi namaz kılmaya muvaffak kıl.*"⁴⁸⁴ diye dua etmesinin sebebini ise mü'mini kâfirden ayırt eden özelliğiyle izah etmiştir.⁴⁸⁵ Aynı zamanda namaz kılmayanın kalbinin hasta ve imanının zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁶ Merâğî, namazla iman arasındaki bu kuvvetli ilişkiyi göstermek için şu hadisleri zikretmiştir: Resûlullah (a.s.) bir gün namazı anlattı ve şöyle dedi: "Her kim, namaza devam ederse namaz, kıyâmet günü kendisi için nûr, delîl ve kurtuluş vesilesi olur. Her kim de ona devam etmezse, namaz ona nûr, delîl ve kurtuluş vesilesi olmaz ve kendisi kıyâmet günü, Kârun, Firavun, Haman ve Übeyy bin Halef ile beraber olur."⁴⁸⁷ "Resûlullah(s.a.v)'in ashâbı, namazdan başka hiçbir amelin terkini küfür olarak görmüyorlardı."⁴⁸⁸

Merâğî ve Beyzâvî, mü'mini kâfirden ayıran özelliğinin namaz olduğunu; aralarında kuvvetli bir bağ olup doğru orantılı olduğunu; namazın imanın bir göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir. İki müfessire göre ahirete iman eden bir kimsenin sevap umarak, namazdan zevk alarak ve cehennem azabından korkarak namaz kılması gerekmektedir. Aksi takdirde o kimse namaz kılmadığı gibi namazın ona ağır geleceğini de belirtmektedirler.⁴⁸⁹ Beyzâvî ayrıca iman" lafzına -zayıf bir görüş olarak- namaz anlamı verildiğini belirtmiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸¹ Merâğî, c. I, s. 161.

⁴⁸² Bakara 143. Âyetin meâli şöyledir: "*Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir. Bağlı olduğun yönü peygambere uyanları, cayacaklardan ayırd etmek için kible yaptık. Doğrusu Allah'ın hidâyet ettiği kimselerden başkasına bu ağır bir şeydir. Allah, imanınızı boşa götürecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara şefkat edip merhamet edendir.*"

⁴⁸³ Merâğî, c. I, s. 195.

⁴⁸⁴ İbrâhîm, 14/40.

⁴⁸⁵ Merâğî, c. V, s. 135.

⁴⁸⁶ Merâğî, c. IX, s. 475.

⁴⁸⁷ Tirmizî, *Salât*, 2621.

⁴⁸⁸ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 129.

⁴⁸⁹ Beyzâvî, c. I, s. 39; Merâğî, c. I, s. 45; c.VII, s. 98-99; c. IX, s. 475.

⁴⁹⁰ Beyzâvî, c. I, s. 92.

Kur’ân insanları imâna davet ettikten hemen sonra imanın gereği olan ibâdete davet etmiştir. Kur’ân mü’minlere, namaz gibi ibâdetleri emretmiş, o ibâdetleri edâ ederken dikkat edecekleri hususlar ve âdâplar hakkında da önemli bilgiler vermiştir.⁴⁹¹ Biz de Beyzâvî ve Merâğî’nin bu konudaki görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

2.3. Namaz Nasıl Kılınmalı

Beyzâvî, salât kelimesiyle birlikte kullanılan “أقام” fiilinin lugat anlamlarını şu şekilde sıralamaktadır: “أقام” fiili sopayı doğrultmak veya devam etmek mânasına gelir. “قامت السوق” ifadesi ise alım-satımın bol olması anlamını taşır. Namaz tam mânasıyla edâ edilirse çok işlek ve bereketli bir çarşı gibi olur. Maddî ve manevî bereketi bol olur. Veya canla başla başlayıp, bıkip usanmadan devam etmek anlamına gelir. “قام بالأمر وأقامه” den gelir, o da ciddiyetle yapılması gerektiği mânasındadır.⁴⁹² İkame etmek, namazı ta’dil-i erkân ile kılmak yani, rükünlerini tam, doğru yapmak, hakkını vermek ve onu eğip bükmekten muhafaza etmektir.⁴⁹³

Beyzâvî, hakiki övgüye layık olan kimsenin namazın görünüşteki manevî sınırları olan sünnet ve farzları edâ eden kişi olduğu gibi namazın özü olan huşû ve kalbini tam mânasıyla Allah’a yöneltme gibi özellikleri beraber gerçekleştiren kişi olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁴

Beyzâvî, namazı edâda en önemli noktalardan birinin de devamlılık olduğunu, “يحافظون”⁴⁹⁵ ve “دائمون”⁴⁹⁶ lafızlarının bu mânayı ifade ettiğini belirtmiştir.⁴⁹⁷ Hakiki bir mü’minin özelliğinin hiçbir meşguliyetin onu namaz kılmaktan alıkoyamaması olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁸ Çünkü mü’min, en önemli işin o olduğunun bilincindedir. Beyzâvî, evlat ve çocuklarla ilgili hükümlerden sonra Bakara sûresi 238. âyetinde namazı vaktinde kılmaya ve devam etmeğe dikkat çekildiğini ta ki bunlarla meşgul olurken namazdan gâfil olunmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹¹ Meâric,70723, 70/34; Bakara, 2/3.

⁴⁹² Beyzâvî, c. I, s. 18; Zemahşerî de “أقام” fiili hakkında aynı bilgiler vermiştir bkz. Zemahşerî, Keşşâf, c. I, s. 154.

⁴⁹³ Beyzâvî, c. I, s. 522.

⁴⁹⁴ Beyzâvî, c. I, s. 18.

⁴⁹⁵ “Onlar ki namazlarını korurlar.” Meâric,70/34.

⁴⁹⁶ “Onlar ki namazlarına devam ederler.” Meâric, 70/23.

⁴⁹⁷ Beyzâvî, c. I, s. 527; c. I, s. 522.

⁴⁹⁸ Beyzâvî, c. I, s. 527.

⁴⁹⁹ Beyzâvî, c. I, s. 128.

Beyzâvî, Nisâ 43. âyetinin⁵⁰⁰ tefsirinde abdestle ilgili hükümler zikrederken “حتى تغتسلوا” ifadesinden hareketle bedenî temizliğin gerekliliği kadar namazda kalbi meşgul edecek ve oyalayacak şeylerden çekinilmesi ve nefsini temizlenmesi gereken her türlü şeyden temizlemesi gerektiği anlamını çıkarmıştır.⁵⁰¹

Merâğî’ye göre ikame, namazın görünüşteki rükünleri olan rükû, kıyâm secde, kıraat ve zikri tam mânasıyla yapmak, mânası ve ruhu hükmünde olan huşû ve tevazu içinde kılmak ve düşünerek Kur’ân okumaktır.⁵⁰² İkame, aynı zamanda dinin resmettiği şekilde, rabbimizin talep ettiği gibi edâ etme, kalp huşûsuyla, riyadan uzak, ihlasla, Allah’tan korkarak ve onun rızasını umarak, rükün ve şekillerini tam olarak gerçekleştirmektir.⁵⁰³ Böylelikle namaz, bütün rükün ve şartların edâ edilmesiyle Mâbud olan Allah’ın azametini ve haşmetini ve insanın ona ne derece muhtaç olduğunu hissettirir.⁵⁰⁴

Merâğî, hakiki bir namazın özelliklerinden birinin huşû içinde kılınması olduğunu ifade etmiştir. Huşûyu kalp ve organların korku ve teslimiyet ve sükûnet içinde olması, Allah’a karşı bir zillet içinde ve tevazu halinde ve azabından korkması şeklinde tarif etmiştir. Merâğî, âlimlerin çoğunun huşûnun namazın şartlarından biri olmadığını ama Allah’ın rızasına kavuşmak ve büyük sevaplara nail olmak için gerekli olduğu görüşünü paylaştıklarını belirtmiştir.⁵⁰⁵

Müfessir, namazın dışında da boş sözden, yalan, şaka, alay ve küfür gibi bütün faydasız sözlerden yüz çevirmemiz gerektiğini; böylelikle peygamberlerin, nebîlerin ve siddîkların ahlâkıyla ahlâklanacağımızı belirtmiştir. Bir mü’min olarak namazın dışındaki boş şeylerden yüz çevirirsek namazın manevi feyzinden de ciddi istifade edeceğimizi ifade etmiştir.⁵⁰⁶

Merâğî, namazın hakikatından uzak kişileri anlatan “Vay o namaz kılanların haline” âyetini⁵⁰⁷ tefsir ederken şöyle der: Namaz kılanlara yazıklar olsun. Onlar cismen ve dille namaz kılarlar. Ruh ve kalplerinde namazın hiçbir te’siri yoktur. Kalbi, dilinin dediklerinden habersizdir. Rükû yapar ama rükûdan haberi yoktur.

⁵⁰⁰ “Ey iman edenler, sarhoş iken ne dediğinizi bilinceye kadar ve cünüp iken - yolcu olmanız müstesna- gusûledinceye kadar namaza yaklaşmayın...” Nisâ, 4/ 43.

⁵⁰¹ Beyzâvî, c. I, s. 216.

⁵⁰² Merâğî, c. VI, s. 53-34.

⁵⁰³ Merâğî, c. V, s. 80; c. V, s. 130-135; c. V, s. 200.

⁵⁰⁴ Merâğî, c. I, s. 44.

⁵⁰⁵ Merâğî, c. VI, s. 268.

⁵⁰⁶ Merâğî, c. VI, s. 268.

⁵⁰⁷ Mâûn, 107/4.

Secde eder ama secdenin hakikatından gafildir. Tekbir getirir ama anlamı hakkında bilgisi yoktur. Sadece mutat hareketler yapar ve ezberlediğini tekrar eder. Nefsi namazın mânasını bilmez. Böylelikle namazın güzel neticelerini elde edemez.⁵⁰⁸

Merâğî, Kur’ân-ı kerim’in önemseydiği namazın, sadece ayakta dikilmek, rükû, secde ve dil ile okumaktan ibaret olmadığını, öyle sembolik namazı adet haline getirenlerin, ahlâksızlık, günah ve kötülük işlemekte ısrar ettiklerini gördüğünü söylemiştir. Çünkü bu namazda Cenâb-ı Hakk’ın şu sözleriyle vasıflandırdığı özelliklerden bir eser yoktur: “*Şüphesiz namaz, ahlâksızlık ve günahlardan alıkor*”⁵⁰⁹

Merâğî, namazın nasıl kılınması gerektiğini genel olarak ikame fiilinin üzerinde inşa etmiştir. Namazın, dinin çizdiği şekilde iç ve dıştaki şartlarına riâyet ederek, ihlas ve huşû içinde vaktinde ve devamlı olarak kılınması gerektiğini ifade etmiştir. Eğer bu şartlara uyulmazsa namazın ruhsuz bir cesede benzeyeceğini ve hayata bir tesirinin olamayacağını belirtmiştir.

Merâğî ve Beyzâvî, genellikle namazla birlikte kullanılan “أقام” fiili çerçevesinde tefsirlerini gerçekleştirmişlerdir. Beyzâvî, “أقام” fiilinin iki sözlük anlamından bahsetmiş ve bunu bir şiir ile desteklemiştir.⁵¹⁰ Merâğî ise kelimenin tek bir sözlük anlamından bahsetmiş.⁵¹¹ Müfessirlerin bu yaklaşımlarından Beyzâvînin lügat mânalarına daha çok önem verip şiirle istihsadı daha çok kullandığını görüyoruz.

İki müfessir ortak olarak şu noktaları ifade etmişlerdir:

Namazın görünüşteki rükünleri olan rükû, kıyâm secde, kıraat ve zikri tam mânasıyla edâ etmek ve mânası olan huşû ve tevazu içinde kılmak ve düşünerek Kur’ân okumak; Allah’ı görüyor gibi, gösteriştan uzak ihlas ile vaktinde ve devamlı olarak kılmak gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵¹²

Merâğî âyetlerin büyük bir çoğunluğunda bu mânaların tamamını veya bir kısmını tekrar ederek ifade ederken; Beyzâvî çok az bir kısmında bu mânalara değinmiştir. Bunu Beyzâvî’nin özlü bir tefsir oluşuna ve Merâğî’nin bu noktaya verdiği öneme atfedebiliriz. Merâğî namazda şekil ve suretin esas gaye olmadığını; sadece Allah’a yönelerek, huşûyla, korkan bir kalp ve ihlasla dua etmenin

⁵⁰⁸ Merâğî, c. X, s. 500.

⁵⁰⁹ Ankebût, 29/45.

⁵¹⁰ Beyzâvî, c. I, s. 522; c. I, s. 18.

⁵¹¹ Merâğî, c. I, s. 41.

⁵¹² Beyzâvî, c. II, s. 99; c. I, s. 527; c. I, s. 522; c. I, s. 244; Merâğî, c. V, s. 80; c. V, s. 130-135; c. V, s. 200; c. VI, s. 370; c. VI, s. 235.

gerekliliğini, namazın özünün bu olduğunu, bu yüzden dinde farz kılındığını ifade etmiştir. Namaz bu şekilde kılındığı zaman ferdi toplumsal güzel neticelerinin görüleceğini belirtmiştir. Ayrıca bu mânaların yakalanması için namazın içindeki davranışlara dikkat edildiği gibi namazın dışında da günah ve malayani şeylerden çekinilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁵¹³

Namazı edâ etme konusunda önemli bir nokta vakittir. Namaz vakitleri hakkında birçok âyette önemli bilgiler verilmiş ve o vakitlerde namazın kılınması emredilmiştir.⁵¹⁴ Biz de bu konuyu ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük.

2.4. Namaz Vakitleri

Beyzâvî, namazı vaktinde edâ etmenin çok önem arzettiğini bu yüzden Kur'ân'da vaktinde kılanların müjdelenip övüldüğünü belirtmiştir.⁵¹⁵ Müfessir, namazların vakitleri konusunda özellikle beş vakit namaz için önemli bilgiler vermiştir. Kur'ân'da beş vakit namazın olduğunu ilgili âyetlerle ispatlamıştır. Hadisler ve lügat mânaları üzerinden izahlar getirmiştir. Biz de müfessirin anlatım üslûbunu göstermek için namaz vakitleriyle ilgili âyetler hakkında yaptığı tefsiri aktarmaya çalışacağız.

Beyzâvî, bir kısım âyetler ışığında beş vakit namazla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Birinci örnek, Rûm sûresinin 17.-18. âyetlerini tefsir ederken namaz vakitlerini ve bu vakitlerin neden seçildiğini gerekçeleriyle birlikte belirtmiş ve Kur'ân'ın âyetleriyle evrenin âyetleri arasındaki münasebeti açıklamıştır. { فسبحان الله }⁵¹⁶ Bu vakitlerde Allah'ı (c.) bütün kusurlardan tenzih etmek ve hakiki olarak onu övmeye bir emirdir. Bu zaman dilimlerinin seçilmesi Allah'ın bütün kusur, noksan ve acizlikten münezzehe olduğunu ve bu kâinattaki güzellikler, kemâller ve nimetlerin varlığını anlatan şahitleri göstermek içindir. Sabah ve akşam vakitlerinin özellikle belirtilmesi, Allah'ın (c.) kudretinin ve büyüklüğünün eserleri ortaya çıktığı içindir. Örneğin, güneşin doğuşu ve batışı onun kudretini gösteren şahitlerdendir. “عشي” ise gündüzün sonu demektir ve “عشي العين” den gelir. Yani gözün noksan olarak görmesi anlamını

⁵¹³ Merâğî, c. I, s. 91; c. VI, s. 268.

⁵¹⁴ Rûm, 30/17-18; Kâf, 50/39.

⁵¹⁵ Beyzâvî, c. I, s. 89.

⁵¹⁶ “Bu sebeple akşam vaktine eriştiğiniz de ve sabah kalktığımızda Allah'ı tesbih edin. Gökte ve yerlerde hamd onundur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin.” Rûm, 30/17-18.

taşır. “ظهيرة” ise gündüzün ortası mânasındadır. Öğle vaktinde hamd emrinin verilmesinin sebebi bu vakitlerde nimetlerin çokluğu ve yenilenmesindedir. İbn-i Abbas (r.) şöyle demiştir: âyet beş vakti kapsamaktadır. “تمسون” akşam ve yatsı namazlarına, “تصبحون” sabah namazına, “عشيا” ikindi namazına, “تظهرون” öğle namazına işaret eder. Bu âyet beş vakit namaza işaret ettiği için Hasan-ı Basrî sûrenin medenî olduğunu kabul etmiştir. Çünkü Mekke’da vacib namaz iki rek’attı. Medine’de beş vakit olarak kılınırdı.⁵¹⁷

İkinci âyetin⁵¹⁸ tefsiri ise şöyledir: Beyzâvî, “أقم الصلاة لدلوك الشمس” ifadesinde geçen “dülük” kelimesinin lugat anlamını verip şu şekilde tahlil etmiştir: “Delk”, bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek anlamına gelmektedir. Eli bir yerde sabit durmayana da denir. Dal ve lamdan oluşan bütün terkipler hep böyledir mesela: “delece”, gece yürümek anlamında; “delefe”, ayak bağı gibi yürümek anlamındadır. Veya “dülük”, oğuşturmak anlamındadır. Çünkü: güneşe bakan ışığından korunmak için gözlerini oğuşturur. Dülükün, güneşin batışı da olduğu söylenmiştir. Beyzâvî, أقم الصلاة لدلوك الشمس ifadesini güneşin tam tepedeki vaziyetinden batmaya doğru döndüğü zaman namaz kıl şeklinde tefsir etmiş. Resûlullah’ın şu hadisiyle de bu mânayı desteklemiştir: “Cebrail bana güneşin dülükünde yani, zevalinde geldi, öğle namazını kıldırdı.”⁵¹⁹ “إلى غسق الليل” karanlığa kadar, bu da yatsı namazını gösterir. “وقرآن الفجر” sabah namazını demektir. Namaza okuma denmesi namazın rükünlerinden biri olduğundandır. Namaza rükû ve secde denildiği gibi. “إن قرآن الفجر” ona gece ve gündüz melekleri şahitlik eder veya karanlığın nurla, ölümün kardeşi olan uykunun uyanmakla değişmesi gibi kudretin şahitleri şahitlik eder veya namaz kılanlardan çokları şahitlik eder veya büyük bir cemaatin ona şahitlik etmesi onun hakkıdır mânasında tefsir edilebilir. Eğer “dülük”, güneşin zevaliyle tefsir edilirse beş vakit namazı da kapsar, eğer güneşin batması ile tefsir edilirse, yalnız gece namazı anlamına gelir. Bundan muradın akşam namazı olduğu da söylenmiştir. “لدلوك الشمس إلى غسق الليل” Vaktin başlangıcını ve sonunu belirtmek içindir. Bununla, vaktin şafağın batmasına kadar sürdüğüne delil getirilmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁷ Beyzâvî, c. II, s. 217; krş. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (çev. Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul 2013,

⁵¹⁸ “Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı basıncaya kadar namaz kıl. Bir de sabah okumasını. Çünkü sabah namazı şahitlidir.” İsrâ, 17/78.

⁵¹⁹ Ebû Dâvud, Salât, 393.

⁵²⁰ Beyzâvî, c. I, s. 579.

Üçüncü âyetin tefsiri: Beyzâvî “*Onların dediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et.*”⁵²¹ âyetindeki tesbih kelimesine tesbih ve namaz anlamı vermiştir. Çünkü müşrikler Allah’ın insanı yeniden diriltebileceğine inanmıyor, Yahudiler ise Kur’ân’ı inkar ediyor ve Allah’ı insana benzetiyorlardı. Bundan dolayı tesbih yani, Allah’ı âcizlikten ve mahlûkata benzetmekten tenzih et emri verilmiştir. Tesbihten murat namaz da denilmiştir. Güneş doğmadan önceki namaz sabah namazı, batmadan önceki namaz ise öğle ve ikinci namazıdır. Hemen akabindeki âyette⁵²² geçen secdelerin arkasındaki tesbihten murat ise namazın akabindeki namaz tesbihleri veya farzlardan sonraki nâfilelerdir. Buna vitir namazı da denilmiştir.⁵²³ Ayrıca Beyzâvî, Asr sûresinin tefsirinde asra yemin etmekten maksadın ikinci namazı olduğunu ifade etmiş ve ikinci namazının faziletinin büyük olduğunu belirtmiştir.⁵²⁴

Kur’ân’da bazı nâfile namazların vakitlerinden de bahsedilmiştir.⁵²⁵ Beyzâvî, “işrak” vaktinin güneşin doğduğu yani ışık verip ışığın kuvvetlendiği zaman olan “duha” vakti olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü şu rivayetlere dayandırmıştır: Ümmü Hani (r.) şöyle demiştir: “Resûlullah namazını kıldı ve bu işrak namazıdır, dedi.” İbn-i Abbas’ da şöyle demiştir: “Ben duhâ namazını bu âyetle tanıdım.”⁵²⁶

Beş vakit namaza birçok âyette işaret edilmiştir. Bu namazlardan orta namaz özellikle belirtilip dikkat çekilmiştir. Kur’ân’da Bakara 238. Âyette⁵²⁷ geçen bu namaz, beş farz namazdan biridir. Âlimler bu namazın hangisi olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Elmalılı(ö. 1942) orta namazın hangi namaz olduğunun kesin bir şekilde bilinemeyeceğini kişiden kişiye değiştiğini belirtmiştir. Kişi için en sıkıntılı ve zor olan namazın orta namaz olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁸ Ancak ulemanın çoğu bunun ikinci namazı olduğu görüşündedir.⁵²⁹

⁵²¹ Kâf, 50/39.

⁵²² “*Secdelerin arkasında Allah’ı tesbih et.*” Kâf, 50/40.

⁵²³ Beyzâvî, c. II, s. 425.

⁵²⁴ Beyzâvî, c. I, s. 179.

⁵²⁵ “*Doğrusu biz dağlara boyun eğdirdik. İşrak vakti ve akşam onunla beraber tesbih ederlerdi.*” Sâd, 38/18.

⁵²⁶ Beyzâvî, c. II, s. 309.

⁵²⁷ Mealen âyet şöyledir: “*Namazlara ve orta namaza devam edin.*”

⁵²⁸ Elmalılı, c. II, s. 124

⁵²⁹ Paçacı, Mehmet, “Salât-ı vusta”, DİA, c. XXXVI, s. 21; İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû’l-Fidâ İsmâîl (ö. 775/1378), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Müessesetü’l Kurtube, Kahire, tsz., c. II, s. 403-404; Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin (ö. 1981), *e l-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Müessesetü’l İlmiyye, Beyrut 1997, c. II, s. 280; Süyûtî, III, s. 658; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar, Yahya, “Salâtu’l-Vustâ Kavramının Dirayet

Beyzâvî ise salât-u vustânın diğer namazların arasındaki orta namaz veya diğerlerinden faziletli olan namaz olmak üzere iki mâna vermiştir. Beyzâvî'ye göre salât-u vustâ ikinci namazıdır. Çünkü: Resûlullah (a.s.) Hendek harbinde: “Bizi orta namazdan yani ikinci namazından alıkoydular. Allah (c.) onların evini ateşle doldursun” demiştir.⁵³⁰ Müfessir, ikinci namazının faziletli olmasının sebebinin insanların o vakitte dünyevi işlerinin çokluğu ve meleklerin toplanmaları olduğunu belirtmiştir.⁵³¹

Beyzâvî, diğer müfessirlerin farklı görüşlerini gerekçeleriyle aktarmıştır. Şöyle ki Bazı müfessirler öğle namazı da olabileceğini söylemişlerdir. Çünkü o vakit gündüzün ortasıdır ve nefislerine en zor gelen namazdır. Bundan dolayı daha faziletlidir.

Beyzâvî, birçok âyetten beş vakit farz namazın varlığına deliller çıkarmıştır. Âyetleri tefsir ederken kelimelerin lügat mânalarını vermiş, kelimelerin kök anlamına temas etmiş, gramer kâidelerini kullanmış ve sahâbe kavlinden istifade etmiştir. Âyetlerin mâna yönlerine işaret etmiştir. Nâfile namazlardan ise işrak namazının vaktinden bahsetmiştir.

Salât-u vustânın sabah namazı da olduğu söylenmiştir. Çünkü o gündüz namazıyla gece namazının ortak sınırında gerçekleşen ve şahit olunan namazdır.⁵³²

Salât-u vustânın akşam namazı da olduğu söylenmiştir. Çünkü o rek'at sayısı olarak ortadadır ve tek sayıdadır.⁵³³

Salât-u vustânın yatsı namazı da olduğu söylenmiştir. Çünkü o gecenin iki ucunda açıktan okunan iki namazın arasındadır.⁵³⁴

Âişe (r.) ise şöyle demiştir: Resûlullah bu âyeti şöyle okurdu: “*والصلاة الوسطى*”⁵³⁵ O zaman orta namaz ikinci hariç dördünden biri olur.⁵³⁶

Bazı âlimler, vakitlerin ortası olması hasebiyle öğle namazı ve sabah namazını, bir kısmı ise rek'at sayısını baz alarak akşam namazını ve diğer bir kısım ulema ise

ve Rivayet Ağırlıklı Tefsirler Bağlamında Metolojik Tahlili” Kahramanmaraş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013/22.

⁵³⁰ Nesâî, Ezan, 23.

⁵³¹ Beyzâvî, c. I, s. 233.

⁵³² Beyzâvî, c. I, s. 128.

⁵³³ Beyzâvî, c. I, s. 128.

⁵³⁴ Beyzâvî, c. I, s. 128.

⁵³⁵ Nesâî, Salat, 21; Müslim, Mesâcid, 207.

⁵³⁶ Beyzâvî, c. I, s. 128.

iki cehri namazın ortasında bulunan yatsı namazını orta namazı olarak kabul etmişlerdir.⁵³⁷

Merâğî ise, beş vakit namazın asırlar boyunca mütevatir bir sünnet yani güvenilir bir cemaatin sağlam bir haberi olarak nakledilerek bu zamâna kadar geldiğini belirtmiştir. Müfessir, Allah'ın bu belirlenmiş vakitlerde namaz kılmamızı emrettiğini söylemektedir. Aynı şekilde müfessir, eğer namaz vakitleri belirtilmemiş olsaydı insanlar namazlarında devamlılığa dikkat etmez bu durum onlarda tembelleğe yol açardı demektedir.⁵³⁸

Merâğî, beş vakit namazın varlığını farklı âyetlerden deliller getirerek ispatlamaya çalışmıştır. Mesela, “أقم الصلاة لدلوك الشمس إلى غسق الليل”⁵³⁹ âyetinde geçen “دلوك الشمس” ifadesinin gündüzün yarısından batmasına kadar olan kısım olduğunu, “غسق” kelimesinin ise şiddetli karanlık anlamına geldiğini ve böylelikle âyetin gündüzün yarısından gece karanlığına kadar farz olan namaz kılmayı emrettiğini belirtip iki vaktin arasında gerçekleşen dört vakit namaz olan öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kapsadığını ifade etmiştir. “وقرآن الفجر” ifadesini sabah namazı anlamına geldiğini çünkü sabah ve akşam namazını meleklerin şahitlik ettiğini belirtmiştir. Yukarıdaki ifadeyi insanın şahitlik etmesi şeklinde de tefsir etmiştir. Şöyle ki: Allah'ın kudretinin eserleri, hikmetinin harika sanatları karanlıkta kaybolur ve nurun ortaya çıkmasıyla görünmeye başlar. İnsan ise, mülk ve melekut âlemlerinde kudretin ayinelerinde Allah'ın fiillerini seyrederek. Çünkü bütün âlemler hal diliyle “Subbûhun Kuddûsun Rabbu'l-Melaiketi ver-rûhu”⁵⁴⁰ derler. Bu insan, karanlık âlemin gidip yerine nurani bir âlemin gelmesi Allah'ın güzelliğiyle âlemin nurlanarak âlemin güzelliğine şahitlik eder.⁵⁴¹ Hûd sûresinin 114. Âyetinin⁵⁴² tefsirinde ise Katade (ö.117/735) ve Dahhak (ö. 105/723) gibi âlimlerin görüşlerine yer vererek sabah, ikindi, akşam yatsı namazlarına işaretler çıkartmıştır. Rum 17. ve 18. âyetlerinin tefsirinde ise tesbih kelimesini hem namaz hem tenzih anlamında kullanarak beş vakit namazı göstermiştir. Bu beş vaktin tahsisinin sebebi olarak ise namaz vakitlerinde evrende gerçekleşen olayları ve büyük değişimleri göstermiştir.

⁵³⁷ Beyzâvî, c. I, s. 128;

⁵³⁸ Merâğî, c. II, s. 303.

⁵³⁹ İsrâ, 17/78.

⁵⁴⁰ Manası: Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir ve berîdir. Meleklerinve Cebrailin Rabbidir.

⁵⁴¹ Merâğî, c. V, s. 345.

⁵⁴² “Gündüzün iki tarafında gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu öğüt alanlar için bir öğüttür.” Hûd, 11/114.

Sabah namazı vaktinde karanlığın bitişi aydınlığa geçişin gerçekleşmesi gibi.⁵⁴³ Kaf 39. âyetinin tefsirinde ise Merâğî, İbn-i Abbas'a dayanarak “قبل طلوع الشمس” ifadesinin sabah namazı “وقبل الغروب” ifadesinin öğle ve ikinci namazı “ومن الليل” ifadesinin ise akşam ve yatsı namazları olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁴

Merâğî, Resûlullah ve Hz.Musa arasında geçen ve Musa (a.)'ın şefkatinden dolayı elli vakitlik namazın beş vakte indirilmesi olayını anlatan hadisin sahih olmadığını ve bunun olmasının caiz olmadığını belirtmiştir. Bu görüşünün eş'arî kelamcısı olan Kâdî Ebu Bekir Bâkîllâni'nin(ö. 403/1013) şu sözleriyle delillendirmiştir: “Amelden önce hükmün kaldırılması mümkün değildir ve bunun Allah hakkında düşünülmesi akıl dışıdır.”⁵⁴⁵

Müfessir, beş vakit namazın varlığını lügat anlamı, hadis ve sahâbe kavli çerçevesinde izahlar getirmiştir. Tabiinden büyük müfessirlerin görüşlerine de yer vermiştir.

Merâğî, Orta namazı, ya iki eşit tarafı olan veya iki veya daha fazla olan şeyin ortasında yer alan namaz veya en faziletli namaz olarak tanımlamıştır. Ayrıca müfessir bu namazın beş farz namazdan biri olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁶

Merâğî, Kur'ân'da açık olarak belirtilmediğinden dolayı, orta namazın hangi namaz olduğu konusunda farklı fikirler ortaya çıktığını ve içlerinde en kuvvetli görüşün ikinci namazı olduğunu ifade etmiştir. Orta namazın ikinci namazı olduğunu hadisler ışığında izah etmiştir. Şöyle ki: Resûlullah (a.s.): “Hendek günü bizi orta namaz olan ikinci namazından alıkoydular.”⁵⁴⁷ buyurmuştur. Yine Buhârî ve Müslim'de şöyle bir hadis vardır ki Resûlullah : “Allah kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun. Çünkü onlar bizi güneş batıncaya kadar orta namazdan alıkoydular.”⁵⁴⁸ diyerek orta namazın ikinci namazı olduğunu belirtmiştir. Hz. Ali ise şöyle demiştir” Biz orta namazı sabah namazı olarak biliyorduk. Resûlullah (a.s.) Onun ikinci namazı olduğunu söyledi.”⁵⁴⁹

⁵⁴³ Merâğî, c. VII, s. 268.

⁵⁴⁴ Merâğî, c. IX, s. 278; Kâf, 50/39. Âyetin meâli: “Onların dediklerine sabret güneşin doğuşundan öncede batışından öncede Rabbini Hamd ile tesbih et.”

⁵⁴⁵ Merâğî, c. V, s. 284.

⁵⁴⁶ Merâğî, c. II, s. 353.

⁵⁴⁷ Nesâî, *Ezan*, 23; Ebû Dâvud, *Salât*, 5.

⁵⁴⁸ Buhârî, *Cihad*, 98; Müslim, *Mesâcid* 203.

⁵⁴⁹ Nesâî, *Salât*, 17.

Merâğî, namazın Allah'a dua etme, yönelme ve onu senâ etme gibi mânalar taşıdığını belirtmiştir. Özellikle ikinci namazının vurgulanmasının sebebinin ise dünya işlerinin bitip nefesine, ailesine ve vatanına karşı hizmetlerde muvaffak kıldığı Rabbine yalvarması ve onun verdiği nimetlere karşı şükretmesi için en uygun vakit olmasıyla izah etmiştir.⁵⁵⁰

Beyzâvî ve Merâğî, âyetleri tefsir ederken namaz vakitlerini ve neden bu vakitlerin seçildiğini gerekçeleriyle birlikte açıklamıştır. Kur'ân'ın âyetleriyle evrenin âyetleri arasındaki münasebeti açıklamıştır.⁵⁵¹

Beyzâvî lügat mânalarına, gramer kâidelerine sıkça deyinmiş. Farklı görüşleri zikrederek zengin bir mâna birikimi oluşturmuştur. Beyzâvî, namaz vakitleri konusunda Merâğî'ye göre daha çok izah getirmiştir. Bunu Beyzâvî'nin yaşadığı coğrafyada şii görüşlerinin etkili olmasına bağlayabiliriz.

Beyzâvî farklı olarak duhâ vaktine ve namazına işaret etmiş. Asr vaktine yemin etmenin sebebinin ikinci namazının faziletine bağlamıştır.⁵⁵²

Merâğî ve Beyzâvî aynı hadisleri zikrederek orta namazın ikinci namazı olduğunu belirtmişlerdir. Merâğî, orta namazın hangi namaz olduğu hususunda tek bir görüş dillendirirken, Beyzâvî zayıf olarak kabul etse de üç farklı görüşten bahseder. Bu görüşler sabah, akşam ve yatsı namazlarıdır. Bu görüşleri zamâna bakış açısına ve rek'at sayısına göre belirlendiğini ifade etmiştir.⁵⁵³

2.5. İstikbâl-i Kible

İstikbâl-i kible, “namazı eda ederken kibleye doğru yönelmek” demektir. Müslümanların kiblesi önce Beytü'l-Mukaddes iken daha sonra Allah'ın emriyle Kâbe olmuştur. Aynı yöne dönerek namaz kılmak bütün mü'minleri bir ümmet yapar. Onların ruh ve kalplerini birleştirir.⁵⁵⁴

Beyzâvî, kiblenin değiştirilmesi olayını İbn-i Abbas'tan gelen rivâyete göre şöyle izah eder: Resûlullah Mekke'de iken Kâbeye dönerek namaz kıları. Ancak Kâbe'yi kendisi ile Beytü'l-Mukaddes'in arasına alırdı. Hicret edince Yahudilerin gönlünü İslama çevirip sevdirmek için Kudüs'teki kayaya doğru dönerek kılması

⁵⁵⁰ Merâğî, c. I, s. 353.

⁵⁵¹ Beyzâvî, c. II, s. 217; c. I, s. 579; c. I, s. 179; Merâğî, c. V, s. 345; c. VII, s. 268.

⁵⁵² Beyzâvî, c. I, s. 179; c. II, s. 309.

⁵⁵³ Merâğî, c. I, s. 353

⁵⁵⁴ Güç, Ahmet, “Kible”, DİA., c. XXV, s. 364-66.

emredildi. Bu onaltı ay sürdü. Sonra Bedir savaşından bir ay önce Receb ayında öğleden sonra Kâbe'ye çevrildi.⁵⁵⁵ Resûlullah, ashâbına Selimoğulları mescidinde iki rek'at namaz kıldırmişti. Namazda döndü ve altınoluk tarafına yöneldi. Erkeklerle kadınlar saf değiştirdiler. Bundan dolayı o mescide, "Mescid-i Kibleteyn" denildi.⁵⁵⁶

Beyzâvî, Kâbe'nin Resûlullah'ın atası İbrâhîm (a.)'in kiblesi olmasından dolayı Efendimizin gönlünde kiblenin değişip kâbe'ye çevrileceği beklentisinin olduğunu ifade etmiştir. Bu kible değişikliğinin Arapları imâna, Yahudileri ise muhalefete sevkedeceğini belirtmiştir. Resûlullah'ın kiblenin değişmesini beklediğini fakat bunu dillendirmediğini, bunun ise Resûlullah'ın edebinin kemâline işaret ettiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁷

Beyzâvî, Yahudilerin Kudüs'teki kayaya, Hristiyanların ise güneşin doğduğu yöne döndüklerini, Resûlullah'ın onların kiblesine dönmesinin uygun olmadığını dile getirmiştir. Onların birbirlerinin kiblelerine uygun hareket etmelerinin beklenemeyeceğini çünkü her grubun kendi prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁸ Ehl-i kitabın bu kible meselesine çok takıldığını, her taifenin iyiliğin kendi kiblesine yönelmek olduğunu iddia ettiğini ifade etmiştir. Halbuki onların kiblesi neshedilmiştir. İyilik, Allah'ın açıkladığı ve mü'minlerin uyduğu şeydir.⁵⁵⁹ Bu bağlamda serdedilen "*Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır. Şüphesiz Allah her şeyi kuşatmıştır ve her şeyi bilendir.*"⁵⁶⁰ şeklindeki âyeti ise şöyle tefsir etmiştir: Bütün her yer Allah'ındır. Hiçbir mekanın husûsiyeti yoktur. Eğer sizin Mescid-i Haram'da ve Mescid-i Aksa'da namaz kılmanızı menederlerse yeryüzünü size mescid kıldım, demektir. Yukarıdaki âyet şöyle de tefsir edilmiştir: Kiblenin değiştirilmesi, Mâbud'un mekan ve yönünün olmasından tenzih edilmesidir.

Beyzâvî, yukarıda zikredilen Bakara sûresi 115. âyetin nüzûl sebebi için şu rivayetleri zikretmiştir: Bu âyet İbn-i Ömer'in rivâyetine göre binek üzerinde sefer namazı hakkında indi. Yukarıdaki âyet hakkında şöyle de denilmiştir: Kibleyi seçemeyen bir topluluk hakkında indi. Farklı yönere dönerek namaz kıldılar. Sabah

⁵⁵⁵ Beyzâvî, c. I, s. 92.

⁵⁵⁶ Beyzâvî, c. I, s. 93.

⁵⁵⁷ Beyzâvî, c. I, s. 93.

⁵⁵⁸ Beyzâvî, c. I, s. 93.

⁵⁵⁹ Beyzâvî, c. I, s. 102.

⁵⁶⁰ Bakara, 2/115.

olunca hataları ortaya çıktı. Bu duruma göre müçtehid yanılrsa, sonra da hatası ortaya çıkarsa, tekrar kılmasına gerek yoktur.⁵⁶¹

Beyzâvî, kibleyi değiştirmenin üç sebebini belirtmiştir:

Birincisi: Peygamberin rızasını aramak ve onu ta'zim etme,

İkincisi: Her peygamberin ibâdet etmek için yöneleceği bir kiblenin ta'yin edilmesinin Allah'ın âdetlerinden olması,

Üçüncüsü: Muhâliflerin delillerini çürütmektir. Kiblenin Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesi, Yahudilerin delillerini çürütüyordu. Çünkü Tevrat'ta haber verilen peygamberin kiblesi Kâbe'dir. Yahudiler, Muhammed bizim dinimizle mücadele ediyor. Ama bizim kiblemize dönüyor. Müşriklerin de Muhammed İbrâhîm'in dinine davet ediyor ama onun kiblesine tabi olmuyor, düşüncelerini çürütmüştür.⁵⁶² Yahudilerin müşriklerin, Peygamberin kiblesine uymamalarının sebebi ise, kibir ve inatlarıdır.⁵⁶³

Merâğî ise kiblenin değiştirilmesi olayının akışını şöyle izah etmiştir: Resûlullah (a.s.) Mekke'de iken İsrailoğulları peygamberlerinin yaptıkları gibi "Beytü'l-Makdis" de bulunan Mescid-i Aksâ'daki kayaya teveccüh ederek namaz kılıyordu. Fakat Resûlullah (a.s.), Kâbe'ye yönelmeyi seviyor ve kiblenin ona çevrilmesini temenni ediyordu. Bundan dolayı da kuzeye yönelerek Kâbe'nin güneyine doğru namaz kılarak Kâbe'ye ve Kudüs'teki kayaya beraber yöneliyordu. Medine'ye hicret edince her iki kibleye aynı anda dönmek mümkün olmadığı için sadece Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldı ve altı ay böylece devam etti. Resûlullah, atası İbrâhîm'in kiblesi olduğu için, Kâbe'yi kible yapmasını Allah'tan istiyordu. Bunun üzerine Allah (c.), ona bunu emretti ve şu âyeti indirdi: "*Yüzünün (kiblenin değişmesi için) göğe doğru dönüşünü görüyoruz...*"⁵⁶⁴ Bunun üzerine Yahudiler, müşrikler ve münâfıklar: "*Kibleyi Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevirmeye onları sevk eden şey nedir?*"⁵⁶⁵ dediler. Âyet, akılsız olan Yahudiler, müşrikler ve münâfıkların kible değişimine yönelik yapacakları itirazla başlamış, Cenâb-ı Hak da bu itirazı, gerçekleşmeden önce Resûlullah (a.s.)'e haber vermiştir. Çünkü

⁵⁶¹ Beyzâvî, c. I, s. 83.

⁵⁶² Beyzâvî, c. I, s. 94.

⁵⁶³ Beyzâvî, c. I, s. 93.

⁵⁶⁴ Bakara, 2/144.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/142.

istenilmeyen bir şeyle aniden karşılaşmak, daha çok elem verir. Onu meydana gelmeden önce bilmek ise, ruhtan endişeği kaldırır.⁵⁶⁶

Merâğî, hiçbir yönün bizzat diğerine üstünlüğünün olmadığını; bütün yönlerin Allah'ın olduğunu; Allah (c.) herhangi bir yönü de seçerek kible yapabileceğini kulun Allah'ın emrine uymak zorunda olduğunu belirtmiştir. Nitekim Allah buyuruyor ki “*Doğu da batı da Allah'ındır. O halde siz, hangi tarafa yönelirseniz, Allah'ı orada bulursunuz.*”⁵⁶⁷ O halde, Kudüs'teki kaya, özü itibarıyla diğer kayalardan üstün olmadığı gibi, onda diğerlerinde bulunmayan faydalar da yoktur. Kâbe ve Beytül-Haram için de bu hakikat geçerlidir. Cenâb-ı Hakk'ın, Kâbe'yi ev diye adlandırması, orayı sahih ibâdet için bir mâbed yapıp, namaz kılanlara ona yönelmelerini emretmesi sebebiyledir. Böylelikle Allah, kullarının ibâdetlerini bir noktada birleştirmek için insanlara bir kible meydana getirir. Hal böyleyken ahmakların, kiblenin belli bir kaya veya belirli bir bina olarak dinde asıl olduğunu zannettiklerini ifade etmektedir.⁵⁶⁸

Merâğî kiblenin değiştirilmesinin sebeplerini şöyle sıralamaktadır:

Kiblenin değişimi, Allah'ın kullarını imtihan etmesi içindir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “*Bağlı olduğun yönü, Peygambere uyanları, cayacaklardan ayırt etmek için kible yaptık.*”⁵⁶⁹ yani Kâbe'ye dönmeyi sana emrettik ki, imanında sebat eden sebat etmeyenden açıkça ortaya çıksın. Zira sebatsız kimse, şüphe rüzgarlarına maruz kalır. Bu rüzgarlar onu uçurur ve bir yaprak gibi savurur. Özet olarak Cenâb-ı Hak, doğru olanların doğruluğunu ve şüphecilerin şüphelerini ortaya çıkaracak hususlarla mü'minleri imtihan eder. Böylece dini hakikî olarak anlayıp sır ve hikmetini bilen kimse sebat eder, onu iyice anlamadan sadece taklit eden kimseyi ise, şüphe ve tereddütler yakalayıp yok eder. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, insanları kalplerdeki düşünceleriyle imtihan eder. Nitekim, Cenâb-ı Hak, şöyle buyuruyor: “*İnsanlar, “inandık” deyince fitneye maruz bırakılmadan terk edileceklerini mi sandılar? Halbuki biz, onlardan öncekileri fitneye maruz bıraktık. Yemin olsun ki, doğru söyleyenler de yalancılar da akibetlerini öğreneceklerdir.*”⁵⁷⁰ Yeni dönülen kible, önceki kibleye yönelmeye alışanlara ağır ve sıkıcı gelir. Çünkü insana alıştığı

⁵⁶⁶ Merâğî, c. I, s. 196-200.

⁵⁶⁷ Bakara, 2/115.

⁵⁶⁸ Merâğî, c. I, s. 179-181.

⁵⁶⁹ Bakara, 2/143.

⁵⁷⁰ Ankebût, 29/2.

şey hoşuna gider ve onu değiştirmek kendisine ağır gelir. Ancak dininin hükümlerini ve kanun koymasının sırrını bilen Allah'ın hidâyete erdirdiği kimseler böyle değildir. Onlar, kibleye dönerek ibâdet etmenin, kiblenin bizatihi ve o mekanındaki bir sırdan dolayı değil, Allah'a itaat için olduğunu bilirler. Herhangi bir kibleyi seçmenin hikmetinin de ümmetin etrafında toplanılması gereken bir kiblenin zorunluluğunun farkındadırlar. Nitekim bir kibleye doğru ibâdet etme, birlik ve beraberliğin sebeplerindendir.⁵⁷¹

Merâğî'ye göre kiblenin Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesinin diğer bir hikmeti de Resûlullah (a.s.)'in kiblenin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesini şiddetle istemesidir. Çünkü Kâbe, atası İbrâhîm (a.)'in kiblesidir Zira Resûlullah onun dinini diriltmek ve davetini yenilemek üzere gelmiştir. Ayrıca Kâbe, her iki kiblenin en eskisi olduğu gibi, kible olması da Arapların iman etmelerini hızlandırıyordu. Zira bu dinin yeniden tesisinde rol alanlar da yine Araplardı.⁵⁷²

Merâğî, Yahudilerin bir şüpheden dolayı kibleyi reddetmediklerini belki inat ve kibirlerinden dolayı Resûlullah (a.s.)'a aykırı davrandıklarını ifade etmiştir.

Merâğî ve Beyzâvî, kiblenin değiştirilmesi olayını İbn-i Abbas'tan gelen aynı rivâyete göre yorumlamış, kiblenin değiştirilme sebeplerini açıklamışlardır. Merâğî bunlara ilâveten kiblenin bütün Müslümanları birleştirmesi özelliğine vurgu yapmıştır.

2.6. Cemaatle Namaz

İslâm dininde birlik beraberliğe fevkalâde önem verilmiştir. Beş vakit namazın cemaatle kılınmasına teşvik edilmiş ve namaz, İslâmın bir şiarı olarak kabul edilmiştir. Bazı namazlar için ise cemaat farz kılınmıştır.⁵⁷³

Beyzâvî, cemaatle kılınan namazın ferdî olarak kılınan namaza üstünlüğünü; yirmi yedi derece daha faziletli olduğunu ifade eden ilgili hadisle izah etmiştir.⁵⁷⁴ “*Rükû edenlerle beraber rükû edin*”⁵⁷⁵ âyetinin cemaatle beraber namaz kılmaya bir emir anlamı taşıdığını belirtmiştir. Cemaatle kılınan namazlar vesilesi ile insanların birbirleriyle tanışıp birbirlerine maddî ve manevî olarak yardım ettiklerini ifade

⁵⁷¹ Merâğî, c. I, s. 195.

⁵⁷² Merâğî, c. I, s. 197-200.

⁵⁷³ Uzunpostalcı, Mustafa, “Cemaat”, DİA, c. VII, s. 289.

⁵⁷⁴ Buhârî, Ezan, 30.

⁵⁷⁵ Bakara, 2/43.

etmiştir.⁵⁷⁶ Fâtiha sûresi 4. âyette⁵⁷⁷ geçen çoğul zamirinin toplu olarak namaz kılan cemaate işaret ettiğini belirtmiştir. Mü'minlerin birlikte ibâdet edip maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşıladıklarını, ibâdetlerin o cemaatin hürmetine ve onların duasıyla kabul olunduğunu bu sebeplerden dolayı cemaat namazının emredildiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁸

Beyzâvî, cemaatle kılınan namazın faziletini yukarıdaki hadisle îzah edip ferdî ve toplumsal faydalarından bahsetmiştir.

Merâğî ise, Cenâb-ı Hakk'ın namazı cemaatle kılmayı teşvik ettiğini, cemaatle kılınan namazın İslâmın en önemli toplumsal maksadlarından olan tanışma ve yardımlaşmayı gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁹ Zira Allah'a münâcât ve dua esnasında kalpler birleşir. İnsanlar arasında dayanışma, muhabbet ve kaynaşma oluşur.

Merâğî, insanların hayatlarında başlarına gelen sıkıntı ve problemleri tek başlarına omuzlayamayacaklarını ancak bu sıkıntıları dayanışma ve birbiriyle paylaşarak aşabileceklerini belirtmiştir. İşte bu hikmetlerden dolayı Resûlullah: "Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece üstündür."⁵⁸⁰ buyurmuştur.⁵⁸¹ Ayrıca müfessire göre "*Rükû edenlerle beraber rükû edin.*"⁵⁸² âyeti cemaatle namaz kılmaya bir teşvik olduğunu ifade etmiştir. Zira mü'minler karşılaştıkları sıkıntıları gidermek ve kendileri için güzel işler yapmak için birbirlerinin güzel düşüncelerinden yararlanırlar. Birbirleriyle istişare ederler. Bu da cemaatle kılınan namazlar vesilesiyle mü'minlerin bir araya gelmesiyle mümkün olmaktadır.⁵⁸³

Merâğî'ye göre mü'minler namaz kılmak için bir araya geldikleri zaman özellikle de Cuma namazında, birbirleriyle tanışır, kaynaşır böylelikle aralarındaki -eğer var ise - kin ve düşmanlık ortadan kalkar. Ayrıca Merâğî, takva ve iyilik üzerine birbirine yardım edeceklerinden ve birbirlerine güzel ahlâkta örnek olacaklarından da bahsetmiştir. Böylelikle imanlarının kuvvetlenip, Allah'a olan

⁵⁷⁶ Beyzâvî, c. I, s. 58.

⁵⁷⁷ "Yalnızca sana ibadet eder ve yalnızca senden yardım isteriz." Fâtiha, 1/4.

⁵⁷⁸ Beyzâvî, c. I, s. 9-10; Beyzâvî, c. I, s. 234.

⁵⁷⁹ Merâğî, c. V, s. 170-171.

⁵⁸⁰ Buhârî, *Ezan*, 30.

⁵⁸¹ Merâğî, c. I, s. 91.

⁵⁸² Bakara, 2/43.

⁵⁸³ Merâğî, c. I, s. 91.

güvenin artacağını ve nefsin temizlenip, gizli ve açık günahları işlemekten çekineceklerini belirtmiştir.⁵⁸⁴

İki müfessir de cemaatle namaz kılmanın önemini ve toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı sağladığını ifade etmişlerdir. Bu konularda Beyzâvî öz bilgiler verip geçerken; Merâğî ise içtimai tefsir ekolünden olması dolayısıyla biraz ayrıntı verip namazın toplumsal önemini daha fazla vurgulamıştır.⁵⁸⁵ Merâğî ayrıca cematle kılınan namazlar sayesinde mü'minlerin bir araya gelip birbirleriyle istişare ettiğini, birbirini güzel fikirlerinden yararlandığına bununla problemlerini çözdüklerini ve daha iyi işler yaptıklarını belirtmiştir.⁵⁸⁶

Cemaatle kılınması gereken namazlardan biri de Cuma namazıdır. İslâm'da çok önemli olarak kabul edilen, mü'minleri biraraya getiren bir ibâdet olan bu namaz hakkında Beyzâvî ve Merâğî'nin görüşleri aşağıda özetlenmiştir.

2.7. Cuma Namazı

Cuma namazı, Kur'ân'da önemine binaen özellikle belirtilmiştir. Bir sûre cuma namazından bahsettiği için Cum'a sûresi olarak adlandırılmıştır. Resûlullah ilk cuma namazını Medine'ye giderken Kuba'da kılmıştır. Daha sonra Medine'ye gittiğinde ise Sâlim bin Avf yurdunda kıldırılmıştır.⁵⁸⁷

Beyzâvî, “Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman Allah'ın zikrine koşun. Ve alış-verişi terk edin. Bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”⁵⁸⁸ âyetinde geçen zikirten muradın hutbe olduğunu, bununla beraber zikri, namaz olarak ifade edenlerin de olduğunu söyler. Âyette geçen “sa'y” ifadesinin koşmadan biraz yavaş olan bir yürüyüş şekli olduğunu ifade eder.⁵⁸⁹ “Namazı edâ edince yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan arayın. Ve Allah'ı çokça zikredin ki feraha eresiniz.”⁵⁹⁰ âyetinde geçen “Allah'ın lütfundan arayın” ifadesinin ise bir hadisin ışığında yorumlamış ve bunun dünyalık aramak olmadığını, belki hasta ziyareti, cenazede bulunma ve din kardeşini Allah için ziyaret etmek gibi şeyler olduğunu

⁵⁸⁴ Merâğî, c. IV, s. 86.

⁵⁸⁵ Beyzâvî, c. I, s. 9-10; Beyzâvî, c. I, s. 234; Merâğî, c. I, s. 91.

⁵⁸⁶ Merâğî, c. I, s. 91.

⁵⁸⁷ Beyzâvî, c. II, s. 493.

⁵⁸⁸ Cum'a, 62/9.

⁵⁸⁹ Beyzâvî, c. II, s. 493.

⁵⁹⁰ Cum'a, 62/10.

belirtmiştir.⁵⁹¹ Allah'ı zikretmeyi sadece namaza mahsus kılmayıp bu mânâyı bütün hallerimize yaymamız gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁹²

Beyzâvî, Cum'a sûresi 11. âyetin⁵⁹³ sebep-i nüzûlünü şu rivayet olarak zikreder: "Resûlullah Cuma namazı için hutbe okuyordu. Oradan gıda yüklü bir kervan geçti. Kimileri de sırf davul sesini duyup oradan ayrıldılar ve Resûlullah'ı minberde bırakıp kervana doğru gittiler. Sadece on iki kişi kaldı."⁵⁹⁴ Beyzâvî, nüzûl sebebini belirterek Cum'a sûresi 11. âyetini tefsir etmiştir.

Beyzâvî, bu güne Cuma denmesinin sebebi olarak insanların namaz için o gün toplanmasını göstermiştir. Bunun dışında zayıf bir görüş olarak da Ka'b bin Lüey'in insanları o gün yanına toplamasından dolayı bu ismin verildiğini ifade etmiştir.⁵⁹⁵

Merâğî, Cuma günü mü'minlerin namazla beraber diğer dünyevi işlerini de yapmaları gerektiğini belirtmiş, Yahudilerin dünya sevgisinden dolayı ölümden kaçtıklarını ve sadece dünya aşkıyla kalblerinin dolu olduğunu ifade etmiştir. Mü'minlere ise dünya ve âhiret dengesini gözetmeleri için cuma günü cemaatle namaz kılmak gibi uhrevî menfaatlerle beraber dünya menfaatleri için de çalışmaları emredildiğini belirtmiştir.⁵⁹⁶

Merâğî, "فاسعوا إلى ذكر الله"⁵⁹⁷ âyetinde geçen zikirten kasdın namaz ve hutbe olduğunu ifade edip namaza gidiş âdâbını ise hadisler ışığında açıklamıştır.⁵⁹⁸

Merâğî, cuma namazını kılmanın alış-veriş ve ticaretten daha üstün olduğunu ama mü'minlerin namazdan sonra dünya işlerinde de çalışması gerektiğini şöyle izah etmektedir: Namaz kılmanız, onun için yürümeniz alışverişten daha faydalıdır. Çünkü âhiret hayatı sonsuzdur. Dünya menfaatleri ise fânidir. Eğer dünya ve âhiret menfaatlerini bilen insanlarsanız Allah'ın yanındaki daha hayırlıdır. Âhiret menfaatlerini elde ettikten sonra dünyevî işlerinizi de yapmak için ayrılıp gidin. Allah'ı zikredin. O sizin gizli ve açık her işinizi bilir ve gözetir. Umulur ki dünya ve âhirette felâh ile zafer elde edeceksiniz. Tâbiîn âlimlerinden Arke İbni Mâlik (ö. 100)

⁵⁹¹ Heysemî, c. III, 3026.

⁵⁹² Beyzâvî, c. II, s. 495.

⁵⁹³ "Onlar bir ticaret gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır." Cuma, 62/11.

⁵⁹⁴ Buhârî, Tefsir, 312.

⁵⁹⁵ Beyzâvî, c. II, s. 493.

⁵⁹⁶ Merâğî, c. X, s. 85.

⁵⁹⁷ Cum'a, 62/9.

⁵⁹⁸ Merâğî, c. X, s. 85-86; Müslim, mesâcid, 152

Cuma namazından sonra mescidin kapısında durup derdi ki “Allah’ın davetine icâbet ettiniz. Farz namazınızı kıldınız. Allah’ın emrettiği gibi yeryüzünde yayılınz. Allah fazlından sizi rızıklandırınsın. O rızık vericilerin en hayırlısıdır.” Merâğî, Cuma sûresinde geçen Cuma namazı ile ilgili âyetin⁵⁹⁹ sebab-i nüzûlünü zikrederek izah etmiştir.⁶⁰⁰

Merâğî, eğer cuma namazını kılıp ve akabinde Allah’ı zikredersek her işimizde bizi gözetleyen birisinin varlığını hissedeceğimizi belirtmiştir. Ayrıca Merâğî, gizli bütün sırlarımızı bilen ve hiçbir gizli işimizin kendisinden gizlenmeyen bir zatın varlığını bilen bir kişinin de ölçü ve tartıda hile yapamayacağını ve alış-verişte yalan söyleyemeyeceğini ve sonunda cennet ve rıza-i ilahî gibi büyük felaha kavuşacağını ifade etmiştir.⁶⁰¹

2.8. Korku Namazı

Korku namazı, savaş esnasında Resûlullah ve sahâbilerin kıldıkları namaza verilen addır. Ordu iki gruba ayrılmış, sahabeler Resûlullah’ın imamlığında namazı nöbetleşe kılmışlardır.⁶⁰²

Korku namazına dair bilgiler Nisâ 101-102. âyet⁶⁰³ ve ilgili hadislerde⁶⁰⁴ mevcuttur. Beyzâvî, Resûlullah’ın Müslümanlar arasında bulunması ve hayatta olmasıyla korku namazının kılınmasının şart oluşu hakkında bir ilişki kurar. Bu hususta âlimler arasında ihtilaf olduğunu ifade eder. Müfessir, fakihlerin konuyla ilgili görüşleri hakkında şunları söylemektedir: Allah, Resûlullah’ın vârisi ve vekili konumunda olan imamlara öğretmesi için peygamberine korku namazının nasıl kılınacağını öğretmiştir. Beyzâvî korku namazının kılınma şeklini şöyle izah etmiştir: Allah, Resûlüne bir grup kendisiyle namaz kılarken diğerleri düşmâna karşı dursunlar diye iki gruba ayırmasını emretmiştir. Namaz kılanlar tedbir olarak

⁵⁹⁹ Cum’a, 62/11.

⁶⁰⁰ Merâğî, c. X, s. 86.

⁶⁰¹ Merâğî, c. X, s. 87.

⁶⁰² Erdem, Mehmet, “Salâtü’l-Havf”, DİA, c. XXXVI, s. 22.

⁶⁰³ “(Savaşta) sen onların arasında olup da onlara namaz kıldıracağın zaman, bir grup seninle namazda (diğer grup da düşman karşısında) dursun. Hepsi de silahlarını yanlarına alsınlar. Seninle namaz kılanlar secde ettikten sonra sizin arkanıza geçsinler ve namaz kılmamış diğer grup gelsin ve seninle namaz kılsınlar. Ve onlar da tedbirli olup silahlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler silah ve eşyalarını unutup bırakmanızı, gafil bulunmanızı ve size ansızın baskın yapmayı arzu ederler. Eğer yağmur dolayısıyla size bir eziyet/zorluk olursa veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda bir günah yoktur. Yine de tedbirli olun. Allah, kâfirlere aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.” Nisâ, 4/102.

⁶⁰⁴ Buhârî, Megâzi, 31; Salât-ı Havf, 2; Ebû Dâvud, Salât, 281-284.

silahlarını yanlarına almaları, diğer grubun da namaz kılanları secdeyken korumaları için arkalarında durmaları gerekir. Diğer grup, secde edenlerin yani namaz kılanların arkasında durup onları korurlar. Böylelikle imam her iki gruba ikişer def'a namaz kılar. Nitekim Resûlullah (a.s.) Batn-ı Nahl'de öyle uygulamıştır. Eğer bundan murat namaz iki rek'at olursa uygulaması şöyledir: İmam birinci gruba bir rek'at kıldırır. Namazlarını ferdî olarak tamamlayıncaya kadar kendisi ayakta bekler. Onlar düşmâna giderken öteki grup gelir, onlara da ikinci rek'atı kıldırır. Sonra da namazlarını bitirinceye kadar onları ayakta bekler. Onlara selam verir. Nitekim Resûlullah (a.s.) Zâtürrikâ'da böyle namaz kılmıştır. Beyzâvî daha sonra Ebû Hanîfe'nin şu görüşüne yer vermiştir: İmam birinci gruba bir rek'at kıldırır. Sonra bu grup düşman karşısına geçer ve diğer grup gelir. İmam ikinci gruba da namaz kıldırdıktan sonra namazını tamamlar. Sonra ikinci grup düşman karşısına geçer ve birinci grup eksik kıldığı namazı kıraatsız olarak tamamlar. Daha sonra ise ikinci grup gelir ve namazını tamamlar.⁶⁰⁵

Beyzâvî Nisâ 102.âyet ile birçok hadisi beraber değerlendirip Resûlullah'ın uygulamaları ışığında farklı yorumlarda bulunmuştur. Ebû Hanîfe'nin görüşüne de tefsirinde yer vermiştir.

Merâğî ise, korku namazının kılınma şekli hakkında şu izahlarda bulunmuştur: Resûlullah mü'minlerden bir gruba bir rek'at namaz kıldırırken diğer grup, düşmanın namaz kılan gruba saldırma ihtimallerine karşı onları korumak gayesiyle namaz kılanların arkasında beklemelerini emretmiştir. Çünkü secde anı, düşman arkada olduğu için korunmaya en ihtiyaç duyulan zamandır. Namaza duranlara da silah ve tedbirlerini almaları emredilmiştir. Birinci grup namaz kıldıktan sonra ikinci grubun gelip namaz kılması emredilmiştir. Namaz kılan grubun silahla beraber tedbirlerini de almaları emredilmiştir. Bunun hikmeti şudur ki: Öncekiler namaza başladığı zaman düşman onları savaşa hazır saf tutmuş insanlar olarak gördü ancak secdeye gidince onların namazda olduğunu anladılar. Bunun için çok tedbirli olmaları emredildi. Sonra âyet, bazılarının silah taşımalarının zorluğundan dolayı özür sahiplerinin durumlarını beyan etti. Özür sahiplerinden silahların ağırlığından dolayı taşınmasının zorluğundan veya silahların paslanması sonucu yaraya değmesinin hastalığa sebep olmaması için bu silah taşıma mesuliyeti kaldırılmıştır. Çünkü zaruret haramı helal yapar. Ruhsatın sebebinin Abdurrahman b. Avf'ın yarasına

⁶⁰⁵ Beyzâvî, c. I, s. 234.

binaen verildiğini belirtmiştir. Bütün bu emredilen namaz, sabır ve tedbirler Allah katındaki ücret ve sevabı ummaktır. Eğer bu vazifeler yapılırsa Müslümanlar kâfirlere galip gelip onları büyük bir hüsrana uğratacaklardır.⁶⁰⁶ Korku namazının biri Usfan'da diğeri de Zâtürrikâ'da kılınmıştır.⁶⁰⁷ Merâğî, hadislere dayanarak namazın kılınış şeklini şöyle izah etmiştir: Resûlullah birinci gruba bir rekat namaz kıldırdı. Resûlullah ayakta beklerken birinci grup namazını tamamladı daha sonra ikinci grup geldi, Resûlullah onlarla beraber diğer rekâtı kıldı ve selam verdi.⁶⁰⁸

Yolculuk anında nasıl namaz kılmamız gerektiği hakkında âyet ve hadislerde bilgiler verilmiştir. Biz Beyzâvînin bu konu hakkında bakış açısını ele alacağız.

2.9. Namazda Kasr

Kasr, yolculuk ve savaş gibi durumlarda namazın kısaltılması olup âyet-i kerime ve Resûlullah'ın uygulamalarıyla sabittir. Namazın kısaltılması, Allah'ın rahmetinin bir cilvesidir ve kullarına yolculukları esnasında sağladığı bir kolaylıktır.⁶⁰⁹

Beyzâvî, Nisâ sûresi 101. âyetin⁶¹⁰ tefsirinde şöyle demiştir: Yeryüzünde yolculuk ederken namazın rek'atlarını yarıya indirerek kısaltılıp kılınmasında bir günah yoktur. Günahın olmaması onun vâcib değil câiz olduğunu gösterir. Ayrıca Aîşe (r.) Resûlullah ile umre yaptı ve dedi ki: Ya Resûlallah, namazı kısa da kıldım, tam da kıldım. Orucu tuttuğumda oldu, tutmadığım da. Resûlullah (a.s.) Âişe (r.)'a güzel yapmışsın, dedi.⁶¹¹ Ebû Hanîfe ise birazdan meâllerini vereceğimiz hadislere dayanarak kısaltılmasının vacib olduğunu söylemiştir. Konuyla ilgili olarak Ömer (r.) yolculuk namazı iki rek'attır. Tamdır, eksik değildir, Resûlullah'ın (a.s.) sözü üzerine böyledir demiştir. Âişe (r.) ise namaz ilk defa ikişer rek'at olarak farz kılındı, yolculukta aynı kaldı, normal zamanlarda arttırıldı, demiştir.⁶¹²

⁶⁰⁶ Merâğî, c. II, s. 300-301.

⁶⁰⁷ Merâğî, c. II, s. 302.

⁶⁰⁸ Salât-ı Havf, 2; Ebû Dâvud, Salât, 281-284.

⁶⁰⁹ Atar, Fahrettin, "Sefer", DİA, c. XXXVI, s. 296.

⁶¹⁰ Nisâ 101. Âyetin meali şöyledir: "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır."

⁶¹¹ Nesâî, Taksîr, 4.

⁶¹² Müslim, Müsâfirîn, 2.

Beyzâvi'ye göre, namazın kısaltılması için gereken en kısa mesafe dört berîddir.⁶¹³ Ebû Hanîfe'ye göre ise altı berîd olduğunu ifade etmiştir. Müfessir, âyette “sizi gafil avlamalarından korkarsanız” anlamında bir şart cümlesi getirildiğini bu durumun o zamanki genel şartlara göre olduğunu; bu şartın mutlak bir kesinlik ifade etmediğini belirtmiştir. Sadece korku halinde kısaltma yapılabilir diye bir hüküm çıkarılamayacağını, çünkü sünnetteki uygulamalar göz önüne alarak kısaltmanın güven halinde de gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir.⁶¹⁴

Beyzâvî, kasr namazının vâcib değil, caiz olduğunu söyleyerek Şâfiî'lerin görüşünü benimsemiştir. Resûlullah'ın bir uygulamasını göstererek delillendirmiştir. Beyzâvî, Ebû Hanîfe'nin aksine kasredilmenin şartı olan mesafeyi dört berîd olarak kabul etmiştir.

Merâğî, Resûlullah'ın seferde öğle, ikindi ve yatsı namazlarını ikişer rek'at olarak kıldığını, Ebu Bekir Ömer ve diğer sahabilerin de seferî iken ikişer rek'at kıldığını, sadece Hz. Osman (r.)'ın, hilafetinin sonlarında dört rek'at olarak kıldığını ifade etmiştir.⁶¹⁵

Merâğî, yolculuk namazını hadis ve sahâbe kavilleri doğrultusunda şöyle izah etmiştir: Hz. Aişe namazın ikişer rek'at olarak farz kılındığını Resûlullah hicret edince hazırda arttırıldığını seferde ise sabit kılındığını rivayet etmiştir.⁶¹⁶ Ömer İbn-i Hattab ise “Resûlullahın beyanı üzerine sefer namazı iki rek'attır. Cum'a namazı iki rek'attır. Bayram namazı iki rek'attır. Bu tamdır. Kısaltma değildir” demiştir. Ayrıca sahâbeler, Resûlullah'a namazı niçin kısalttınız? diye sordular. Resûlullah: Bu Allah'ın size ihsan ettiği bir sadakadır. Onun sadakasını kabul ediniz dedi.⁶¹⁷ Ümeyye İbn-i Hâlid Abdullah İbn-i Ömer'e sordu ki: Biz korku ve hazır namazları Kur'ân'da bulduk fakat Kur'ân'da sefer namazını bulamadık. (Dört rek'atlık namazı iki rek'at olarak kılmak şeklinde) İbn-i Ömer, Ey kardeşim biz bir şey bilmiyorken Allah Resûlullah'ı gönderdi ondan ne gördüysek onu yaptık, dedi. Bu kısaltma sefer ve savaş zamanına has değildir. Eşkiyalarla karşılaşma korkusundan da kılınabilir. Bu mütevatir bir hadisten alınıp fıkıh kitaplarında mevcuttur. Hanefî ve diğerleri, Şâfiîlerin tam kılınması cevâzının aksine kasır

⁶¹³ Bir berid yaklaşık 5 km'lik bir mesafedir. Berid hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atar, Fahrettin, “Sefer”, DİA, c. XXXVI, s. 296.

⁶¹⁴ Beyzâvî, c. I, s. 233.

⁶¹⁵ Merâğî, c. II, s. 299.

⁶¹⁶ Buhârî, Menâkıb-ı Ensar, 48.

⁶¹⁷ Müslim, Müsafirin, 4.

yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kasrın şartı karada orta yürüyürlü bir devenin üç gün boyunca gittiği mesafedir. Deniz de ise orta bir rüzgarla geminin gidişidir. Bu Hanefî'ler için 81 km Şâfiî ve Hanbelî'ler için 89 km'dir.⁶¹⁸

Merâğî ve Beyzâvî yolculuk esnasında namazın kısaltılabileceğini, düşman tehlikesinin şart olmadığını belirtmişlerdir. Beyzâvî âyette geçen "kısaltmanızda size günah yoktur" ifadesinden hareketle kısaltmanın Şâfiî'lerin görüşü doğrultusunda caiz olduğunu görüşündedir. Merâğî ise Hanefî'lerin görüşlerine paralel olarak sefer halinde kısaltmanın vacib olduğunu belirtmiştir. Beyzâvî mesafeyi Şâfiî'lerin ölçüsüne göre belirlemiştir. Merâğî ise Hanefî'lerin görüşünü isabetli bulmuştur.⁶¹⁹

2.10. Bayram Namazı

Bayram namazı, Ramazan ve kurban olmak üzere yılda iki defa edâ edilen bir namazdır. Hanefî mezhebine göre vacib; Şâfiî ve Malikî'lere göre sünnet; Hanbelî'lere göre farz-ı kifâyedir.⁶²⁰

Beyzâvî, "Arınan gerçekten felaha erdi. Rabbinin adını anıp namaz kılan."⁶²¹ âyetlerinin "Beni anmak için namaz kıl"⁶²² âyetiyle aynı anlamda olduğunu belirterek⁶²³ namaz vesilesiyle kalben ve lisanen zikrin beraber gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu âyette geçen "zikr" kelimesinin iftitah tekbiri anlamına da gelebileceğini belirtmiştir. Beyzâvî, ayrıca "temizlenen" anlamında olan "تزكى" ifadesinin fitr sadakası; "zikr"ın tekbir "salât"ın bayram namazı olarak tefsir edildiğini belirtmiştir.⁶²⁴ Beyzâvî, Kevser sûresindeki "Sen de rabbin için namaz kıl ve kurban kes"⁶²⁵ âyetindeki "الصلاة" kelimesinin bütün namazları içine alan bir anlamının olduğunu ifade etmiştir. Beyzâvî ayrıca bu namazın, bayram namazı olarak da tefsir edildiğini belirtmiştir.⁶²⁶

Beyzâvî, Kevser ve A'la sûrelerinde geçen âyetlerde geçen salât kelimesinin bütün namazları kapsayan bir mâna olduğunu ifade etmekle beraber bayram namazı

⁶¹⁸ Merâğî, c. II, s. 300.

⁶¹⁹ Beyzâvî, c. I, s. 233; Merâğî, c. II, s. 300.

⁶²⁰ Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Namaz", DİA, c. XXXII, s. 353.

⁶²¹ "وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى"; "فَدَّ أَفْلَحَ مِنْ تَزْكِي" A'la, 87/14-15.

⁶²² Tâhâ, 20/14.

⁶²³ A'la, 87/14-15.

⁶²⁴ Beyzâvî, c. II, s. 590; İbn Aşûr, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Muhammed Tâhir (ö. 1284/1868), *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru'l Tûnûsiyye, Tunus, 1984, c. XXX, s. 575.

⁶²⁵ Kevser, 108/2.

⁶²⁶ Beyzâvî, c. II, s. 626.

olarak da yorumlayanların görüşlerini aktarmıştır. Merâğî ise bu konuda yorum yapmamıştır.

2.11. Gece İbadeti

İnsanın yaratılış gayesi Allah (c.)'a ibâdet etmektir.⁶²⁷ Beyzâvî, gündüz vaktinde aile, geçim derdi vb. meşguliyetlerinin çokluğundan dolayı insanın ibadetlerine yoğunlaşamayacağını belirtmektedir. Oysaki namaz ve münâcat kalp huzurunu gerektirmektedir. Namaz gibi ibadetlerin de daha verimli olması kalbin masivadan kendini soyutlaması ile mümkündür. Kişi, gündüz vakti her ne kadar ibâdetle meşgul olsa da kalb ve dilin uzlaşması gece ibâdet ve namazında gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁶²⁸

Beyzâvî gece ibâdet ve namazının diğer bir özelliğinin nefse ağır ve zor gelmesi olduğunu bu yüzden bunların gösterişten uzak ihlaslı bir ibâdet olduğunu belirtmiştir.⁶²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de mükellefler için hususan Muhammed (a.s.) için zor teklifler sunulmuştur. Ayrıca Kur'ân'ın kendisinin de bir ağırlığı vardır. Zira hazreti Aişe (r.) şöyle demiştir: Muhammed (a.s.)'a çok soğuk bir kış gününde vahyin indiğini gördüm. Alnından çok ter dökülüyordu.⁶³⁰ Kur'ân-ı kerim'deki âyetlerin mânalarının derinliğinden dolayı uzun uzun tefekkür edilmesi gerekir. Bunun için duyguların sâfileştirmesi dikkatini başka şeylerden soyutlaması gerekir. Müfessire göre bu sebeplerden ötürü peygambere gece namazı kılması emredilmiştir.⁶³¹

Beyzâvî, seher vaktinde ibâdetin zor, nefsin ise sâfi oluşundan dolayı duaların kabule en yakın vakit olduğunu ifade etmiştir. Cennet ve rızâ-i ilâhî yolunda giden takvâ sahiblerinin, seherlere kadar namaz kılıp ve ardından istiğfâr ve dua ettiklerini söylemiştir.⁶³² Zira Yusuf (a.)'ın kardeşleri hatalarını itiraf ettikleri zaman Yakup (a.) ise onlar için istiğfar edeceğini söyledi. Bu istiğfarı ya seher vakti ya gece namazına ya da Cuma gecesine erteledi. Çünkü bu vakitler duaların kabul olunduğu, günahların affolunduğu vakitlerdir. Beyzâvî⁶³³ “ وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا ”

⁶²⁷ Zâriyât, 51/56.

⁶²⁸ Beyzâvî, c. II, s. 538.

⁶²⁹ Beyzâvî, c. II, s. 437.

⁶³⁰ Buhârî, Bedü'l-Vahy, 2.

⁶³¹ Beyzâvî, c. II, s. 537-538.

⁶³² Beyzâvî, c. I, s. 152.

⁶³³ Beyzâvî, c. I, s. 496.

”مَحْمُودًا“⁶³⁴ âyetini gecenin bir bölümünde namaz için uykuyu terk et ve teheccüd namazında Kur’ân oku, şeklinde tefsir etmiştir. Teheccüd namazının Resûlullah için farzdır veya fazilet veya vacibliğin ona has olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁵

Beyzâvî, gece ibâdetinin ve namazını müddeti hakkında ”قم الليل إلا قليلا“ ve ”تَصَفَّهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا“⁶³⁶ âyetlerini ”Ya gecenin yarısını ve ya daha fazlasını namaz ve ibâdetle geçir“ şeklinde tefsir etmiştir. Beyzâvî, Müzemmil 20. âyetini⁶³⁷ ise şöyle tefsir etmiştir: Seninle beraber ashabından bir grup gecenin üçte ikisi veya yarısı veya üçte biri seninle beraber kalkıp ibâdet ediyor ve namaz kılıyor. Şöyle de denilmiştir: İlk zamanlar teheccüd namazı belirtildiği üzere vacib idi. Bu şart ve zamanları yerine getirmek zor olunca bu âyetle neshedildi. Daha sonra beş vakit namazla Müzemmil sûresi 20. âyeti neshedildi.⁶³⁸

Merâğî, Resûlullah’ın gece vakti uykudan kalkıp teheccüd namazını kıldığını, bu namazın Resûlullah için farz, ümmetine ise mendup olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁹

Merâğî, gece kıyâmının sebebini kıraatının sağlamlığı, kalb huzurunun varlığı, sessiz ve sakin oluşuyla açıklamaktadır. Zira kalp ve dil uyumu için gece daha munasibdir. Kişi gece vakti okuduğunu daha iyi anlar. Gündüz vakti geçim derdi, ticaret vs. gibi nedenlerle kalb meşgul olur ve ibâdete yoğunlaşamaz. Ama gece vakti kalb boşalır ve insan ibâdete odaklanabilir. Gece vakti kalp sadece Allah’a yönelir ve ona yalvarır.⁶⁴⁰ Ayrıca gece ibâdeti nefse zordur ve riyâdan uzaktır.⁶⁴¹ Gece kıyâmının diğer bir hikmeti ise, Resûlullah’a ağır bir söz bırakılmıştı. Bu ağır söz Kur’ân ve genel olarak ibâdet teklifleriydi. Çünkü Resûlullah onu taşıyor ve ümmetine tebliğ ediyordu. Veya vahyin ağırlığıydı. Bu teklifler ümmeti için de geçerlidir. Ama Resûlullah için hususiyet arzeder. Kişi namaz kılınca ferahlayıp zorluklara karşı

⁶³⁴ İsrâ, 17/79.

⁶³⁵ Beyzâvî, c. I, s. 496.

⁶³⁶ Müzemmil, 73/2-3.

⁶³⁷ ”Şüphesiz Rabbin, seni ve seninle birlikte olanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinde, yarısında ve üçte birinde kalktığını biliyor. Geceyi ve gündüzü Allah takdir eder. Sizin onu iyi hesaplayamayacağınızı bildiği için sizi bağışlamıştır. Öyleyse Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun. İçinizden hasta olacakları, bir kısmınızın yeryüzünde dolaşıp, Allah’ın rızkını arayacağını, diğerlerinin Allah yolunda savaşacağını da bilmektedir. Öyleyse ondan kolayınıza geleni okuyun, namazı kılın ve zekâtı verin ve Allah’a güzel bir ödünçte bulunun. Kendiniz için hayır olarak ne hazırlarsanız, onu Allah katında daha iyi, daha büyük bir ödül olarak hazır bulursunuz. Allah’tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.” Müzemmil, 73/20.

⁶³⁸ Beyzâvî, c. I, s. 539.

⁶³⁹ Merâğî, c. V, s. 346.

⁶⁴⁰ Merâğî, c. X, s. 236.

⁶⁴¹ Merâğî, c. IX, s. 321.

mukâvemeti artar. ⁶⁴² Resûllullah'a gece namazının emredilmesi, Makâm-ı Mahmûd'a çıkması içindir. Makâm-ı Mahmûd ise kıyâmetin o dehşetli zamanında ümmetine şefaât edeceği büyük bir makamın adıdır. ⁶⁴³

Merâğî, Müzemmil sûresi 8. âyette ⁶⁴⁴ geçen "bütün varlığıyla yönel" anlamına gelen "تَبْتِيلاً" ifadesinden hareketle mü'minin geceleyin her şeyden irtibatını kesip tesbih, tahmid, tehlil ve namaz ve kıraat ile meşgul olması gerektiğini ifade etmiştir. Hakiki mü'minlerin seherleri ibâdet ve istiğfar ederek geçirdiklerinden bahsetmiştir. (Seher vakti ise gecenin son altıda bir bölümüdür) ⁶⁴⁵

Merâğî, gecenin ne kadarlık kısmında ibâdet edilmesi gerektiği hususunda ise Müzemmil sûresinin 20. âyetini ⁶⁴⁶ şöyle izah etmiştir: Gecenin bir kısmı hariç gece namazı için hazırlan. Azı hariç kalk. Gece kalkmayı talep eden âyet, üçte bir, yarısı ve üçte ikisi arasında muhayyer bıraktı. Onu biraz azaltıp arttırmayı emretti. Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767) dedi ki bu gece ibâdetinin vakitlerini sayma onlara zor geldi. Çünkü onlardan bazısı gecenin üçte biri veya yarısının ne zaman olduğunu bilmiyordu. Onlar hata etmekten korktukları için sabaha kadar ibâdet ettiler. Ayakları şişti. Renkleri sarardı. Allah onlardan meşakkati kaldırdı. Zorluktan sonra bir kolaylık verdi ve Allah tevbelerini kabul etti. ⁶⁴⁷

Merâğî ve Beyzâvî, gündüz vakti dünyevi meşguliyetlerin çok olmasından dolayı kalb ve dilin uzlaşması gece ibâdet ve namazında gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Gece ibâdet ve namazının diğer bir özelliğinin nefse zor gelmesinden dolayı gösterişten uzak ihlaslı bir ibâdet olduğunu belirtmişlerdir. ⁶⁴⁸

⁶⁴² Merâğî, c. X, s. 235.

⁶⁴³ Merâğî, c. V, s. 346.

⁶⁴⁴ "Rabbinin adını an. Bütün varlığıyla O'na yönel." Müzemmil, 73/8.

⁶⁴⁵ Merâğî, c. IX, s. 285.

⁶⁴⁶ "Şüphesiz Rabbin, seni ve seninle birlikte olanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinde, yarısında ve üçte birinde kalktığını biliyor. Geceyi ve gündüzü Allah takdir eder. Sizin onu iyi hesaplayamayacağınızı bildiği için sizi bağışlamıştır. Öyleyse Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. İçinizden hasta olacakları, bir kısmınızın yeryüzünde dolaşıp, Allah'ın rızkını arayacağını, diğerlerinin Allah yolunda savaşacağını da bilmektedir. Öyleyse ondan kolayınıza geleni okuyun, namazı kılın ve zekâtı verin ve Allah'a güzel bir ödünçte bulunun. Kendiniz için hayır olarak ne hazırlarsanız, onu Allah katında daha iyi, daha büyük bir ödül olarak hazır bulursunuz. Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir." Müzemmil, 73/2-3.

⁶⁴⁷ Merâğî, c. X, s. 234-244.

⁶⁴⁸ Beyzâvî, c. II, s. 538; c. II, s. 43; c. I, s. 152; Merâğî, c. V, s. 346; c. X, s. 236; c. IX, s. 321; c. X, s. 235.

⁶⁴⁸ Merâğî, c. V, s. 346.

Beyzâvî gece ibâdeti ve namazının vakti hakkında dil ve gramer bilgileri ışığında uzun ve karışık bilgiler verirken, Merâğî ise kısa ve sade bilgiler vermeyi tercih etmiştir. Merâğî metodu gereği bu konuda ilmî ıstılâhlara ve gramer kaidelerine çok girmeden görüşünü bildirmiştir.

2.12. Önceki Ümmetlerde Namaz

Dinler, temel inanç ve ibâdet noktalarında ortak özellikler taşırlar. Namaz kılma şekilleri ve vakitleri farklılık gösterse de birçok ümmetin namaz ibadetinden sorumlu olduğunu rivâyetlere bakarak anlayabiliriz.⁶⁴⁹

Beyzâvî, bazı peygamberlerin namaz kılıp, namazı kendi ümmetlerine de emrettiklerini, ilgili âyetlerde geçen salat kelimesini namaz olarak tefsir ederek ortaya koymuştur.⁶⁵⁰ Şöyle ki: İbrâhîm (a.)'ın kendinin ve neslinin ta'dil-i erkân ile namaz kılmaları için dua ettiğini ve sırf namaz kılmaları için Beyt'in etrafına yerleştirdiğini,⁶⁵¹ Allah (c.)'ın İsmail (a.)'a Beyt'ini tavaf edenler ve orada duran ya da itikaf edenler ve rükû ve secde ederek namazı kılanlar için beytini temizlemesini emrettiğini,⁶⁵² İsmail (a.)'ın ailesine en önemli iş olan namazı emrettiğini ve böylece kemâle ereceklerini,⁶⁵³ Zekeriyya (a.) ayakta namaz kılarken müjdelendiğini,⁶⁵⁴ Şuayb (a.)'ın çokça namaz kıldığını ve bu yüzden alay edildiğini,⁶⁵⁵ Musa (a.)'ın İsrailoğullarını Fir'avun'un zulmünden kurtardıktan sonra onlardan namaz kılma sözü aldığı,⁶⁵⁶ İsa (a.)'a İncil verilip onun hayır öğreten bir muallim yapıldığını, nerde olursa olsun namazı emrettiğini,⁶⁵⁷ namaz kılmakla emrolundukları halde ehl-i kitâbın namazı tahrîf ettiklerini ve isyan edip namaz kılmadıklarını,⁶⁵⁸ yahudilerin yatsı ve gece namazını kılmadığını,⁶⁵⁹ Bakara sûresinin 286. âyetinde “*Ey rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme*” mânasındaki duanın

⁶⁴⁹ Gümüş, Sadreddin, *Sosyal ve ferdî işlevleri açısından Namaz ve Cami*, (tebliğ konusu)“ Kur’ân’da namazın asr-ı saadetteki yorumu ile zaman içinde meydana gelen değişiklikler ve sapmalar”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 53.

⁶⁵⁰ Beyzâvî, c. I, s. 227.

⁶⁵¹ Beyzâvî, c. I, s. 521.

⁶⁵² Beyzâvî, c. I, s. 86.

⁶⁵³ Beyzâvî, c. II, s. 34.

⁶⁵⁴ Beyzâvî, c. I, s. 158.

⁶⁵⁵ Beyzâvî, c. I, s. 466.

⁶⁵⁶ Beyzâvî, c. I, s. 259.

⁶⁵⁷ Beyzâvî, c. II, s. 30.

⁶⁵⁸ Beyzâvî, c. II, s. 612.

⁶⁵⁹ Beyzâvî, c. I, s. 175.

tefsirinde önceki ümmetlere yüklenen ağır yüklerden birinin de elli vakit namaz olduğunu ifade etmiştir. ⁶⁶⁰

Beyzâvî, yukarıda açıklamaları verilen âyet⁶⁶¹ ve bazı rivâyetlerin ışığında eski ümmetlerin bir kısmında namazın var olduğundan örnekler vererek bahsetmiş ama çok ayrıntılara girmemiştir. Sadece Yahudilerin namazında rükû olmadığı ve bazı ümmetlerin elli vakit namaz kılmakla emrolunduklarından bahsetmiştir.

Merâğî, namazda kulun, Allah'a olan ihtiyaçlarını sözle, fiille veya ikisiyle gösterdiğini, korkan bir kalp ve ihlasla dua ederek Allah'a yönelmek gerektiğini ve namazın özünün bu olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı namazın, dinlerde zaman ve mekana göre değişiklikler gösterdiğini fakat Peygamberlerin değişmesiyle beraber özünde bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. ⁶⁶²

Merâğî, eski peygamberlerin de namaz kıldığını ve ümmetlerine de emrettiklerini örnekler vererek izah etmiştir. Mesela, “ *Evimi tavaf edenlere ve orada sadece ibâdetle geçirenler, rükû ve secde edenler için tertemiz yapın.*”⁶⁶³ âyetinden hareketle İbrâhîm (a.) ve İsmail (a.)'e Beyt'ini, namaz kılanlar için Allah'a ortak koşmak, putlara ibâdet etmek gibi pisliklerden, boş söz ve tartışma gibi kötü davranışlardan temizlemeleri hususunu emrettiğini, İbrâhîm (a.) ve ondan sonra geleceklerin de bu ibâdete memur olduklarını açıklamıştır. Lakin onların Kâbe'de yaptıkları ibâdetin şekli konusunda bilgi verecek açık bir delilin olmadığını belirtmiştir. ⁶⁶⁴ Yine İbrâhîm (a.)'ın, İsmail (a.)'ı ekimsiz bir vadiye, düşmanların hücumuna maruz kalma ve küçümsenmesini Allah'ın haram kıldığı Kâbe'nin yanına sadece namaz ve ibâdet etmesi için yerleştirdiğini ⁶⁶⁵ Allah (c.)'nun, Musa (a.)'a kalblerinin birleşmesi için aynı kibleye dönerek namaz kılmalarını emrettiğini ⁶⁶⁶ ve Allah (c.)'nun, İsrailoğullarından namaz kılmaları hususunda sağlam bir söz aldığını lakin İsrailoğullarından çoğunun o sözü önemsemeyip ondan yüz çevirip namazı terk ettiklerini ifade etmiştir. ⁶⁶⁷ Şuayb (a.)'ın çok namaz kılmakla meşhur olduğunu, kâfirler onu görünce alay edip ve kaş göz işareti yaptıklarını, ⁶⁶⁸ Allah,

⁶⁶⁰ Beyzâvî, c. I, s. 145. Yunus, 10/87

⁶⁶¹ Enbiya, 21/73, Meryem, 19/55, Tâhâ, 20/14, Lokman, 31/17, Meryem, 19/31, Bakara, 2/ 83,125.

⁶⁶² Merâğî, c. I, s. 91.

⁶⁶³ Bakara, 2/125.

⁶⁶⁴ Merâğî, c. VI, s. 229.

⁶⁶⁵ Merâğî, c. V, s. 133.

⁶⁶⁶ Merâğî, c. IV, s. 268.

⁶⁶⁷ Merâğî, c. I, s. 133.

⁶⁶⁸ Merâğî, c. IV, s. 344.

İsrailoğulları'na namaz kıldıkları takdirde suyun necâseti temizlediği gibi günahlarını temizliyeceğini ve sonunda sadece temiz olanların gideceği cennete gireceklerini müjdelediğini ifade etmiştir.⁶⁶⁹ Dâvud (a.)'ın namazı hakkında ise, “ Allah için en sevimli namaz Dâvud (a.)'ın namazıdır. O gecenin yarısını uyuyarak, sonra üçte birini namaz kılarak son altıda birini de tekrar uyuyarak geçirirdi.”⁶⁷⁰ hadisini zikretmiştir.⁶⁷¹ Hz. Lokman'ın evlâdına nefsini kemâle erdirmesi ve günahlardan alıkoyması için namaz kılması gerektiğini tavsiye ettiğini belirtmiştir.⁶⁷²

Beyzâvî ve Merâğî, eski peygamberlerin de namaz kıldığını ve ümmetlerine de emrettiklerini örnekler vererek izah etmişler ancak ayrıntılarına girmemişlerdir.⁶⁷³ Merâğî ise namazın özünün ihlasla Allah'a dua etmek olduğunu, farklı dinlerde şekillerinin değişiklik gösterdiğini ama özünün değişmediğini ifade etmiştir.⁶⁷⁴ İbrâhîm (a.) ve İsmail (a.)'ın Kâbe'de yaptıkları ibâdetin tarzının ne olduğu konusunda bilgi veren açık bir delilin olmadığını belirtmiştir.⁶⁷⁵

2.13. Aileye Namaz öğretimi

İslâmiyette kişi kendi ile beraber ailesinden de sorumludur. Beyzâvî tebliğin; öneminden dolayı önce aileden başlanması gerektiğini belirtmiştir. Beyzâvî, kişinin ailesini cehennemden korumak için nasihat ve terbiye vazifesinin olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁶ Beyzâvî, namazın sıkıntılara karşı manevî bir set olduğunu; Resûllullah (a.s.)'ın ailesi sıkıntıya düştüğü zaman onlara namazı emrettiğini ve “*Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç takva ile dir.*” âyetini⁶⁷⁷ okuduğunu ifade etmiştir. Çünkü namazı çokça kılan geçim sıkıntısını önemsemez, dünyanın güzelliklerine göz dikmez.⁶⁷⁸

⁶⁶⁹ Merâğî, c. II, s. 400.

⁶⁷⁰ Buhârî, Teheccüd, 7.

⁶⁷¹ Merâğî, c. VIII, s. 211.

⁶⁷² Merâğî, c. VII, s. 308.

⁶⁷³ Beyzâvî, c. I, s. 227; c. I, s. 521; c. I, s. 86; c. II, s. 34; c. I, s. 158.

⁶⁷⁴ Merâğî, c. I, s. 91.

⁶⁷⁵ Merâğî, c. VI, s. 229.

⁶⁷⁶ Beyzâvî, c. II, s. 167.

⁶⁷⁷ Tâhâ, 20/132.

⁶⁷⁸ Beyzâvî, c. II, s. 62.

Meraği ise bir mü'minin ailesine namazı emretmesini ve kendisinin de fiiliyatıyla örnek olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü müfessire göre, fiil ile yapılan nasihat daha tesirlidir.⁶⁷⁹

Merâğî, kişinin ailesini dünyanın güzelliklerine teşvik değil belki âhiret hayatına nazarlarını çevirmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Resûlullah ailesi maddî olarak dara düştüğü zaman onlara namazı emreder ve bu âyeti okurdu: “*Ailene namazı emret ve sen de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz. Güzel sonuç takva ile dir.*”⁶⁸⁰ Müfessir, Hz. Ömer’in de geceleyin kalkıp namaz kılıp gecenin sonunda ise ailesini “namaz namaz” diye kaldırıp Tâhâ sûresi 132. âyeti okuduğu bilgisini aktarmıştır.⁶⁸¹

Merâğî, aileye namaz öğretimi konusunda izlenecek metodu şöyle izah etmiştir: Kişi önce kendisi namaz konusunda bilgi sahibi olup şuurlandıktan sonra ailesine namaz kılmalarını emreder. “*Ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun*”⁶⁸² emrine uyararak nasihat ve te'dîp vazifesini yapar. Eğer uyarma iyi tesir etmezse terk eder. Çünkü hatırlatma ve uyarı Allah'dan korkanlar içindir. Namaz kılmayanlar hatalarına pişman olacaklardır ama son pişmanlık fayda vermeyecektir.⁶⁸³

Meraği, kişinin namaz hakkında bilgi sahibi olduktan ve kendisi tatbik ettikten sonra ailesine de namazı emretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aksi takdirde o kimsenin büyük bir mes'ûliyet altında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Merâğî, kişinin ailesine namaz konusunda yapacağı tebliğin tarzı ve usûlü konusunda önemli bilgiler vermiştir.

⁶⁷⁹ Merâğî, c. VI, s. 139.

⁶⁸⁰ Tâhâ, 20/132; Merâğî, c. VI, s. 140.

⁶⁸¹ Merâğî, c. VI, s. 140.

⁶⁸² Şuâra, 26/114.

⁶⁸³ Merâğî, c. X, s. 136-137; c. VI, s. 140.

SONUÇ

Yaptığımız araştırma sonucunda şu neticelere vardık:

1. İki müfessir de bir kısım âyetlerde geçen salât, secde, rükû, kıyâm, tesbih, kıraat, zikir, iman, mescid ve dua gibi kelimelere namaz anlamı vermişlerdir. Merâğî ayrıca istiğfar kelimesini, Beyzâvî ise kunût ve ibâdet kelimelerine de bu anlamı vermiştir.

2. Her iki müellif de namaz ibâdetinin önceki ümmetlerde de var olan esas bir ibâdet olması noktasında hemfikirdirler.

Beyzâvî ve Merâğî önceki ümmetlerde namazın nasıl kılındığına dair ayrıntılı bir bilgi vermemişlerdir. Namazın rükünlerinden secdenin var olduğunu bazı Peygamberlerin secde ederek namazı kıldıklarını sadece yahudilerin namazlarında rükûnun olmadığını belirtmişlerdir. İki müfessir de İbrâhîm (a.)'ın dininde rükûnun olduğunu ifade etmişlerdir.

3. İki müfessir de namaz anlamına gelen kavramlar hakkında ilk dört asır lügatçi ve müfessirlerinin görüşlerine paralel olarak yorumlar yapmışlardır. Sadece ibâdet kunût gibi bazı genel ifadeleri tahsis ederek namaz anlamı vermişlerdir. Merâğî'nin son asır müfessirlerinden oluşunu, Beyzâvî'nin ise asr-ı saadet ile asrımız ortasında yaşadığını dikkate alarak şu sonuca varabiliriz: Kur'ân'da geçen bazı kavramlara farklı asırlarda da aynı mânanın verilmesi, tefsir ilminin sistematik bir hâle gelip asrımıza kadar muhafaza edilerek geldiğini göstermiştir.

4. Müfessirler buldukları coğrafyadaki fikir akımlarından etkilenmişlerdir. Uygun gördüklerini tefsirlerine almış, uygun görmediklerine ise tefsirlerinde cevaplar vermişlerdir. Örneğin Beyzâvî'nin yaşadığı coğrafyadaki Şîî mezhebinin üç vakit namaz düşüncesine karşı müfessir beş vakit namazın varlığına dair âyetleri ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Beyzâvî, Şîîlerin Mâide 55. Âyetinin Hz. Ali'nin imâmetine işaret ettiğine dair görüşlerini çürütmüştür.

Merâğî ise Mısır'da etkin olan içtimâî ve ilmî tefsir akımından etkilenerek içtimâî konulardan sıklıkla bahsetmiş, ilmî bilgilerle âyetleri tefsir etmiştir

5. Beyzâvî konuları kısa ve öz biçimde takdim etmiş, tekrar etmemeye çalışmıştır. Merâğî ise geniş izahlar yapmış ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gereкли gördüğü ve önemsedığı konularda çok tekrar yapmıştır. Namazın özelliğı, önemi, huşû içinde kılınması gibi konularda tekrara rastlanmaktadır.

Beyzâvî, namazın toplumsal özelliğinden kısaca bahsederken Merâğî, içtimaî tefsir ekolüne mensup olması sebebiyle namazın toplumsal özelliğinden ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Toplumun maddi ve manevi çöküşünün sebebi olarak namazın terk edilmesini veya namazı kılınıyor olsa bile dosdoğru ve huşû içinde kılınmayışını göstermiştir. Manevî ve maddî buhranlardan çıkışın namazın hakkıyla edâ edilmesinden geçtiğini belirtmiştir.

6. Beyzâvî namazla ilgili âyetleri tefsir ederken gramer kaidelerinden ve ilmî ıstılâhlardan sıklıkla bahsetmiştir. Merâğî ise okuyucunun daha kolay anlayabilmesi için yalın ve sade bir dil ve mümkün oldukça az ilmî ıstılâh kullanmıştır.

Beyzâvî, farklı kıraatları, sarf ve nahiv kaidelerini zikredip çok ilmî ıstılâhları kullandığı için araştırmacılar için daha uygun bir kaynak olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca Beyzâvî tefsirinde bazı konuları çok veciz bir şekilde ifade edildiğı için okuyucu anlam vermede zorluk yaşamaktadır Merâğî ise yukarıdaki özellikleri taşımadığı ve sâde, yalın bir dil ve akıcı bir üslûp kullandığı için her kesime hitap eden bir tefsir özelliğine sahip olduğu kanaatindeyiz.

7. Beyzâvî çok ıstılâh ve dil kaideleri kullandığı için tefsir ilmi hususunda alt yapısı zayıf olan okuyucu asıl mânaya odaklanamamaktadır. Merâğî ise içtimaî tefsirlerin ana özelliklerinden olan hidâyet prensibini (Kur'ân'ın okuyucu tarafından kolayca anlaşılıp hayata aktarımı) benimsediğı için okuyucunun Kur'ân'ın mesajına odaklanabilmesi için yukarıda saydığımız konulara girmemiştir.

8. İki tefsir de dirâyet tefsiri olmakla beraber rivâyet özelliğı de göstermektedir. Âyeti âyet ve hadislerle tefsir metoduna başvurup tâbiînin büyüklerinin görüşlerini de nakletmişlerdir. Merâğî ilaveten namaz konusunda daha çok hadis kullanmıştır. Beyzâvî âyetler hakkında çeşitli mânalar sunarak Merâğî tefsirinden daha zengin mana taşıdığını göstermiştir.

9. Beyzâvî, uzatmamak için kolay anlaşılacak kelimelerin lûgat mânalarını vermekten kaçınmıştır. Ama gerekli ve kapalı kelimeler konusunda eski lugatlardan istifade edip daha çeşitli anlamlarından bahsetmiştir. Ayrıca şiirle istişhâd metodunu

daha çok kullanmıştır. Merâğî ise namaz ile ilgili âyetleri zikrettikten sonra âyetlerde geçen ve anlaşılması okuyuculara kapalı gelebilecek birçok kelimenin mânasını belirtmiştir.

10. İki müellif de namazın fikhî olarak tefsirinden bazen kısa bazen uzun bahsetmişlerdir. Ama genel olarak az ve öz bilgiler vermişlerdir. Beyzâvî Şâfî mezhebine mensub olup âyetleri izah ederken bu görüşü dillendirmiştir. Ancak bunu mezhep taassubu içinde yapmamış, bu düşüncelerini delillendirmiştir. Ayrıca diğer mezheplerin düşüncelerine özellikle Hanefî'lerin görüşlerine zaman zaman yer vermiştir.

Merâğî ise bir mezhep mensubu olup ilgili âyetleri bu noktada izah etmemiş. Bazı noktalarda Hanefî'lerin düşüncelerini benimserken bazen dört mezhepten farklı bir görüş ifade etmiştir. Ayrıca Şâfî mezhebinin görüşlerine de zaman zaman yer vermiştir.

11. Merâğî bazı konularda eleştirel bir dil kullanmış, bazı Müslüman ve âlimlerin Kur'ân'ın mesajından uzaklaştıkları, taklitçiliğe yeltendikleri ve namazın ruhundan uzaklaştıkları için şiddetli eleştirilerde bulunmuştur.

12. Müfessirlerin kullandıkları tefsir metotlarını ve üslûp farklılıklarını daha iyi görebilmek için karşılaştırmalı tefsir çalışmalarının artmasının önemli olduğu kanaatindeyiz.

13. Asrımızda ve diğer asırlarda yazılan tefsirlerin özelliklerini ortaya koyup asrımız insanının idrakine en uygun metot ve üslûbun nasıl olması gerektiğine dair çalışmaların arttırılması gerektiğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed es-Seybânî (241/855),
Müsnedu Ahmed b. Hanbel, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Amman 2004.
- Ahterî, Muslihuddîn Mustafa (ö. 968/1560), *Ahter-i Kebîr*, Yyy., İstanbul 1894.
- Âlûsî, Mahmûd Şehabeddin (ö. 1270/1854), *Rûhu'l Meânî*, Daru'l-İhyâi'l-Arabiyye,
Beyrut tsz.
- Arpa, Ahmet, "Rükû", *Şamil Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1992, c. V.
- Atalay, Orhan, *20. Yüzyıl Tefsir Akımı*, Beyan yayınları, İstanbul 2004.
- Atar, Fahrettin, "Sefer", *DİA*, Ankara 2013, c. XXXVI.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul
1989.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed (ö. 516/1122),
Meâlimü't-tenzîl, Daru'l-Tayyib, Riyad 1989.
- Beyzâvî, Nasirüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve
Esrârü't-Te'vîl*, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2015.
- Beyzâvî, Nasirüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve
Esrârü't-Te'vîl*, (çev. Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul
2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, (sadeleştiren, Abdulaziz Hatib),
Semerkand Yayınları, İstanbul 2004.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîhi'l-Buhârî*, (tertib:
Muhammed Fuad Abdülbâkî, tah. Ahmed Muhammed Sakir), Dâru İbn-i
Heysem, kahire 2004.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2005
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığın Yayınları, Ankara 1998.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tevîl", *DİA*, c. XI.
- Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbn Kayyim (ö. 597/1201),
Bedâiu't-Tefsîr, Yyy., Riyâd 1993.

- Davûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 945/1540), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Mektebetü'l-vehebe, Âbidin 1972.
- Dungaj, Gezim, “*Ku'an'da Tesbih Kavramı*”, (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, İstanbul 2006.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünen-i Ebû Dâvud ve tercümesi*, (çev. Necati Yenel, Hüseyin Kayapınar), İstanbul.
- Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusûf el- Endülüsî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l Muhit*, Dâru Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1993.
- Ebûsuûd, Muhyiddîn b. Muhammed (ö. 982/1574), *İrşâd-u Akli Selîm*, Daru'l-Turasü'l-Arabiyye, Beyrut tsz.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsenna (ö. 210), *Mecâzu'l-Kur'ân*, el-Hanci, Kahire tsz.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, Anka yayıncılık, İstanbul 2009.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Erdem, Mehmet, “*Salâtü'l-Havf*”, *DİA*, c. XXXVI.
- Eriş, Cahit, *Abdest ve Ezan ve Hz. Âdem'den Günümüze Namaz*, Gülhane Yayınları, İstanbul 2014.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-Luga*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001, c. II.
- Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya ibn. Ziyad (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup b. Muhammed (ö. 817/1415), *Kâmûsü'l-Muhît*, Müessetü'r-Risale, Beyrut 2005.
- Gümüş, Sadreddin, *Sosyal ve ferdî işlevleri açısından Namaz ve Cami*, (tebliğ konusu), “Kur'ân'da namazın asr-ı saadetteki yorumu ile zaman içinde meydana gelen değişiklikler ve sapmalar”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.
- Halîl, b. Ahmed b. Amr b. Temîm (ö. 175/791), *Kitabu'l-Ayn*, Yyy., tsz.
- Halîl, Muhammed, *el-Kafiye*, Şirket-ü Matbuat, Beyrut 1993.

- İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb (Ö. 502/1108), *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kalem ve Dârü's-Samiyye, Dımaşk 2002.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir (ö. 541/1147), *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru'l Tûnûsiyye, Tunus 1984.
- İbn Atiyye, Abdurrahman b. Gâlib (ö. 541/1147), *el-Muharrerü'l-Vecîz*, *Dâru Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut tsz.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen (ö. 321/933), *Cemheretü'l-Luga*, *Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut 2005.
- İbn Fâris, Ebû Hüseyin Ahmed (ö. 395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Beyrut 1991.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetü'l Kurtube, Kahire tsz.
- İbn-i Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Müessesetü'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, Pınar yayınları, İstanbul, 2014.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman b. Ebû Bekir b. Ömer (ö. 807), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Kahveci, İhsan, “*Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Boyutları*”, (Yüksek lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, İstanbul 1995.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *İbadetler Psikolojisi*, Kendini Bilmek Yayınları, Malatya 2013.
- Çelebi, Kâtib (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Ysz., Beyrut 1990.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 656/1258), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2006.
- Kutup, Seyyid (ö. 1966), *Fî zilâl-il Kur'ân*, İhyâü'l-Türasü'l-Arabiyye, Beyrut 1967.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur b. Muhammed b. Mahammed b. Mahmud (ö. 333/944), *Te'vîlatü'l-Kur'ân*, *Dâru Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut tsz.

- Merâğî, Ahmet b. Mustafa b. Muhammed b. Abdilmun'im (ö. 1952), *Tefsîrü'l-Merâğî*, Daru'l-Mektebet-ül-İlmiyye, Beyrut 2015.
- Merâğî, Ahmet b. Mustafa b. Muhammed b. Abdilmun'im, *Tefsîrü'l-Merâğî* (çev. A. Fikri Yavuz, Abdullah Aydın, Vehbi Yavuz, Mehmet Yalar), Aydınlar Yayınevi, İstanbul 1989, c. I-II.
- Mücâhid, Ebü'l Haccâc b. Cebr (ö. 103/721), *Tefsîru'l-Mücâhid*, Daru'l-Fikr, Nasr 1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. El-b. Haccâc (ö. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, Kahire 1992.
- Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Suayb (ö. 303/915), *Süneni'n-Nesâî Tercümesi* (çev. Ahmet Parlayan), Konya Kitapçılık, İstanbul 2005.
- Neseî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 710/1310), *Medârikü't Tenzîl*, Daru'n-Nefâis, Beyrut Tsz.
- Nursi, Said (ö. 1960), *İşârâtü'l-İ'caz*, Envar neşriyat, İstanbul 2015.
- Paçacı, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (ed. Komisyon), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006.
- Paçacı, Mehmet, "Salat-ı Vusta", *DİA*, c. XXXVI.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1210), *Mefâtîhu'l-Gayb*, Daru'l-mektebet-ül-ilmiiyye, Beyrût 2004.
- Reşîd Rızâ (ö. 1935), Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Rıza, Ahmed (ö. 1930), *Metînu'l-Luga*, Daru'l-Mektebetü'l-İhya, Beyrut 1958.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru'l Kur'ânu'l Kerîm, Beyrut, tsz.
- Sancar, Cemaleddin, "Merâğî ve Tefsirindeki Metodu", (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam bilimleri, Konya 1991.
- Sayın, Esmâ, *Namaz ve Karakter Gelişimi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2014.
- Sevrî, Süfyan b. Said b. Mesrûk (ö. 161/778), *et-Tefsir*, Daru'l-kütübü'l-ilmiiyye, Beyrut, 1983.
- Sifil, Ebubekir, "Kıraat", *DİA*, c. XXXV.

- Sifil, Ebubekir, “Kıyâm”, *DİA*, c. XXV.
- Süyûtî, Celâluddîn , *ed-Dürri’l-Mensûr*, Yyy.,Kahire 2003.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *Ahkamu’l-Kur’ân*, el-Hanci, Kahire 1994.
- Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu’l-Kadir, Daru’l-Berisûr*, Beyrut 1998.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddin Mustafa Kocevi, *Hâşiyet-ü Şeyhzâde*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1998.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin (ö. 1981), *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Müessesetü’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed ibn Cerîr (ö. 311/923), *Câmiu’l-Beyân an te’vîli Âyi’l- Kur’ân*, Daru’l-Hicr, Kahire 2001.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (ö. 279/892), *Sünen-i Tirmîzî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2002.
- Uzunpostalıcı, Mustafa, “*Cemaat*”, *DİA*, c. VII.
- Vehbi, Mehmet (ö. 1949), *Hulâsâtu’l-Beyân fî Tefsiru’l-Kur’ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “*Namaz*”, *DİA*, c. XXXII.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “*Merâğî*”, *DİA*, c. XXIX
- Yavuz, Yusuf Şevki, “*Beyzâvî*” , *DİA*, c. VI.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul 2000.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak (ö. 538/1144), *Tâcu’l-Arûs*, Daru’l-Fikr, Beyrut 2005.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (Ö. 311/923), *Meâni’l-Kur’ân*, İlmü’l-Kütüb, Beyrut 1998.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd ibn Ömer ibn Muhammed (ö, 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, Beyrut 1998.
- Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.